

המבצע

● אופטימיות אמריקנית ופסימיות מזרח תיכונית ● הערך המוסף של מפקדת
האוגדה המרחבית בעימות המוגבל ● הסיוע האמריקני בעת חירום לישראל -
גבולות הידידות ומגבלותיה ● "ברירת שמשון" - ניתוח קרבות המרד בגטו ורשה

גיליון 393 ● שבט התשס"ד ● פברואר 2004

רגעים של התפכחות

עם הרבה כוונות טובות יצאה ארה"ב למלחמה בעיראק: בראש ובראשונה היא רצתה לשחרר את העולם מרודן אכזרי, שלא היסס פעם אחר פעם לתקוף את שכניו ובמקביל לטבוח מאות אלפים מבני עמו שלו. את שלטון האימים שלו רוצים האמריקנים להחליף בדמוקרטיה ליברלית נוסח המערב. אולם מתברר כי החלום הזה, שתמורתו משלמים האמריקנים בהרבה מאוד דם ודמים, אינו חלומם של רבים מהעיראקים. לכן הולך וגדל החשש שבסופו של דבר ינטשו האמריקנים את עיראק, כשהם משאירים מאחוריהם מדינת טרור פונדמנטליסטית. לחלום האמריקני ולשברו מוקדש המאמר הפותח של גיליון זה.

על התפכחות אחרת – מהתקווה להסדר שלום עם הרשות הפלסטינית – דן המאמר על התפתחות המערכה בפיקוד המרכז, תוך שהוא מתמקד בשלבי ההתפכחות הזאת ובהשפעתם על התפיסה האופרטיבית של פיקוד המרכז. מה שהחל כבנייה משותפת של ה"מנהרה אל הסדר הקבע", הפך בסופו של דבר למערכה לפירוק שיטתי של תשתיות הטרור. כעת, בסופה של ההתפכחות הארוכה ורבת השלבים, שלטת התפיסה שבהעדד פרטנר בצד השני יש להסדיר את מרחב הלחימה באמצעות הפרדה פיזית.

ובעוד התפכחות עוסק הגיליון הנוכחי – זו של המודיעין – שהביאה דווקא להתפתחות שלילית. המאמר על מחירן של הערכות יתר ושל התרעות שווא מזהיר כי בעקבות טראומת יום הכיפורים נוטים כיום אנשי המודיעין לצלצל שוב ושוב בפעמוני ההתרעה, וכי נטייתם זו עלולה לגבות מחיר יקר לא פחות מאימתן התרעה בזמן.

בין לבין גדושה החוברת במאמרים חשובים ומעוררי מחשבה.

קריאה מועילה

אפי מלצר

בשער: חיילי צה"ל מבצעים סריקות בטוּל־כרם

אופטימיות אמריקנית ופסימיות מזרח תיכונית

4

רס"ן מיכאל ורס"ן אלון

המציאות המתהווה בעיראק בפרט ובמזרח התיכון בכלל - מחייבת להתחיל לעסוק כבר עתה בתרחיש של יציאה אמריקנית עתידית מעיראק, בלי ש' וושינגטון מימשה את יעדיה ארוכי הטווח

הערך המוסף של האוגדה המרחבית בעימות המוגבל

12

תא"ל עמוס בן-אברהם, סרן הדס מינקה-ברנד

מפקד האוגדה המרחבית בעימות המוגבל נדרש במקביל לניהול הלחימה לממש ערך מוסף, הבא לידי ביטוי בהבנה ייחודית של מרחב ובתרגומה של בנה זו לתפיסת הפעולה

קידום תהליכי חשיבה בצה"ל

20

באמצעות שיטת ההעשרה האינסטרומנטלית

רפי פוירשטיין

נוטים לראות את "הגורם האנושי" כתחום לא נשלט. התיאוריות של פרופ' פוירשטיין מלמדות כי ניתן - וצריך - להשקיע בקידומו של "הגורם האנושי" על מנת לחסוך לצה"ל חי אדם ומשאבים יקרים ולשפר את הישגיו

מ"עופרת יצוקה" ל"דרך אחרת"

26

התפתחות המערכה בפיקוד המרכז 2003-2000

אליהם גל הירש

המאמר מתאר את התפתחות הרעיון המערכתי של פיקוד המרכז מאז פרוץ הלחימה בספטמבר 2000

מלחמת עיראק וההרתעה האסטרטגית של ישראל סא"ל דאהר מוזיר	69	תגובה
"הררים התלויים בשערה, שאין להם על מה שיסמוכו" פרופ' סטיארט כהן	70	סיקורת ספרים
מקומה של הטכנולוגיה בדוקטרינה של צה"ל אל"ם (מיל') משה שרביט	81	חידושים טכנולוגיים

מערכות

בית ההוצאה לאור של צה"ל נוסד 1939

גיליון 393, שבט התשס"ד, פברואר 2004

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר

עורך המשנה: יואב תדמור

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

מזכיר המערכת: דני יוחסמן

איורים: בוריס דיקרמן

מפות: עפר שטל

תמונות: דובר צה"ל, מערכות

בצוות המערכת: אביטל רגבישושני

ISSN 0464-2147

המחיר: 12 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מבני לשנה:

חיילים ועובדי מערכת הביטחון: 50 ש"ח, אחרים: 60 ש"ח

כתובת המערכת:

רח' אלוף מנדלר 3 ת"ד 7026, תל אביב 61070

טל' 03-5694344/5, פקס 03-5694343

טל' מטה"ל 0302-4345

מחלקת מבניים:

משרד הביטחון - ההוצאה לאור, רח' החשמונאים 107,

תל אביב, טל' 03-5655951, פקס 03-5655994

הודפס בדפוס "אידיאל" באמצעות ההוצאה לאור של משרד הביטחון.

הדעות והתפיסות המובאות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

הסיוע האמריקני בעת חירום לישראל - גבולות הידידות ומגבלותיה

32

סא"ל אביעד סלע

הרכבת האווירית האמריקנית לישראל במלחמת יום הכיפורים נתפסת עד היום כאחד הביטויים המשמעותיים ביותר בתולדות מערכת היחסים האסטרטגיים בין מדינת ישראל לארה"ב. הבנת הדינמיקה הפוליטית בווינגטון של אותם ימים ומבט למציאות האזורית האסטרטגית הנוכחית יכולים לסייע בהבנת השיקולים האמריקניים בשאלת התמיכה הצבאית-לוגיסטית בישראל בעת מלחמה ומתיחות גם בעתיד

"ברירת שמשון" - ניתוח קרבות המרד בגטו ורשה

40

אל"ם רז שגיא

אף שללוחמים היהודים בגטו ורשה לא הייתה השכלה צבאית מורמלית, מתברר שהם פעלו על-פי היסודות, הכל-לים, העקרונות והתורות שנלמדים באקדמיות הצבאיות. מעבר לכך הם הפגינו רוח לחימה יוצאת מגדר הרגיל - גם כאשר הגטו כולו עלה בלהבות, והמערכה הייתה אבודה

מדורים

לאן נעלמה הגמישות?

סא"ל ד"ר מאיר פינקל

54

חקר מלחמת יום הכיפורים

סא"ל בעז זלמנוביץ'

56

מחירן של הערכות יתר ושל התרעות שווא

אל"ם (מיל') שמואל לימונה

60

ההשלכות של לקחי מלחמת המפרץ על מבנה הכוח

אל"ם (מיל') אמנון יובב

63

אל תתנו להם אקדחים! סרן יבני לנצמן

66

דעה אישית

אופטימיות אמריקנית ופסימיות מזרח תיכונית

מאז הסתיימה המערכה בעיראק, והחל הניסיון לחולל בה "סדר חדש", מתנהל במערב ובמזרח התיכון דיון נוקב, שבמוקדו השאלה: האם תצליח ארצות-הברית לקדם את חזונה הנחוש לשינוי פני האיזור, או שמא יתנפץ ניסיון זה נוכח התפיסות הבסיסיות המושרשות במזרח התיכון, ובראשן האיבה לאמריקנים והאהדה לרעיונות האיסלאמיים הפונדמנטליסטיים. המציאות המתהווה - בעיראק בפרט ובמזרח התיכון בכלל - מחייבת להתחיל לעסוק כבר עתה בתרחישים של יציאה אמריקנית עתידית מעיראק, בלי שוויינגטון מימשה את יעדיה ארוכי הטווח

רס"ן מיכאל ורס"ן אלון¹

התיכון והרעיונות הבסיסיים הטבועים בתודעתם שורשיים מדי, ולפיכך ייכשל בסופו של דבר המהלך האמריקני באיזור. דיון זה מגלם ביסודו מאבק רב שנים - ולא מוכרע - בין שתי אסכולות אקדמיות: ההיסטורית וזו של מדעי החברה. הראשונה מנסה להבין תהליכי שינוי במספר רב של רבדים (תרבותיים, היסטוריים, תודעתיים, חברתיים וכלכליים) וגורסת כי שינוי, אם בכלל יצליח, יארך דורות רבים. לאור זאת מביעים נציגי האסכולה הזאת פסימיות רבה לגבי עתידו של המהלך האמריקני באיזור, תוך שהם נתלים בפגיעות שסופגת ארה"ב בעיראק כעדות לצדקת טיעוניהם. האסכולה השנייה נסמכת על מודלים הלקוחים משדה מדע המדינה והיחסים

"ארא"י (ירדן) - 11 ביולי 2003

הבינלאומיים, המלמדים, לשיטתה, על האפשרות שהמהלך האמריקני יצליח, אם יינקטו לאורך זמן "האמצעים הנכונים". אבחנה זו חוצה במידה רבה גם תרבויות ומדינות. כך, בעוד קולות "האופטימיות והנחישות" בוקעים בעיקר מהזירה האמריקנית, הרי שרוב המצביעים על "הכישלון הידוע מראש" ועל טבעו הדטרמיניסטי והבלתי משתנה של המרחב הערבי מגיעים מהמזרח התיכון (וחלק מאירופה - יריבתה של וושינגטון במאבק הטרנס-אטלנטי). לדעתנו, ניתן כבר עתה - אף שחלף זמן קצר בלבד מאז הופל פסלו של סדאם חוסיין בכיכר "פירדוס" והחל הניסיון האמריקני לכוון "סדר חדש" בבגדאד - להצביע על כמה תובנות הקשורות לדיון לגבי עתיד האיזור.

האם נכון להיתלות בתקדימי העבר?

ערב המערכה, במהלכה ובפרט אחריה השתמשו בכירים אמריקנים או נציגיהם מתחומי התקשורת והאקדמיה בתקדימי העבר (רובם המוחלט לא מאזורנו) כעדות ליכולתם

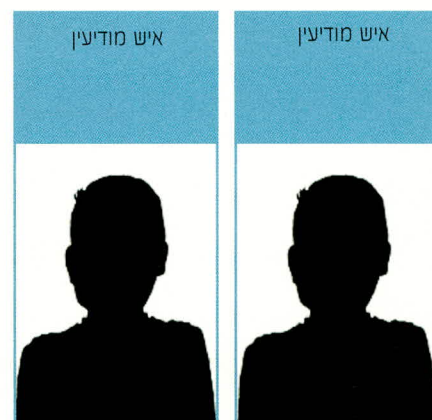
מעט לאחר שהתפוגג עשן המערכה הצבאית בעיראק, וכמה רגעים לאחר שהחל להיתמר עשן המאבק נגד נוכחותה של ארה"ב במדינה זו, הפך הניסיון האמריקני בעיראק ובמזרח התיכון כולו למוקד של דיונים נוקבים במערב ובאזורנו. שיח זה חוצה מישורים רבים - פוליטי, אינטלקטואלי-תרבותי, תקשורתי, צבאי, דתי ואקדמי. במוקדו ניצבת שאלה מרכזית: האם תצליח ארה"ב להגשים את חזונה מרחיק הלכת לשינוי פני המזרח התיכון, ובליבו הרצון לכוון מדינות לאום אותנטיות, חברות אזרחיות פעילות ודמוקרטיות תוססות, או שמא יתנפץ ניסיון זה נוכח התפיסות הבסיסיות המושרשות במרחב, ובהן האיבה העמוקה לארה"ב, האהדה לרעיונות

האיסלאמיים (ובפרט הקיצוניים שבהם), העדר הנכונות של המשטרים לשתף את החברה בניהול השלטון, ומנגד - אדישות הפרט כלפי המרחב הציבורי והפוליטי.

במילים אחרות, מועלית יותר ויותר השאלה, האם יש אכן משמעות מיוחדת לעובדה שארה"ב נחושה לשנות את

דפוסי התרבות

והפוליטיקה הבסיסיים באיזור ומוכנה להשקיע למען חזון היסטורי זה, המוגדר כמרכיב מרכזי באסטרטגיית הביטחון הלאומי שלה, משאבים רבים לאורך זמן ("מחויבות לדורות", כלשון היועצת האמריקנית לביטחון לאומי), או שמא "עקשנותם" של בני המזרח

לחולל שינוי במזרח התיכון. הדוגמאות העיקריות היו גרמניה ויפן. שתי אלה הוצגו כמודלים למשטרים דיקטטוריים, שארה"ב הביאה לקריסתם והצליחה לכונן תחתיהם סדר דמוקרטי וחברות אזרחיות, תוך יצירת שינוי ערכי-תרבותי עמוק. אולם נראה כי הצגת תקדימים מעולם פוליטי, חברתי ותרבותי שונה מזה שבמזרח

התיכון מטעה במידה רבה. עיראק, בניגוד לגרמניה וליפן, אינה מדינת לאום מגובשת, בעלת חברה מודרנית, המסוגלת לקדם תהליכי שיקום וחשבון נפש מעמיק, כפי שהיה ביפן ובגרמניה. לפיכך משימתה של ארה"ב בעיראק מסובכת הרבה יותר. עוד בטרם תבקש להביא לשינוי בדפוסי הפוליטיקה והחברה בעיראק, עליה ליצור מדינת לאום וחברה אזרחית במדינה זו. כל זאת לא בתנאי ההלם והתבוסה המוחצת שליוו את טוקיו ואת ברלין לאחר 1945, אלא תחת

התנגדות גוברת לעצם נוכחותם במדינה והתעצמותם של המאבקים הפנימיים בין הגורמים האמורים להשתתף בהרכבת השלטון העתידי בעיראק.

בהקשר זה חשוב לזכור הבדל נוסף: בגרמניה (והרבה

פחות מכך ביפן) פעלו עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה קבוצות פוליטיות, חברתיות ותרבותיות שדבקו בעקרונות הדמוקרטיים וניסו לקדם – אם כי ללא הצלחה יתרה. לאחר 1945 חתרו אליטות אלה להנהיג את שתי המדינות והצליחו, למעשה, להטמיע את המסורת הדמוקרטית בכלל הרבדים של החברה ושל הזירה הפוליטית. מנגד, בעיראק אין כמעט בנמצא קבוצות דומות, קל וחומר ניסיון דמוקרטי קודם, ולו קצר וצנוע. זאת ועוד, נקודת המוצא העיראקית (והמזרח תיכונית בכלל) כוללת, בין היתר, עוינות בסיסית כלפי רעיונות המדיפים ריח מערבי בכלל ואמריקני בפרט – תופעה שגילוייה בגרמניה וביפן היו מוגבלים יותר.

עיראק - בבואה להתנגשות תרבותית

בעקבות ניתוחו הידוע של חוקר מדע המדינה סמואל הנטינגטון ("התנגשות הציויליזציות"), נראה כי

ההתפתחויות הדרמטיות בעיראק אינן רק עימות בין כוחות פוליטיים, אלא גם – ולמעשה בעיקר – בין יישויות בעלות תפיסות תרבותיות שונות ונקודות התבוננות שונות על מהות החיים, על הבנת הזמן וההיסטוריה, על תפיסת העצמי ועל קבלת האחר. מדובר, קודם כל, בהתנגשות בין שתי תרבויות בעלות תפיסת מציאות קוטבית: האחת מאמינה ביכולת האדם לשנות את המציאות (כפי שכבר הוכחה ההיסטוריה האמריקנית), ראויה באופטימיות כלפי העתיד, דבקה בחזונות אסטרטגיים בעלי רוח משיחית. זוהי חברה החיה על-פי קצב החיים המודרני, התזזיתי, חותרת להישגים מידיים ונוטה לפירוש דרמטי של התפתחויות שוטפות ("תפניות היסטוריות").

החברה השנייה, לעומתה, מתנהלת לאורן של תפיסות זמן ומרחב שונות למדי. היא ספוגה אמונה לגבי תפקידו הדומיננטי של הגורל, המוכתב מראש בחיי הפרט והקולקטיב, ובשל כך היא גם דבקה בהנחה שלפיה קיים הכרח היסטורי דטרמיניסטי (דבר המוליד לא פעם נטייה לפסיביות ולדחיית חתירה לשינוי המציאות בדמות ההישענות על ה"צֶבֶר" הסבלנות המזרח תיכונית הידועה). מעבר לכך מעניקות החברות בעולם האיסלאם עדיפות ברורה לחשיבות הקולקטיב על פני רעיון האינדיווידואליזם הרווח במערב. תפיסתו של עולם האיסלאם את רעיון החירות והדמוקרטיה שונה איפוא בתכלית מזה שמנסה ארה"ב לייצא לאיזור: החופש בעולם האיסלאם הוא בראש ובראשונה של הקולקטיב ולא של הפרט. יתרה מזאת, חירות הפרט המלאה נתפסת לא פעם כמקור לערעור הסדר הפוליטי וכפתח להשחתתן של אמות המוסר החברתיות והדתיות. הניסיון האמריקני לייצא את ערכי החירות והדמוקרטיה נתקל לפיכך מלכתחילה בחשדנות ואף מתואר על-ידי גורמים רבים כ"פלישה תרבותית", שנועדה להחליש את החברה האיסלאמית באמצעות ערעור אושיותיה התרבותיות-דתיות.

הניסיון האמריקני "לצרוב" את הדמוקרטיה בתודעת הערבים - בעיניו של הקריקטוריסט ג'יאל ארפאעי ("אידוסטור" הירדני, 21 ביולי 2003)

"ארה"ב מפעילה לחץ חברתי ופוליטי על עיראק ועל כמה מדינות אחרות כדי להפוך את החברות שלהן מחברות דתיות לחברות משוחררות על-פי המודל של החירות המערבית ולא החירות האיסלאמית. לפיכך אני נמנע מלהיכנע ללחצים אלה, על מנת שהחברה המוסלמית העיראקית לא תיהפך לחברה אמריקנית ומערבית רופפת והוללת. החופש, אין משמעותו שחיתות, הימורים ושכרות. כל הדברים הללו אינם חופש. לחופש גבולות שאי-אפשר לעבור."

(מוקתא צדר, מראשי העדה השייעית בעיראק - "אל-ח'יאת", 11 בספטמבר 2003)

תיאור זה מעלה שאלות לגבי הפירוש הראוי להתפתחויות בעיראק. התהייה המרכזית היא: האם קריסת פסלו של סדאם חוסיין בבגדאד היתה "זעזוע טקטוני" בתודעתנו שלנו בלבד (המערבית), והרבה פחות במוחם של הערבים, שבעבר כבר ספגו זעזועים קשים מאלה (למשל, "נכבת 48" ו"נכסת 67") ולא ראו עד כה צורך לשינוי מהותי ומעמיק של דרכם ושל מחשבתם בעקבות כך? ואולי בכלל מוקדם עדיין לקבוע כיצד מפרש העולם הערבי את ההתפתחויות בעיראק, וייתכן כי הוא טרם הספיק לעכל את מלוא המשמעויות ארוכות הטווח הגלומות באירוע ההיסטורי הזה?

מה קובע במזרח התיכון - התודעה או ההווה?

גם בשאלה זו מורגש הצורך בהסברו של הנטינגטון כפירוש אפשרי של המציאות. הנטינגטון הודף במידה רבה את הטיעון המרקסיסטי, שלפיו התפתחויות היסטוריות – ובמיוחד עימותים – נובעות ביסודן ממניעים חומריים – פוליטיים-אסטרטגיים. תחת זאת הוא מציע להתבונן על הממד התרבותי במאבקים בין-לאומיים שונים. גישתו של הנטינגטון יכולה להשיב על השאלה הנוקבת, שניקרה במוחותיהם של האמריקנים

לאחר אירועי ה-11 בספטמבר: "מדוע שונא אותנו העולם המוסלמי כל כך?" יש בגישה זו כדי להציב אתגר לאמונתם של רבים בארה"ב, ששינוי ההווה הכלכלית-חברתית במזרח התיכון, בליווי תמורות תרבותיות שתקדם ושינגטון, יוכל להביא להחנקת העוינות העמוקה כלפי אמריקה. למשל, היועצת לביטחון לאומי של הנשיא בוש, קונדוליסה רייס, ציינה לא אחת כי חוסר התקווה במזרח התיכון הוא המעודד אידיאולוגיות המשגרות צעירים להתפוצץ במקום לשאוף לחינוך, לפרנסה ולמשפחה. במילים אחרות, לפי גישתה, אם תהיה תקווה, דהיינו אם תשונה ההווה הכלכלית-חברתית במזרח התיכון, צעירים מוסלמים יפסיקו לפוצץ את עצמם.

אולם המזרח התיכון מציע שפע של הוכחות המלמדות כי האיבה לארה"ב אינה נובעת בהכרח מדיכוי כלכלי או פוליטי, אלא ממקור שונה לגמרי. במדינות ערביות, שלהן מושיטים האמריקנים סיוע משמעותי בתחומי הכלכלה, המדיניות ואף הצבא, גואה האיבה העממית לארה"ב (במיוחד במצרים ובירדן). מדינות ערביות אחרות, המצויות

במצב כלכלי טוב, יחסית, וזכות להגנה אמריקנית היסטורית (בעיקר סעודיה ומדינות המפרץ הפרסי), מהוות "רחם" עיקרי למטיפים אנטי אמריקנים קיצוניים ולמפגעים נגד יעדים אמריקניים (בן-לאדן המיליונר, וכמוהו כל מתאבדי ה-11 בספטמבר, שמעולם לא סבלו ממצוקה כלכלית או מדיכוי אמריקני). לעומת זאת מדינות אחרות בעולם השלישי, שאינן מוסלמיות, ואשר בהן פגעי הגלובליזציה מוחשיים וכואבים הרבה יותר, לא ייצאו טרור ושנאה אנטי מערביים בהיקפים כה רחבים, כפי שקורה בעולם האיסלאם. (יש לשאול, למשל, מדוע אין תופעות של פיגועי התאבדות נגד יעדים מערביים מצד פועלי תשלובת "פיאט" בברזיל, עובדי מפעלי "נייק" בהודו או פועלי מכרות היהלומים במדינות אפריקה. המענה לכך, כאמור, נעוץ בהקשר התרבותי-דת).

המזרחן הוותיק ברנרד לואיס קורא בהקשר זה שלא להתמקד בניחות ובפרשנות במישור החומרי-כלכלי, המעניק, לשיטתו, הסבר חלקי בלבד להבנת האיבה המוסלמית לארה"ב. תחת זאת הוא מציע להביט על התופעה בפרזימה היסטורית-תרבותית רחבה. לתפיסתו, מדובר בתוצר של משבר ציוויליזציוני עמוק, שאותו נושאים בני תרבות, שלדעתם אמורה הייתה לשלוט בעולם, אולם בפועל מצויה לאורך מאות שנים בפיגור גובר

אחרי המערב. על מצע זה של תסכול תרבותי נולדו, לטענתו, האיבה והטרור, הרחוקים מלהיות ערכים בזויים ומגונים בעיני חלק ניכר מבני המרחב. במילים אחרות, עוצמת התודעה במזרח התיכון חזקה פי כמה מונים מן ההווה, ולמעשה מכופפת אותה במקום להיות מעוצבת על פיה. דבר זה מחייב כבר עתה לתהות – האם ניתן באמת לשנות את תפיסותיהם של בני המזרח התיכון באמצעות השקעות ענק ובאמצעות ניסיון לכונן מערכות כלכליות מודרניות (גישה שבה צידדו ממשלים אמריקניים שונים).

בשאלת התודעה וההווה ראוי לבחון טיעון מעניין שמעלה העיתונאי האמריקני המפורסם תומס פרידמן, אשר נועד לערער על הקביעה שלפיה

הניסיון האמריקני בעיראק נתקל בעוינות ובעיקשות תרבותיות כה עמוקות, עד שנראה כי הן מעידות בהכרח על כישלון ידוע מראש. עם זאת חשוב להדגיש כי פרידמן, הגורס נכונה כי תרבויות שונות כבר הצליחו להשתנות במהלך ההיסטוריה, מציג את הדוגמאות הלא נכונות לאישוש טיעונו. כך, לצורך הוכחה כי העולם הערבי משתנה בהדרגה

"יש רגע בחיי אומות, שבו העולם החיצוני נדחק פנימה. יש שעה שבה הוא מופיע על כל איומיו ופיתויו. ואז, אחת משתיים: או שאנשים נענים לו בצורה הגיונית ומלוכדת ובכשרון רב, או שהם מאבדים את עשתונותיהם. וכשזה האחרון קורה, הם זקוקים לכל תחבולה פסיכולוגית אפשרית: הם מדגישים את הייחודיות שלהם ואת הישגי אבותיהם הקדומים ועושים זאת יותר ויותר, ככל שגוברת כניעתם לאחרים, החזקים מהם והזהירים מהם. חיזוק הזהות העצמית והשוביניזם באים לסירוגין לצד ספקנות עצמית וחסיינות. כך נוצר מעגל קסמים."

(פואד עג'מי, מלכוד, עמ' 277)

כיצד מנתחים הערבים את הניסיון האמריקני במזרח התיכון?

הבנה מעמיקה של המהלכים האמריקניים באזור מחייבת, באופן טבעי, ניתוח של תגובת העולם הערבי כלפי הניסיון לשנות את הווייתו. עולם הקריקטורות בעיתונות הערבית יכול לשמש בבואה מעניינת לצורך כך. מאז תום המערכה בעיראק משקפות התמונות המצוירות עולם שבו שולטים בערבוביה בלבול, ייאוש, זעם וגאווה. תמונות אלה מעידות הן על תחושה של אפסיות קולקטיבית ועל הבנה של הנחיתות מול המערב ושל הצורך בשינוי רעיוני יסודי והן על תיעוב הניסיון האמריקני לשינוי ערכי של הערבים ועל שמחה לאידה של ארה"ב נוכח שקיעתה ("הידועה מראש")

בביצה העיראקית. מוטיבים אלה שולטים באיורים של כלל הקריקטוריסטים החשובים בעולם הערבי.

ראוי להדגיש: ביטויי ההלקאה העצמית בעולם הערבי הינם חסרי תקדים בנועזותם ובכנותם. הם כוללים "הצלפות" מצד עיתונאים, אינטלקטואלים ואף פוליטיקאים בשליטים הערבים כמו גם בציבור במדינות ערב. במוקד הביקורת עומדת תחושה קשה של אפסיות ושל חוסר רלוונטיות. כך, למשל, מתוארים השליטים הערבים באופן מגוחך כמלאי רהב מילולי, אך נטולי יכולת עשייה: הם מרעימים את קולם במגאפון, אך נאלמים דום נוכח הפגיעות בעולם הערבי (התקפות ישראל נגד סוריה והפלסטינים, בניית גדר ההפרדה או ההתערבות הטורקית בעיראק); אינם מעורבים בהכרעות הגורליות בעולם הערבי, הנקבעות הלכה למעשה בידי כוחות חיצוניים; הם כנועים לתכתיבי ארה"ב, תוך נכונות להודות בנחיתות תרבותית ובפגמים הנטועים באיסלאם (בעיקר טרור וקיצוניות); ועם זאת מבית הם מגלים דווקא עוצמה מפתיעה בדיכוי פוליטי, רעיוני וחברתי.

הביקורת, כאמור, אינה פוסחת על הציבור הערבי. חוסר המעש שלו, כך נטען, אינו רק תוצר של הגבלות מצד השלטון, אלא גם של אדישות ושל

נהנתנות. בקריקטורות הערביות חוזר ללא הרף איור המתאר ערבי השקוע בכורסתו ומרותק למסך הטלוויזיה, בעודו שותה קפה או מעשן סיגריה. לרוב הוא מביע תרעומת וייאוש נוכח הנעשה בעיראק או בזירה הפלסטינית, אולם לא פעם ממוקדים כל מעייניו בתוכניות שעשועים ובידור. תיאורים אלה מלווים בקינה נדושה ורבת שנים על אובדן הסולידריות

"לחיוב" (קרי, לכיוון של אימוץ תפיסות חיים מערביות), מתאר פרידמן את ההתלהבות האדירה שגילה באחרונה כלל העולם הערבי כלפי תוכנית הטלוויזיה Superstar (גרסת "כוכב נולד" של רשת LBC), ששודרה באוגוסט האחרון. לצד זאת הוא מדגיש את האימוץ הגובר של טכנולוגיות מודרניות במדינות ערב. אולם ניכר שפרידמן התעלם מהעובדה שעליה הצביע המזרחן האמריקני-לבנוני (שיעי), פואד עג'מי, כבר לפני 20 שנה: אין כל סתירה במזרח התיכון בין אימוץ טכנולוגיות מודרניות ואף סממני תרבות מערבית לבין המשך הדבקות ברעיונות מסורתיים או קיצוניים, ובמילים אחרות: שימוש באמצעים מודרניים אינו מחייב בהכרח את

המשתמש להטמיע בקרבו את מכלול הרעיונות המערביים שליוו את ההגעה למודרניות. המזרח התיכון, לטענת עג'מי, הצטיין למעשה בניסיון לאמץ את הממד הטכנולוגי של המודרניות בלי לקבל את המטען הרעיוני-ערכי שליווה

את ההתפתחות הזאת במערב. זאת מתוך אמונה כי ניתן לדלג על שלבי התפתחות פוליטיים, חברתיים, כלכליים ותרבותיים שחווה המערב במשך מאות שנים בדרכו למודרניות ולהשיגם בקיצור דרך.

זאת ועוד, ההיסטוריה המזרח תיכונית מוכיחה כי אימוץ הטכנולוגיות המודרניות סייע פעמים רבות דווקא לחיזוק

כוחם של גורמים קיצוניים באזור. כך, למשל, חומייני, שקידם את המהפכה האיסלאמית על גבי קלטות שהופצו במיליוני עותקים ברחבי איראן לפני 1979; ארגוני הטרור המוסלמיים, הנעזרים בטכנולוגיה המודרנית כדי לייצל את מאבקם נגד המערב; ובמקרים שונים – חלק מצבאות ערב, שאימצו כלי נשק ותורות לחימה מערביות, בלי שהדבר חייב בפועל הטמעה של המכלול הרעיוני שליווה את קידום הטכנולוגיה במערב. אשר לתוכנית Superstar – נראה כי לא יהיה זה נכון לפרשה כעדות מובהקת לנטיית העולם הערבי לשקוע

ב"מנעמי החיים המערביים הנינוחים" ולנטוש את הדבקות במאבקים וברעיונות קיצוניים. יש להדגיש בהקשר הזה כי עיתוני העולם הערבי יצאו ברובם בחריפות נגד מה שתואר כ"השתטות הציבור הערבי" והתמקדותו המיותרת בשעשועונים ובאשליות על חשבון עיסוק בבעיות ממשיות, דוגמת מצב הערבים בעיראק או בזירה הפלסטינית.

"לבשנו את קליפת הציוויליזציה, אבל הרוח שייכת לתקופת הבערות".

(המשורר הסורי הגולה נזאר קבאני בשיר שחיבר בקיץ 67')

"קינה על הבורמלויות?" הקריקטוריסטית הפלסטינית אמיה ג'חא מתלוננת על ניצול האנרגיה הערבית לטובת תחרות "כוכב נולד" ששחפה את הערבים במקום למאבק למען "עיראק, פלסטין, הג'יהאד והעולם הערבי"

(א"ח"א א"ג'ידדה", 18 באוגוסט 2003)

הבין-ערבית ועל התמקדותם של פרטים ושל קבוצות בעולם הערבי בענייניהם במקום בגורלם של שאר "האחים הערבים".

אולם הבנת המצוקה הקשה שבה נתון העולם הערבי אינה מובילה בהכרח לקבלה אוהדת של הניסיון האמריקני באיזור. נהפוך הוא: ניסיון זה רק מחדד את תחושת האפסיות והנחיתות ומוליד איבה – רבה מבעבר – כלפי האמריקנים.

לשיטת העולם הערבי (הרוויה לא פעם סתירות פנימיות), מניעיה של ארה"ב ודפוסי פעילותה נעדרים כוונות טובות. לפי קו מחשבה זה, האמריקנים הגיעו לאיזור מתוך כוונה בסיסית להשתלט על הנפט שבו ולא מתוך רצון לקדם את הערבים ("הדמוקרטיה כעטיפה זולה לקידום מכירות"). בד בבד טוענים בעולם הערבי כי ארה"ב מונעת על-ידי הרצון לחולל שינוי יסודי בתודעת הערבים: להביאם להודאה בנחיתותם התרבותית ולעקור ממוחם את המרכיב האיסלאמי. מעבר לכל אלה – כך נטען – לא הביאו מהלכיה של ארה"ב חירות, דמוקרטיה וסדר לעיראק, אלא דווקא מלחמות פנימיות, ערעור הביטחון ומשטר בובות רעוע. את שלל הטיעונים חותם הניבוי הדטרמיניסטי – היחיד אולי המעניק סיפוק כלשהו לעולם הערבי – שלפיו תהפוך עיראק במהרה ל"וייטנאם שנייה" עבור ארה"ב, וכי יציאתה המשפילה ממנה היא ודאית.

נראה איפוא כי העולם הערבי מצוי כיום בעיצומה של חוויה פסיכולוגית תודעתית קשה ומורכבת. הוא מכיר

בבעיותיו הבסיסיות ובצורך לחולל שינוי יסודי, אולם בה בעת חש תיעוב כלפי הגורם המתיימר להביא את השינוי המיוחל. זהו אותו גורם שתואר במשך עשרות שנים כאויבו העיקרי של עולם האיסלאם, ואשר מגלם בעיניהם של נאמני האיסלאם יצר שתלטנות פוליטי-כלכלי ושחיתות מוסרית בעת ובעונה אחת. עצם נוכחותו של גורם זה באיזור, קל וחומר הכרזתו על רצונו בשינוי תודעת הערבים, מהווה עלבון צורב לעולם הערבי והאיסלאמי ועדות מוחצת לנחיתותו. קולות בודדים בעולם הערבי טוענים באומץ כי העולם הערבי אינו מסוגל לקדם שינוי מקרבו, ולפיכך עליו לקבל בברכה את הניסיון האמריקני באיזור. זאת ועוד, הם גם מצביעים על הדיכוי הפוליטי ועל הפיגור המחשבתי כעל הסיבה

המרכזית לחולשת העולם הערבי וקוראים לטפל קודם כול בהם, ורק אחר כך להיחלץ ליעד – הקל לכאורה – של מאבק באיום החיצוני (המסיט, לשיטתם, את המימד מהבעיות האמיתיות של הערבים). בהקשר זה בולטים כמה אנשי רוח מצרים מקרב הזרם הליברלי, ובראשם הסוציולוג סעד א-דין אבראהים.

אולם נראה כי רובו של העולם הערבי מפנה עורף לגישה

הזאת. הוא מעדיף (שוב) להתכנס בתחושת הקורבן הנצחי, להדוף טיעונים נגדו ולהפנות את מרבית חיצי האשמה כלפי גורמים חיצוניים במקום לבצע ניתוח מעמיק של בעיותיו (תסמין שאותו איבחו פואד עג'מי בספרו "מלכוד" כבר בראשית שנות ה-80). כך, למשל, תחושת העלבון נוכח ההתקפה האמריקנית על האיסלאם – שמעודדת יסודות של אלימות ושל קיצוניות – גוברת כיום על הרצון לנבור ולאתר את גורמי החולשה ולעוקרם משורש. חשבון הנפש של הערבים נוכח פיגורם הוא איפוא נוקב כיום יותר מאשר אי פעם בעבר, אולם מסקנותיו הנוכחיות אינן מוצאות – לפחות לעת עתה – נקודות חבירה למהלכי ארה"ב במזרח התיכון.

האומנם שיפוט תרבותי-ערבי?

אחת הסוגיות המעניינות, העולה במהלך השיח לגבי עתיד המהלך האמריקני, הינה כיצד לפרש התבטאויות של בכירי ממשל בוש/שינגטון, ובעיקר – האם הן משקפות

תפיסה אותנטית של הבנת מציאות ושל חזון אידיאולוגי מוצק, או אולי מהוות, בין היתר, כסות לאינטרסים פוליטיים. בהקשר זה ראוי לשאול שאלות אחדות: מדוע התעקשו דונלד רמספלד, שר ההגנה האמריקני, וקולין פאוול, מזכיר המדינה, לטעון כי ההפגנות האנטי אמריקניות הנערכות בערי עיראק הן ביטוי לפרץ של חירות פוליטית וניצני דמוקרטיה? מדוע טקסי העאשורא רוויי הדם (ולא מעט סיסמאות אנטי אמריקניות), אשר נערכו בפומבי בעיראק במאי השנה, לאחר שנים רבות שבהן אסר סדאם חוסיין על קיומם, הוצגו כביטוי לחופש דת הבוקע לאחר שנים של דיכוי? ומדוע קראו ראשי הממשל לעיתונות האמריקנית להפסיק להציג באופן "חד-צדדי" את המציאות בעיראק ולהציג גם (ושמא בעיקר?) את

"המוסלמים אינם מתנגדים לרוח השינוי הטובה; האיסלאם נושא [בתוכן] את רוח השינוי... מה שצריך להשתנות הוא הנרטיב הדתי ולא הדת, כלומר הדרך ולא התוכן... כל עוד קריאות [השינוי] מגיעות מחוץ למדינות המוסלמיות, יש מאחוריהן משהו נסתר, מטרותיהן המוצהרות אינן אמיתיות... הדמוקרטיה במובנה המערבי אינה יכולה להצליח במדינה איסלאמית... המערב מציע את הדמוקרטיה כפתרון ללחץ על המדינות המוסלמיות ולא מתוך אהבה אלינו. אנו דוחים את הדמוקרטיה המיזבאת... הם רוצים שניישם דמוקרטיה במובנה המיוחד, של התפרקות, של שחיתות מוסרית ושל התנוונות... הם לא רוצים שתהיה לנו דמוקרטיה בפוליטיקה, ולא רוצים כלל שהמדינות שלנו יתפתחו, שכן [הדמוקרטיה והתפתחות מדינות האיסלאם] פוגעות באינטרס שלהם".

(מוחמד א-סיד, עוזר שר ההקדשים הסורי לענייני דת, אישרק אל-אוסט, 17 באוקטובר 2003)

סיכום

הניתוחים שתוארו לעיל מובילים – להערכת כותבי מאמר זה – לכמה מסקנות:

כל חוקר של תרבות זרה חייב לצאת מנקודת הנחה שלפיה התבוננותו על התרבות שמנגד רוויה בעיוותים, בחסמים תודעתיים ובאי-הבנות פסיכולוגיות, המקשים עליו לפצח באופן מלא את רציונל הצד האחר (משימה הדורשת,

למעשה, מהחוקר שיציב את עצמו במקום האחר באופן שאינו ניתן, למעשה, למימוש מלא). תפקידו של החוקר הוא איפוא לצמצם עד כמה שניתן את פערי התפיסות ולחתור להבנה עמוקה של דרך החשיבה וההתנהלות של התרבות האחרת. משימה זו מחייבת רכישת כלים מסורתיים מגוונים – החל משפה, עבור דרך ידע היסטורי וכלה בהבנה תרבותית. ניתוח מודלים מתחום מדע המדינה יכול לסייע מאוד בהבנת מציאות ספציפית, אך גם להטעות, אם המודלים האלה

מאומצים כנוסחה התקפה לכל מצב.

בהקשר זה כבר גרס החוקר מרטין פיטרסן במאמרו "האתגר הניצב בפני החוקר המדיני", כי החוקר מחויב לא רק להבנה של נאומים פוליטיים ושל הודעות פומביות, אלא גם להיכרות מעמיקה עם הפילוסופיה, הספרות, השירה, התרבות העממית ועולם האמונות של מושא המחקר. חיים גורי האיר במידה מסוימת סוגיה זו באמצעות תיאור פגישתו ב-1977 עם פוזי אמין, מגדולי אנשי הרוח של מצרים. זה האחרון טען בפניו, כי "אילו קרא המודיעין הישראלי את השירה המצרית לאחר תבוסת 1967, היה יודע שאוקטובר '73 הוא בלתי נמנע".

באשר לסיכויי הצלחתו של המהלך האמריקני באיזור – יש לתת את הדעת לסוגיות הבאות:

■ הנוכחות המסיבית של ארה"ב במזרח התיכון אינה נתפסת בעיני רוב בני האיזור כפתח לאופטימיות או כראשית מימושו של חזון החירות (אורז ופרחים כנראה מעולם לא הושלכו על הכוחות האמריקניים בעיראק), אלא כעדות נוספת לנחשלות האיסלאם מול המערב. אין פלא איפוא כי סקרים שונים, הנערכים בעולם הערבי, מצביעים דווקא על הגברת האיבה כלפי ארה"ב בעקבות המערכה בעיראק. מגמה זו צפויה, כנראה, לחדד את התהייה האמריקנית "מדוע שונאים אותנו כל כך", אשר

ההישגים האמריקניים מאז הפלת משטרו של סדאם? נוכח פני המציאות אין מנוס מלקבוע כי מרבית ההתבטאויות אינן משקפות בהכרח רק תפיסות של המציאות וחזון מוצק (שאכן קיימים), אלא גם ניסיון של אנשי ממשל לצייר תדמית של מציאות בהתאם לאינטרסים פוליטיים מובהקים ומתוך צורך להצדקת מהלכים שהם יזמו.

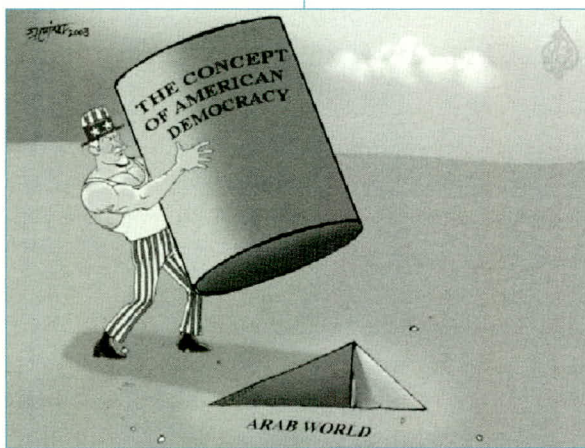
בהקשר זה ראוי להדגיש את הטיעונים שהעלו

האמריקנים לביסוס ההערכה לגבי הצלחה עתידית במזרח התיכון. מילים רבות שוגרו מפי ראשי הממשל האמריקני ותומכיו בגנות "אלה הגורסים כי הערבים פגומים גנטית ואינם ראויים לדמוקרטיה ולחירות". הגדילה לעשות קונדוליסה רייס, היועצת לביטחון לאומי של הנשיא בוש, אשר טענה בפני קהל אפרו-אמריקני באוגוסט האחרון, כי כפי שאסור היה לקבל את הטענה שהשחורים בארה"ב אינם מוכנים לחירות, כך אסור לקבל את הטענה שאזרחי המזרח התיכון אינם שותפים לשאיפה האנושית לחירות.

על פניו מדובר בטיעון חיובי ונכון מבחינה ערכית. אולם האם כל אדם, שגורס כי הטיעון של ראשי הממשל האמריקני מוטעה, הוא גזען, כפי שהוא מתועל לחשוב על-פי תפיסה זו? האם יש לקבל את הדברים כפי שהם? או שמא גם טיעון "אידיאולוגי" זה מכסה בעצם (ובדרך מתוחכמת) על אינטרסים פוליטיים מובהקים?

בדיקה מעמיקה תוכיח כי הטיעון האמריקני נושא בקרבו מלכוד רעיוני: אם "התפיסה המתנשאת" גורסת כי חירות אינה יכולה לצמוח על אדמת המזרח התיכון, מדוע היתה צריכה ארה"ב להגיע עד לאיזור הזה, למחוץ משטר דיקטטורי מקומי ולנסות להטמיע בכוח את ערכי הדמוקרטיה בקרב תושביו? האם אמונה ביכולתם של המוסלמים להצמיח דמוקרטיה לא הייתה צריכה להוליד ציפייה להתפתחות אבולוציונית של סדר זה באיזור? או שמא טיעון זה מכסה על הבנה אמריקנית

שלפיה אין סיכוי לפיתוח פנימי ואותנטי של דמוקרטיה באיזור, וכי וושינגטון מחויבת לפיכך להשתלט בכוח על חלק מהמרחב ולסלול עבור תושביו את הדרך לסדר דמוקרטי? ובמילים אחרות: האם טיעון "ההתנשאות" אינו אלא כלי פוליטי נוסף להשתקה מוסרית של קולות המתנגדים למהלך בעיראק?

חוסר התאמה בין מושג הדמוקרטיה האמריקני לבין עולם הערכים של העולם הערבי
(*"א-ל ג'ירה"*, 6 ביוני 2003)

"אנו דוחים את תפיסת העולם המתנשאת, שלפיה חירות אינה יכולה לצמוח על אדמת המזרח התיכון, או שמוסלמים אינם שותפים לכמיהה לחירות."

(היועצת לביטחון לאומי בארה"ב, קונדוליסה רייס)

לדרבן כניסה של הזרמים האיסלאמיים לתוך הוואקום שנוצר, בהעדר יכולת להציב מולם אלטרנטיבות – פוליטיות וחברתיות – לא דתיות נוכח החלשתה המסורתית של החברה במזרח התיכון על-ידי השליטים המקומיים? בהקשר זה יכולות הבחירות באלג'יריה

בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת – שבהן כמעט הצליח

הזרם האיסלאמי להשתלט על השלטון באמצעים דמוקרטיים – לשמש מעין אות אזהרה למי

שינסה לחזור על דפוס פעולה דומה. (לכך ניתן להוסיף גם את

מערכות הבחירות בכווייט ב-2003 או בירדן במהלך שנות ה-

90, אשר לוו בהשתלטות הזרם האיסלאמי על הפרלמנטים

בשתי המדינות האלה). ■ האמריקנים זיהו וסימנו נכון

את המקור לבעיות במזרח התיכון. צדק תומס פרידמן

כאשר השתמש במשל שלפיו "מעולם לא נוקתה מכונית

שכורה על-ידי המשתמשים בה" כדי להמחיש את הניכור הקיים

בין הציבור במזרח התיכון למשטרים המקומיים ואת הצורך בכינון מדינות לאום באזור. (בהקשר זה כדאי

לתהוות מהי משמעות הביזה של מוסדות המדינה, ובכללם המוזיאון הלאומי, בידי העיראקים עצמם לאחר כיבוש

בגדאד בידי האמריקנים). כמוהו צדק גם פול וולפוביץ, תת-שר

ההגנה האמריקני, שטען במאי 2002 כי כדי לקדם ניצחון, חובה

על ארה"ב להבין את הפנים הרבות של העולם המוסלמי. אין

ספק שהאמריקנים נחושים ליישם את יעדם ומוכנים להשקיע

למענו משאבים רבים לאורך זמן רב. אולם יעד זה יקר

למדי, ובעיקר תובעני וכפוי טובה. הוא דורש יכולת לספוג

קורבנות רבים במשך שנים ארוכות, לפעול ללא יכולת

להציג הישגים מהירים ולהתגבר על תסכול מצטבר (שכבר בא

לידי ביטוי בביקורת בתוך הזירה הפנים-אמריקנית – באמצעות

העלאת תהיות לגבי הצלחתה של ארה"ב לייבש את "ביצות הטרור" ולגבש בכלל מדדים להצלחה במשימות

אלה). ■ הולכת ומתחדדת ההכרה, שלפיה ארה"ב והמערב כולו

מודאגים מבעיות היסוד במזרח התיכון ומוכנים לטפל

ליוותה את אירועי ה-11 בספטמבר, וזאת על אף שארה"ב נחלצה, למעשה, להושיע את בני האיזור מן המצוקות שבהן הם נתונים ולהביא להם את בשורת הדמוקרטיה והחירות. (העיתונאי האמריקני פריד זכריא

העלה בטורו הקבוע ב"ניוזוויק" חשש כי איבה זו תגרום לאמריקנים עצמם לתהות

"מה מעשינו במקומות שבהם אנו לא רצויים").

■ עד כמה שייראה הדבר טריוויאלי, חשוב לזכור

פעם נוספת, כי מצבה של עיראק שונה לחלוטין מזה

של גרמניה ושל יפן לאחר 1945. לכן הספקות המועלים לגבי היכולת

לכונן בה דמוקרטיה וחברה אזרחית בטווח הנראה

לעין אינם נובעים מ"התנשאות", אלא מהבנה עמוקה של החברה ושל

התרבות במדינה זו, כמו גם בשאר מדינות המזרח

התיכון. בהקשר זה צפות ועולות מחדש שאלות

ותיקות המתמקדות בעיראק, אך תקפות, למעשה, לכלל מדינות ערב: האומנם ניתן להקפיץ חברה מסורתית

ומפולגת לפעול כמדינת לאום מודרנית, המונעת מכוח עקרונות הליברליזם והקפיטליזם, וזאת מבלי לחוות את

תהליכי היסוד שעבר המערב במשך מאות שנים?

כיצד ניתן להוציא אל הפועל את חזון הממשל

האמריקני לקידום פוליטי, חברתי, כלכלי ותרבותי של

המזרח התיכון (MEPI – Middle East Partnership Initiative

בחרה שבה היקף האנלפביתים מגיע ל-35% כדי לעמוד על

חומרת המצב בעולם הערבי כיום כדאי להציץ

בדו"ח UNDP (סוכנות האו"ם לפיתוח) מיוני

2002, אשר נכתב בידי חוקרים ערבים ומציג

תמונת מצב חברתית-כלכלית-פוליטית עגומה ביותר. כמה זמן יארך הניסיון

לפתח מודעות ציבורית-קולקטיבית לאומית בחברה שבה הפרט נאמן בעיקר למקורות זיהוי תת או על-

לאומיים ואינו מייחס חשיבות רבה ל"רשות הכלל"? האם הניסיון ליצור בכוח "מרחב ציבורי" מודרני אינו עלול

"הטענה כי לחברות במשבר אין ברירה אלא

לשעוט קדימה היא קביעה שרירותית. בימינו

מקובלת תפיסה זו על בעלי השקפת עולם

ליברלית, המדברים על שלבים של צמיחה

והתפתחות, והיא רווחת גם במערך הדימויים

המרקסיסטיים, שעניינו שינויים מהפכניים.

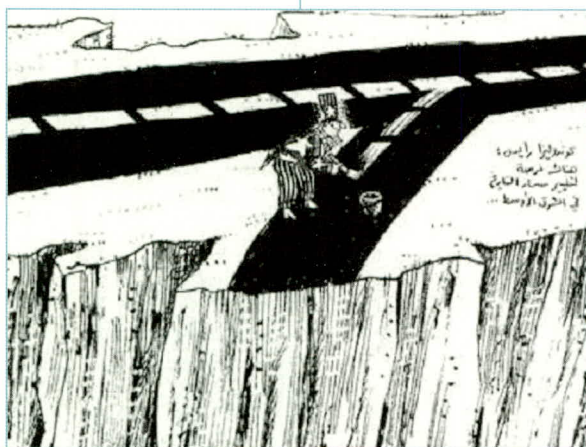
אבל הפיתוי לסגת אל תוך המסורת ברגע

של מצוקה היסטורית הוא בעל עוצמה רבה

יותר מאשר הנטייה לקפוץ אל טריטוריה

בלתי מוכרת."

(פואד עג'מי, מלכוד, עמ' 71)

העולם הערבי מלגלג על הצהרתה של קונדוליסה רייס, שלפיה המזרח התיכון עולה על מסלול התפתחות חדש

(**"אר-חיליג"**, 28 בספטמבר 2003)

בהן באופן נמרץ הרבה יותר ממה שמוכנים בני האיזור עצמו לעשות בנושאים אלה. העדר דמוקרטיה, קיצוניות וטרור, חולשת החברה האזרחית, הזיקה הרופפת ל"מדינת הלאום", העוני והבערות, מעמדה הנחות של האישה – כל אלה מסתמנים כבעיות המטרידות הרבה יותר את המערב (ולמעשה מאיימות על "שלווה חייר"), מאשר את רוב בני המזרח התיכון. לא זו בלבד שרוב הציבור במזרח התיכון אינו מתייחס לבעיות האלה באותה מידה של חומרה כמו המערב, אלא לעיתים, כך נראה, הוא אף כלל אינו תופס אותן כבעיות. (למשל, האיבה כלפי ארה"ב או הטרור המכוון נגד יעדים זרים). נוסף על כך נראה כי שיקום עיראק וביסוס מדינת הלאום בה מסתמנים יותר ויותר כסוגיות שבהן דבקים בעיקר גורמים מערביים, בעוד מרבית העיראקים מתבוננים מן הצד על המאמצים להשיג את היעדים האלה ותכופות אף מלווים אותם בביקורת ובטרונות הולכות וגוברות. ניצנים מעודדים, יחסית, להתמודדות עם הבעיה המתוארת לעיל מסתמנים באחרונה בסעודיה, הנאבכת בנמרצות בתאי הטרור שבשטחה ואף מנסה לקדם רפורמות בתחומי החינוך, התקשורת והדת, אם כי נראה שמהלכים אלה נובעים יותר מהבנת המשטר שתופעת הקיצוניות האיסלאמית מעמידה אתגר ליציבותו מבית ופחות מתוך שכונו פנימי בצורך לחולל שינוי עמוק ברוח ערכי המערב.

■ לאור כל זאת ברור כי הסיכוי לשינוי עמוק במזרח התיכון דורש לא רק נחישות, השקעה כספית אדירה ומחויבות ארוכת טווח, אלא גם טיפול נכון במוקדי עיצוב התודעה באיזור. שינוי שורשי ולאורך זמן במערכות החינוך, התקשורת והדת באיזור יכול להוליד – בפרספקטיבה של עשרות שנים – דורות חדשים המחונכים על ערכים, על תפיסות ועל יעדים שונים (תובנה שכנראה הולכת ומתחזקת בתפיסה האמריקנית). קולות אחרים – שיבקעו מן המדרסות, מהמסגדים, מהאוניברסיטאות ומהעיתונות הכתובה והאלקטרונית – יוכלו ליצור את הנכונות, שאותה תיאר תומס פרידמן, להעלות קורבן של ממש לצורך השגת חירות וקדמה ולפעול בנחישות ומתוך שכונו ערכי-פנימי עמוק נגד גורמים קיצוניים.

המסקנה הנדרשת היא כי יש להתחיל לעסוק כבר עתה בתרחיש של יציאה אמריקנית מעיראק בטווח הבינוני או הרחוק, בלי שווינגטון מימשה את היעדים ארוכי הטווח שקבעה לעצמה לגבי עתידו של המזרח התיכון. בהקשר זה חשוב לנתח מה יהיו ההשפעות של התרחיש האמור על מצבה האסטרטגי של ישראל, על תדמית ההרתעה שלה ועל האיומים שבפניהם תתייצב בעתיד.

בשורה התחתונה: ההערכה הישראלית, החותרת לתיאור מדויק ומלא של המציאות, נדרשת להכיל באופן יסודי את מגמות העומק באיזור. יעד זה כולל הבנה מקיפה של החזון ושל הנחישות חסרי התקדים המניעים את מהלכיה של וושינגטון במזרח התיכון, אולם לא פחות חשוב – גם הכרה מדויקת של התפיסות ושל הכמיהות האותנטיות של בני

המרחב. התבוננות חוצת-דיסציפלינות זו יכולה למנוע היסחפות מיידית לשיאי אופטימיות או לתהומות של ייאוש בכל הקשור לתרחישי העתיד בעיראק בפרט ובמזרח התיכון בכלל. זאת ועוד, נראה כי שילוב נכון בין שני הכוחות – של הנחישות האמריקנית ושל המציאות במזרח התיכון – יוביל ליצירת פסיפס שלם, שבו יינתן ייצוג מדויק למגוון הצבעים הקיימים במפה המזרח תיכונית והעולמית.

הערות

1. תודתנו נתונה לפרופסור אשר ססר, ראש מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, על הערותיו הנבונות והמועילות.

מקורות

- Fouad Ajami, "Iraq and the Arab's Future", *Foreign Affairs*, Vol. 82, No. 1, January-February 2003, pp. 2-18
- Adeed Dawisha and Karen Dawisha, "How to Build a Democratic Iraq", *Foreign Policy*, vol. 82, No. 3, May-June 2003, pp. 36-50.
- Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London Touchstone Books, 1996
- Martin Kramer, *Ivory Towers on Sands - The Failure of Middle Eastern Studies in America*, Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2001
- Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, New York, Oxford University Press, 2002
- Martin Petersen, "The Challenge for the Political Analyst", *Studies in Intelligence*, Vol. 47, No. 1, 2003
- Barry Rubin, "The Real Roots of Arab Anti-Americanism", *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 6, November-December 2002, pp. 73-85
- Asher Sussner, "The Decline of The Arabs", *Middle East Quarterly*, Vol. X, No.4, Fall 2003, pp. 3-15
- "המאבק התרבותי וההסברתי שעימו מתמודדים הערבים" – דיון במסגרת התוכנית "דיאלוג פתוח" בטלוויזיה אל-ג'זירה, 28 באוגוסט 2003
- "עתיד הזהות הערבית והאישיות הערבית בצל הלחצים האמריקנים" – דיון במסגרת התוכנית "ללא גבולות" בטלוויזיה אל-ג'זירה, 12 באוקטובר 2003
- "שלום באמצעות דיאלוג או שלום באמצעות עימות" – דיון במסגרת התוכנית "דיאלוג פתוח" בטלוויזיה אל-ג'זירה, 4 באוקטובר 2003
- ברנרד לואיס, "מרי האיסלאם: מתי החל הסכסוך עם המערב, וכיצד יוכל להסתיים?" בתוך: אסתר ובמן (עורכת), *בעקבות ה-11 בספטמבר: איסלאם ומערב – בין עימות להשלמה*, תל-אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2002, עמ' 11-29. (המאמר הופיע במקור בכתב העת האמריקני "ניו-יורקר" ב-19 בנובמבר 2001).
- פואד עג'מי, *ארמון החלומות של הערבים – אודיסאה של דור*, תל-אביב, ספריית אופקים והוצאת עם עובד, תש"ס (2000)
- פואד עג'מי, *מלכוד – ערביות וערבים מאז 1967*, תל-אביב, ספרי חמד/ידיעות אחרונות, 2001
- מרטין קרמר, "הכחשות ותחזיות", בתוך: אסתר ובמן (עורכת), *בעקבות ה-11 בספטמבר: איסלאם ומערב – בין עימות להשלמה*, תל-אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2002, עמ' 115-121

הערך המוסף של האוגדה המרחבית בעימות המוגבל

מפקד האוגדה המרחבית בעימות המוגבל ביהודה ושומרון וברצועת עזה נדרש במקביל לניהול הלחימה במרחבו לממש ערך מוסף ביחס לרמות שמעליו ומתחתיו. הערך המוסף הינו ביצירת הבנה ייחודית של מרחבו ותרומה לתפיסת הפעלה

תא"ל עמוס בן-אברהם, סרן הדס מינקה-ברנד

מאיטים את התחדשות הטרור. פעילות צה"ל ביהודה ושומרון צריכה לחתור לכפיית סיום הלחימה, ועליה להיות מתוכננת באופן מושכל ומנוהלת בסימולטניות. הרמות שצריכות לעסוק בכך הן הרמות העל-טקטיות. ניהול המערכה ומגמת המערכה מהווים את הערך המוסף של רמת האוגדה ומעלה.

מבוא

בדיונים על התכנים של העימות המוגבל הועלה לעיתים קרובות תפקידן של רמות הפיקוד – החל מתפקידו של אלוף הפיקוד מנהלה של מערכה פיקודית (האופרטור) וכריבון על שטחים נרחבים ביהודה ובשומרון, דרך תפקידה של החטיבה המרחבית ("עוצבת יסוד"?!) ועד לתפקידן של הרמות הזוטרות ("הרב"ט האסטרטגי"). בדיונים האלה בלט בהעדרו מקומן של האוגדות המרחביות.

השאלות בדבר ייעודה ותפקידה של האוגדה המרחבית אמורות להיות פשוטות ונידונות בתורת הלחימה. עם זאת, ניכר מההגדרות המופיעות בתורת הלחימה כי ייעודה של האוגדה (וגם של האוגדה המרחבית) נכתב בלי להתייחס למלוא המורכבות הקיימת במרחב האוגדתי ובעימות המוגבל.

כאשר נקודת המוצא היא עימות גבוה עצימות, קיימים שני מצבי יסוד: האחד הוא מלחמה, והאחר הוא שגרה, שבה מתכוננים למלחמה העתידית. בכל מציאות אחרת, דוגמת העימות המוגבל, עלולה האוגדה לגלות כי היא גורם מסרב ובבורקטי בתוך "מעגלים קצרים" חיוניים בין המודיעין הסיכולי לבין היירוט (דהיינו בין השב"כ לחטיבות המרחביות). על מנת שלא להפוך לכוז, עליה לעסוק בתחומים שבה יש לה ערך מוסף לעומת הרמות המשיקות לה. נוסף על אתגרי הלחימה מאופיינת המציאות של העימות

סיום הלחימה בעימות המוגבל ביהודה ושומרון יושג כאשר המערכת הפלסטינית וגורמי הטרור שבתוכה יחליטו להפסיק את הלחימה כתוצאה ממערכה משולבת שמנוהלת נגדם – מדינית, צבאית כלכלית ותודעתית. במאמץ לסיים את פרק הלחימה הנוכחי יש לנקוט אסטרטגיה החותרת להשיג ארבעה יעדים: לקצר את משך העימות, לשמר נכסים חיוניים, לשמר את כבוד הצד הפלסטיני ולצמצם את התחדשותו ואת השתכללותו של הטרור לאורך התהליך.

את חלקו המבצעי בהשגתה

של הפסקת הלחימה מנסה צה"ל להשיג בדרך הכוללת ארבעה מרכיבים:

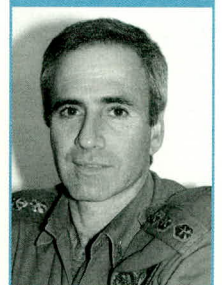
1. שמירה על היוזמה וניהול התקפות רצופות תוך כדי סיכול פיגועים.
2. שמירה על יתרון מודיעיני.
3. תמרון דעת.
4. בקרת החיכוך – שנועדה להתאים את עוצמת החיכוך הפיזי והתודעתי לנסיבות.

נוסף על ארבעת המרכיבים האלה צריך הצבא להדגיש בפעולתו את חוסר התוחלת (של היריב בשל הדרך שבה בחר ללכת), את הסלקטיביות (ההפרדה בין הטרוריסטים לכלל האוכלוסייה) ולאפשר את התפתחותה של אלטרנטיבה, דהיינו את התפתחותם של כוחות "חיוביים" המונעים או

סרן הדס מינקה-ברנד
פסיכולוגית צבאית

תא"ל עמוס בן-אברהם
בעבר מפקד אוגדת
יהודה

על-ידי מפקד חטיבת יהודה דאז, אל"ם דרור ויינברג ז"ל, והמשיכה להתפתח במסגרת התהליכים לפיתוח הידע באוגדה.

דיון עקרוני בערך המוסף של רמת האוגדה

תפקידיה המסורתיים של האוגדה המרחבית מוכרים לנו מהתו"ל הצבאי. ייעודה הוא "לשאת באחריות להשגת המשימות המבצעיות שנקבעו לה במרחב אחריותה באמצעות הכוחות והמשאבים שהוכפפו לה".²

תפקידיה הנגזרים הינם:

1. לפקד על ביצוע פעולות של ביטחון שוטף במרחב האוגמ"ר.
2. לטפל בתחומי ההגנה המרחבית וההתגוננות האזרחית.

המוגבל ביהודה ובשומרון בהפעלת הכוח למטרות הנגזרות ממורכבות השטח וממעמדו (היותו שטח עוין המיושב באזרחים) ומתפקידו של אלוף הפיקוד כריבון על רוב השטח. במילים אחרות, מדובר בהפעלת כוחות גם למשימות בתחום האזרחי, כגון שיטור ואכיפת חוק וסדר. המציאות הזאת משפיעה על התפיסה של הפעלת הכוח המגובשת ברמת האוגדה, על תפקידי האוגדה ואפילו על ייעודה.

אוגדת יהודה שלטה על מרחב בית-לחם-חברון כ-14 חודשים מאז "חומת מגן". הצבת האוגדה במרחב יצרה מציאות שבה חזית יהודה ושומרון מחולקת לשניים. הסיבות לחלוקת המרחב היו מוטת שליטה רחבה מדי ועומס אירועים, אשר חייבו להציב את המפקדה הנוספת במרחב. בדיעבד ניתן לומר כי החלוקה הברורה של המרחב איפשרה

להתמודד בצד הלחימה הטקטית גם עם רובד על-טקטי, שמעל הלחימה, ויצרה שינוי איכותי ולא רק כמותי בהיכרות עם ייחודיות הגזרות ובעיצוב רעיון מבצעי מתאים למרחבים השונים.

דווקא לאחר איחודו מחדש של מרחב יהודה ושומרון תחת פיקודה של אוגדה אחת, כאשר התפנינו לבחון את הדברים לאחר הלחימה, נראה היה כי חלוקת השטח, אשר הקטינה את מוטת השליטה וחידדה את ייחודיות המרחב, איפשרה ליצור תובנות, אשר חשובות לניהול מושכל של המערכה ואשר יובאו בהמשכו של מאמר זה.

במסגרת העימות המוגבל יש לתחום הטקטי חשיבות עצומה, ובתחום הזה משיגים השב"כ וצה"ל הישגים חסרי תקדים – בעיקר בתחום הסיכולים היזומים. אך זה אינו נושא של מאמר זה, המוקדש לערך המוסף של מפקדת האוגדה המרחבית בעימות מוגבל עבור הרמות שמתחתיה ומעליה. בחלק הראשון נתבונן על פעילותם של

שלושת מפקדי האוגדות, שפעלו במסגרת "גאות ושפל" (ולאחר "חומת מגן") בפיקוד המרכז – איש-איש בדרכו – וגיבשו כיווני חשיבה אשר יש בהם מן המשותף. בחלק השני נטען כי לאוגדה יש ערך מוסף איכותי שאינו קיים ברמות הטקטיות. הערך המוסף הזה נובע מיכולתה של האוגדה לייצר תפיסת פעולה אופרטיבית המותאמת למשימתה ולהשפיע על עיצוב הרעיון המערכתי עבור הרמות שמעליה. חובתה של האוגדה להיות פרואקטיבית בכל התחומים (להבדיל מתגובתית בתחום הלחימה בלבד), וביכולתה למלא חובה זו רק כאשר מתקיימת הבנה לעומק של מורכבות המרחב ושל מורכבות האתגר שבאחריותה. בחלק השלישי נביא דוגמה למימוש אחריות זו באוגדת יהודה באמצעות "תפיסת האחריות הביטחונית במרחב האזרחי" – תפיסת פעולה המתאימה לניתוח המרחב הייחודי של חברון. מדובר בתפיסה שהחלה להתפתח עוד לפני "חומת מגן", בעיקר

ילדים פלסטינים מתפרעים ליד מוצב צה"ל באיזור החטיבה הדרומית ברצועת עזה

הפעלת כוחות גם למשימות בתחום האזרחי, כגון שיטור ואכיפת חוק וסדר, משפיעה על התפיסה של הפעלת הכוח המגובשת ברמת האוגדה, על תפקידי האוגדה ואפילו על ייעודה

3. להיות אחראית לכשירות ולכוננות של גופי המילואים.
 4. לפקד על איגוד כוחות על-חטיבתי במגננה.
 5. לפקד על איגוד כוחות משימתי על-חטיבתי במתקפה בגזרתה בתחום הקו הקדמי.
- מהתו"ל עולה תמונה בהירה, שלפיה תפקידה של האוגדה הוא לפקד ולשלוט על גזרה כדי להשיג משימות שהוגדרו על-ידי הפיקוד. הגדרה זו אינה כוללת הנחיה כיצד יש להשיג את המטרות הפיקודיות באופן המיטבי – מה שמותיר לאוגדה מרחב רב בגיבושה של תפיסה הפעלה המותאמת להשגת המשימות במרחב שעליו היא מופקדת.
- במהלך הלחימה הנוכחית זיהינו תופעה מעניינת בקרב מפקדי האוגדות בפיקוד המרכז: למרות השוני באישיותם של מפקדי האוגדות שהשתתפו בלחימה, במקומות שמהם הגיעו ובאופי היחידות שעליהן פיקדו, התחבטו כולם בשאלה מהו הערך המוסף של מפקדת האוגדה בניהול הלחימה. מפקד

הרמטכ"ל, רא"ל משה יעלון, בסיוור ברצועת עזה

מרכיב מרכזי ביתרונה של האוגדה הוא בעצם היותה גורם חושב, האמון נוסף על ההפעלה הטקטית גם על כינונה של תפיסת ההפעלה המבצעית

בתחקיר המפקדות שכתב מציע אלוף שני להתייחס למפקד אוגדה כאל "מפקד מגמת מערכה"⁵. לדבריו, מפקד האוגדה מפעיל כוחות פעולה (טקטיים), משמש כחישן מערכתי (מאתר נקודות תפנית והזדמנויות), אחראי לביצוע המשימות, מתכנן ומחויב בשיח עם האופרטור (אלוף הפיקוד).

על-פי גישה זו מפקד האוגדה אינו רק מתווך בין רמות (מודל הבבושקה), אלא נוסף על תפקידו המסורתי כמבצע משימות הוא גם משתתף בשיח העיצוב הפיקודי ומשפיע עליו על בסיס הכרתו את היכולות של כוחותיו.

תפקיד החישן המערכתי יידון בהמשך המאמר הזה. בהזדמנויות רבות טען תא"ל שני כי יתרונה של האוגדה הינה ב"חיבור" האופרטיבי בין תפיסות הפעולה לבין הכוחות הכפופים לה.

לא סקרנו את מלוא רעיונותיהם של שני מפקדי האוגדות, אולם די במה שהובא כדי לשפוך אור על אופי התהייה ועל הדרכים המוצעות כדי להתמודד עימה.⁶

עבודותיהם של שני מפקדי האוגדות נכתבו בו זמנית בלי שום תיאום ביניהם. במקביל התייחסנו בתקופה זו גם אנחנו, באוגדת יהודה, לשאלת הערך המוסף – מעבר לאחריות לביצוע המשימות במרחב.

מצאנו שלוש נקודות המשותפות לשלוש העבודות שכתבו מפקדי האוגדות: שלושתם חיפשו ייעוד מעבר להגדרות התו"ל הקיימות; שלושתם מתייחסים למיקומה המיוחד של האוגדה בין הפיקוד מחד לרמות הטקטיות מאידך; שלושתם גורסים שבשיח עם הפיקוד חייבת להיות למפקד האוגדה עמדה משפיעה ומעצבת.

איו"ש (איזור יהודה ושומרון) היוצא, תא"ל גרשון יצחק, הציג לפיקוד תפיסה חלופית לפיקוד ולשליטה ביהודה ושומרון, ובמסגרתה התמודד עם שאלת הייעוד של האוגדה. בין היתר כותב תא"ל יצחק בהצעתו, כי תפקידה של האוגדה הוא "להוות את המפקדה המבצעית הקבועה, המקשרת בין הרמה האסטרטגית-אופרטיבית לרמה המבצעית-טקטית ולממש בכך את אחריותה לביטחון ולתחושת הביטחון, לאכיפת החוק והסדר במרחב ולהבטחת האינטרסים של מדינת ישראל".³

האתגר של אוגדת איו"ש על-פי תפיסתו הוא "לקיים פיקוד ושליטה אפקטיביים על כלל המפקדות האורגניות והחבריות ועל כלל הכוחות במרחב ולממש בכך את הרעיון המערכתי הפיקודי על מנת להשיג את המטרות האסטרטגיות-צבאיות כפי שהגדיר הרמטכ"ל".⁴ שלושה אתגרים נובעים מדבריו: קיום פיקוד ושליטה, מימוש הרעיון המערכתי-הפיקודי והשגת המטרות שהציב הרמטכ"ל. טענתנו היא כי מרכיב מרכזי ביתרונה של האוגדה הוא בעצם היותה גורם חושב, האמון נוסף על ההפעלה הטקטית גם על כינונה של תפיסת ההפעלה המבצעית, אשר קיימות דרכים שונות לגיבושה.

כאשר היה אלוף אודי שני מפקד עוצבת הפלדה, עסק גם הוא בבירור הערך המוסף של מפקדות האוגדה בשתי עבודות שכתב. האחת היא תחקיר על עבודת המפקדות ב"חומת מגן", והאחרת עוסקת בבניין כוח תוך כדי לחימה. למרות שונותן שואלות שתי העבודות האלה אותה שאלה: מהו הערך המוסף של מפקדי האוגדות ביחס לרמות שמעליהם ומתחתיהם?

תכולת הערך המוסף של רמת האוגדה

בחלק זה נרחיב את הדיון באחריותה של מפקדת האוגדה לממש את הערך המוסף שלה ביחס לרמות שמעליה ומתחתיה.

מפקד מגמת המערכה

אנו סבורים – בדומה לאלוף אודי שני – כי מפקד האוגדה הוא מפקד מגמת מערכה⁷ יחד עם מפקדי אוגדות נוספים – תחת ניהולו של האופרטור. כתוצאה מכך תפקידו אינו רק להפעיל את הכוח ולתווך בין הרמות השונות, אלא הוא מייצג מול הפיקוד תפיסה המתבססת על הבנת המרחב ועל ההקשר של הפעולות. כמפקד מגמת מערכה יש ביכולתו – וזו גם חובתו – להשפיע על המערכה הפיקודית כולה.

גיבוש ההבנה המרחבית

על מפקד האוגדה להשיג את המשימות בכל המרחב האוגדתי ולהשפיע על עיצוב המערכה ברמה הפיקודית. לשם כך עליו ליצור מרכיבי פעולה למימוש הרעיון המערכתי של הפיקוד ולבצע בירור תקופתי על מידת השגתו. יכולתו לפתח מרכיבי פעולה תלויה במידת הבנתו את המרחב שעליו הוא מופקד. אחת המסקנות מכך הינה כי מספרם של מפקדי האוגדות בזירה מסוימת נובע מאופיו של המרחב וממידת מורכבותו ולא בהכרח מגודל השטח וממספר היחידות הכפופות. לפיקוד האחריות והסמכות לייצר את הרעיון המערכתי על סמך חיבור לרמה המטכ"לית ולעצב את התהליכים הרצויים במרחבו.

פעולת החשיבה: מפקד האוגדה כמוביל של הערכת מצב מורכבת

יש מי שיאמר כי פעולת החשיבה על המרחב נעשית במסגרת הערכת המצב. לא זה המקום לדון בסוגיה של הערכת המצב, אולם נאמר רק כי הליך זה שונה בעימות המוגבל ממה שמוכר לנו מהעימות גבוה העצימות. עיקר השוני נובע מכך שבעימות המוגבל לא ניתן לקבל החלטות אופרטיביות רק על סמך המרכיבים הרגילים של הערכת המצב, המוכרים לנו מהמערכה גבוהה העצימות (כגון קרקע, אויב, זמן ומרחב וגורמים אחרים). הקטיגוריה "גורמים אחרים" כוללת, בין היתר, אוכלוסייה אזרחית, יישובים ישראליים, נראות הפעולות, נוכחות התקשורת ועוד.

וישנו עוד הבדל משמעותי מאוד: בהערכת המצב, המוכרת לנו מהעימות גבוה העצימות, המטרה מוגדרת, נתונה, כמעט שאינה עומדת לבחינה, והערכת המצב נעשית לאורה. במערכה שבמסגרת העימות המוגבל מתחייבת בחינה מתמדת של המטרות ושל תכלית הלחימה.

אלה הם איפוא מאפיינייה של הערכת המצב המורכבת: ריבוי "גורמים אחרים" ייחודיים, רוחב ועומק ההתבוננות, ממד הזמן, ההקשר שאליו מתייחסת הערכת המצב (עמיד

ומגמות), בירור תקופתי של תכלית הפעולה, בחינת הדרך המיטבית להשגתה והצורך המתמיד לפתח מרכיבי פעולה. הערכת המצב המורכבת ייחודית לרמת האוגדה ומעלה והיא מרכיב חשוב בערך המוסף האוגדתי וברמות שמעליה.

הערך המוסף האוגדתי בתחום הטקטי

האחריות הטקטית השלמה – החל מפיתוח מרכיבי פעולה טקטיים, ביצוע הפעילות והשגת התוצאות (פגיעה באויב, מניעת הפגיעה בכוחותינו) – היא של המח"ט. זהו אתגר ביצועי בעיקרו, אך גם אתגר תכנוני מורכב ביותר.

הערך המוסף של מפקד האוגדה הוא לוודא את ביצוע הטקטיקה בהקשר של ההיגיון המערכתי הנכון באמצעות מאמץ מודיעיני, חקירה והבנת המרחב. נוסף על כך חייב מפקד האוגדה לספק במנהיגותו – כמו בכל מצב לחימה אחר – גיבוי, חניכה, בקרה, וזמינות. התערבות המפקד בעשייה הטקטית חייבת להיעשות במינון זהיר כדי לתרום את שנדרש בלי להשפיע באופן שלילי על הרמות הכפופות.

ניתן לסכם את הערך המוסף של מפקד האוגדה גם באמצעות תיאור תפקידיו:

1. **כלפי המרחב שעליו הוא מופקד** – חובתו להבינו לעומקו, כולל המגמות המשתנות, ולהשפיע על עיצובו של רעיון מבצעי ייחודי, שתכליתו לחתור לכפיית סיום הלחימה. חובתו לקיים הערכת מצב מורכבת ולהבין את התמונה בהקשר של מערכת סבוכה, אשר מושפעת רבות גם מתהליכים חוץ-צבאיים. באמצעות כל אלה עליו להביא את ההישגים הנדרשים.
2. **כלפי הפיקוד המרחבי** – הוא משמש במידה רבה כמפקד מגמת מערכה וכחישן מערכתי. ככזה הוא שותף בתהליכי החשיבה ובכינון התפיסה הפיקודית על-ידי הבאה של הסתכלות רחבה, של מומחיות מרחבית ושל מומחיות ביתרונות ובמגבלות של הכוחות.
3. **כלפי פקודיו** – הוא נדרש לספק את ההקשר המערכתי לפעילות הטקטית, לממש את אחריותו כמפקד ואת מנהיגותו, לתמוך בעשייה ולאפשר לרמות שמתחתיו למצות ולממש את אחריותן במלואה.

האחריות הביטחונית במרחב האזרחי – "מודל (עבור) חברון"⁸

רקע

חלק זה מציג לקורא מבט בדיעבד על ניסיונה של אוגדה לממש את אחריותה לחקור את המרחב ולגבש תפיסת הפעלה ייחודית.

הרקע לדברים הוא המציאות של "חומת מגן" – תקופת לחימה, שבה יושמה גישה התקפית. הערים נתפסו כ"שטח עירוני עוין" או כ"מעוזי טרור", שהיה צריך להכריען.

ההיגיון שעמד מאחורי מבצע "חומת מגן" והדרך שבה הוא הוצא אל הפועל באוגדת שומרון ובבית-לחם הביאו

בהערכת המצב, המוכרת לנו מהעימות גבוה העצימות, המטרה מוגדרת, נתונה, כמעט שאינה עומדת לבחינה, והערכת המצב נעשית לאורה. במערכה שבמסגרת העימות המוגבל מתחייבת בחינה מתמדת של המטרות ושל תכלית הלחימה

להמשיך בלחימה ובמאמצים המשלימים עד לכפיית סיום הלחימה. פירוט התפיסה יובא בהמשך המאמר.

הנחות היסוד שהובילו לפיתוח התפיסה

הנחנו שקיימים שני מאפיינים, אשר תורמים לשקט חברוני היחסי – גורמים שאינם קשורים לפעילות כוחותינו:

■ היותה של חברון "מערכת סבוכה", המתאפיינת בכך שיש בה שפע של מרכיבים ושל קשרי גומלין, גלויים וסמויים.

הנחנו שזיהוי המרכיבים ומיפוי הקשרים חיוניים להבנת המערכת ולפעולה עימה או נגדה.

■ היותה של חברון "מערכת המתפתחת מעצמה", דהיינו מערכת המונעת מתוך מגמות ותהליכים פנימיים וחיצוניים. אולם התברר לנו כי דווקא התהליכים הפנימיים העצמיים חזקים יותר מאלה הנכפים מבחוץ. כדי שאדם או תהליך הרצויים לנו יצליחו להשפיע, עליהם להצטייר בתור כאלה שאינם קשורים בנו (ואולי אף מתנגדים לנו). לחברון שלאחר "חומת מגן" היו איפוא מאפיינים של מערכת סבוכה, המתפתחת מעצמה ושקטה באופן יחסי לא רק בגלל המאמץ המבצעי שהופעל נגדה. הבנו כי על מנת לשמר את השקט הזה יש לא רק להמשיך את המאמץ המבצעי ולשכללו, אלא גם לזהות את המורכבות ולאפשר את התפתחות התהליכים העצמיים

החיוביים.

עיקריה של תפיסת האחריות הביטחונית במרחב האזרחי

כפי שהוזכר לעיל, נדרש צה"ל לייצר ביטחון באופן מתמשך במרחב שעליו שלט, ואשר היה רווי באוכלוסייה אזרחית והכל בתוכו ארגוני טרור. נטילת אחריות ביטחונית לאורך זמן היא אתגר מורכב, משום שהיא מתבססת על ניהול מושכל של שגרת לחימה לצד חשיבה ארוכת טווח על מניעה עתידית. המורכבות נובעת גם מכך שמדובר במרחב אזרחי, שמתנהלת בו שגרת חיים – מה שמחייב חשיבה מיוחדת, כיצד לנהל את הלחימה נגד גורמי השוליים העוסקים בטרור בלי לפגוע בשגרת החיים הרגילה.

ביטחון בהקשר הזה אינו מושג שתכולתו צבאית – מבצעית בלבד, אלא הוא מתייחס למכלול הגורמים האחרים לשקט בחברון – שבחלקם הם אזרחיים – ואשר מרכיבי הפעולה האוגדתיים חייבים להתייחס אליהם. על-פי תפיסתנו, ההתמודדות המיטבית עם הטרור תהיה באופן שבו הוא הופך לבעיית שוליים. אין הכוונה בדברים אלה לומר כי הטרור הופך לבעיה שולית, אלא שהוא הופך לנחלת השוליים, דהיינו שייך לטרוריסטים השייכים לשולי החברה

להישגים משמעותיים, שעיקרם הוא צמצום משמעותי בנפח הטרור והשגת שליטה מבצעית בכל השטח. למרות הישגים אלה נראה היה שבועות ובחודשים שלאחר "חומת מגן", כי המבצע לא הצליח למנוע את התחדשות הטרור. נוסף על כך הוא דרש הקצאת כוחות גדולים לאורך זמן. לעומת זה, בגזרת חברון תחת פיקודו והשפעתו המכרעת של אל"ם דרור וינברג ז"ל התפתחו עוד לפני "חומת מגן" תפיסה ושיטת פעולה אחרות, שהתאפיינו בפעילות התקפית סלקטיבית

צה"ל – באמצעות המנהל האזרחי – מספק מזון, שתייה ותרופות לבית היתומים שבטול כרם

במצב שאנו רוצים ליצור טרוריסט מאים ונרדף, בעוד שהאוכלוסייה מתפתחת וחייה את חייה

נגד הטרור לצד שימור מרקם החיים.

בהמשך, חודשיים לאחר הצבתה של אוגדת יהודה במרחב (יוני 2002), החלה להיווצר בערים חברון ובית-לחם מציאות שונה, שעיקרה שיעור נמוך של פיגועים בתוך הגזרה, העדר כמעט מוחלט של פיגועים שיצאו מהגזרה למרכז הארץ בצד מרקם חיים נוח יותר – יחסית לגזרות אחרות בפיקוד המרכז. פיקוד המרכז הבחין בשונות שנוצרה בין גזרת שומרון לגזרת יהודה ועודד את מפקדי האוגדות לפעול בהתאם לשוני בין הגזרות ולנקוט דרכי פעולה שונות על פי מצב הלחימה וההתנגדות בשטח.

באותה העת הטיל הרמטכ"ל על פיקוד המרכז להכריע את הטרור על-ידי המשך הפגיעה בתשתיות הטרור והחלשתן לאורך זמן ועל-ידי שימור מרחב התמרון (מניעת פיגועים, טיפול במרקם החיים, מזעור הפגיעות בנפש ושמירה על אורך הנשימה של הכוחות).

לאחר קבלת הגדרות אלה החלה האוגדה בתהליך של הערכת מצב מורכבת לגיבושה של תפיסת פעולה מעודכנת. מושג המפתח שניסחנו כתכלית התפיסה הינו "השגת יציבות ביטחונית". משמעות המושג הזה היא טרור ברמה נמוכה, המוכל כולו בתוך שטחי יהודה ושומרון לאורך זמן. הערכנו שהשגת היציבות יחד עם דרכי פעולה ייחודיות יאפשרו לנו

מרכיבי הפעולה האופרטיביים ברמת האגודה

מרכיבי הפעולה האופרטיביים, הנדרשים להשגת "הביטחון במרחב האזרחי", נחלקים לשתי קבוצות. האחת כוללת מרכיבי פעולה התקפיים והגנתיים למניעת טרור, והאחרת כוללת מרכיבי פעולה שתכליתם לקטוע את מעגל הקסמים של התחדשות הטרור בעקבות הצלחות במניעתו. מרכיבי הפעולה האופרטיביים למניעת טרור כוללים, בין היתר:

- הגנה בפני פיגועים. זהו המרכיב החיוני והבסיסי ביותר למימוש התפיסה הכוללת.
- סיכול יזום. פעולה נגד מוקדי הטרור בכל מקום ובכל עת. לשם כך יש להפעיל לחץ התקפי וסלקטיבי על כל שרשרת הטרור בכל מקום שבו נמצאת חוליה כלשהי של השרשרת, תוך הישענות על חופש פעולה מבצעי.
- מתן ביטחון ותחושת ביטחון למתיישבים היהודים באמצעות חיזוקו של המרכיב ההגנתי ביישובים.
- מתן ביטחון ליישוב היהודי בחברון. מרכיב זה הינו מסובך ומיוחד לעיר חברון בשל הימצאותו של יישוב יהודי בתוך עיר פלסטינית. מימושו של מרכיב פעולה זה מחייב טכניקות ושיטות פעולה ייחודיות.
- אורך נשימה – מניעת שחיקה למרות פעילות ממושכת ואינטנסיבית. מרכיב זה כולל שמירה על כושר הלחימה, על המוטיווציה ועל ערכי צה"ל ואמונה בצדקת הדרך.

מרכיבי הפעולה האופרטיביים הושלמו על-ידי קבוצה נוספת של מרכיבי פעולה, שמטרתה היא לקטוע את מעגל הקסמים של הטרור. קבוצה זו מתייחסת בעיקרה לעולם האזרחי המרכיב את המציאות ומחייב התבוננות וחקירה אשר לעיתים זרות להוויה הצבאית. אלה הם אחדים ממרכיבי הפעולה לקטיעתו של מעגל הקסמים:

- מעבר מפעולה קולקטיבית לפעולה סלקטיבית – שימוש בפעולות ממוקדות המדגישות כי "צדיק וטוב לו, רשע ורע לו". על-פי התפיסה הזאת אין להטיל עונשים קולקטיביים על אוכלוסייה אזרחית, ויש להמעיט בהטלת עוצר עד כדי ביטולו המוחלט.
- הפיכת הטרור לבעיית שוליים. השאיפה היא להגיע למצב שבו הטרור הוא עניינם של הטרוריסטים בלבד, המובדלים מהאוכלוסייה ומוקעים על-ידי האוכלוסייה. כתוצאה מכך הם שייכים לשולי החברה, ופיגועתם מועטה ומוגבלת.
- פיתוח מרקם החיים – המושתת על מנהיגות אזרחית, על יציבות ועל סדר יום אזרחי, הכולל מסחר וחיי כלכלה, חופש דת, חינוך, בריאות וחופש תנועה.
- הידברות. בשל האופי הדתי של מרחב חברון יש לעודד אפיקי הידברות בין-דתיים בתחומים אזרחיים וכלכליים מתוך הבנת יכולתם להשפיע על יצירת

ומוקעים ממנה, ופיגועתם מועטה ומוגבלת.

במרכז התפיסה עומדת האחריות לייצר ביטחון שלם ולא רק למנוע פיגועים. הטרור אמור להצטמצם באופן משמעותי באמצעות התהליכים הבאים:

מחד, ארגוני הטרור יספגו פגיעות, לא ינחלו הישגים ויופרדו מהאוכלוסייה. מאידך, האוכלוסייה הפלסטינית לא תיפגע מהמלחמה בטרור, תתרחק ממנו ואף תתחיל להתנגד לו. צה"ל ימשיך להילחם ולפגוע באופן סלקטיבי בטרור ובמקביל ימנע פיגועים. בכך הוא יאפשר לנהל לחימה במשך כל הזמן הנדרש.

מפירוט התפיסה עולה כי מימוש האחריות הביטחונית במרחב האזרחי מחייב ראייה כוללת. למשל, אין די בכך שהצבא מפעיל אמצעים הרסניים נגד הטרור; עליו גם לוודא שאותם אמצעים אינם הרסניים לאוכלוסייה האזרחית. תפיסת האחריות הביטחונית במרחב האזרחי מתייחסת איפוא לכלל הגורמים בזירה. במצב שאנו רוצים ליצור הטרוריסט מאוים ונדרף, בעוד שהאוכלוסייה מתפתחת וחיה את חייה. במקביל ניתנת לישראל לגיטימציה לאומית ובין-לאומית להפעלת הכוח. על פי תפיסה זו רעשי הטרור הם רעשי רקע מינוריים. הצלילים המרכזיים הם האלטרנטיבה של הקיום היומיומי הרציף, שערכו וערך אובדנו הם שצריכים להיות מומחשים.

מהתפיסה נגזרת התבוננות על "מגמות", בשונה מהתבוננות על "מצב", ומשמעותה שאיפה למציאות שבה ישנה רמה נמוכה של פיגועים, וקיימות יציבות ומגמות אזרחיות מחזקות. מי שמסתפק רק בהתבוננות במצב, עלול להגיע למסקנה ש"כרגע אין פיגועים" ולהסתפק בכך, אך

בפועל, מתחת לפני השטח, עלולות להתפתח מגמות שיביאו בסופו של דבר להתחדשות הטרור ואולי אף להיחלשות כוחותינו.

ההתבוננות הנכונה חייבת להתייחס לכל המגמות ולהגדיר את המציאות על פיהן ולא רק על-פי המדדים הבולטים לעין (יש או אין פיגועים). במסגרת התפיסה הזאת משולבת החובה להתבונן על אופן הפעולה של הכוחות, על השיטות הננקטות ועל ההתנהגויות הנלוות. חשוב להנחות את הכוחות לנקוט שיטות פעולה המצטיינות באפקטיביות נגד הטרור ובסלקטיביות החוסכת פגיעה באוכלוסייה.

השגת ביטחון בגזרת חברון מכילה בחובה מרכיב מבצעי של לחימה בטרור, אך מרכיב זה הוא רק אחד מתוך שורה של מרכיבים חיוניים נוספים. (למשל, השגת "השקט החברוני" מחייבת גם השגת השפעה תודעתית, לאמור: האוכלוסייה מתרחקת מהטרור ומעוניינת בחזרה לנורמליות, משום שהיא מבינה שבדרך הטרור לא יושגו יעדיה – לא האישיים ולא הלאומיים).

כתוצאה מהבנה זו על האגודה לייצר מאמצים משלימים – נוסף על המאמץ המבצעי – שתכליתם לזהות, לשמר ולאפשר את קיומם ואת התחזקותם של מרכיבים המונעים את התחדשות הטרור.

חשוב להנחות את הכוחות לנקוט שיטות פעולה המצטיינות באפקטיביות נגד הטרור ובסלקטיביות החוסכת פגיעה באוכלוסייה

לפרופורציה של מעשים שנוגדים אותה או שמבטאים את המשך הטרור.

פיקוד ושליטה מבוזרים - תנאי חיוני למימוש התפיסה

מימוש התפיסה שהוצגה לעיל מחייב את המפקדות להקדיש זמן רב למאמצים משלימים, לפיתוח ידע ולתכנון ארוך טווח. העיסוק בכך יכול להתאפשר רק אם מתקיים ביזור סמכויות ואחריות בכל הרמות שמתחת לאוגדה ולחטיבה. כאשר העיסוק בטקטיקה ממוצה ברמת המג"ד והמח"ט, ומפקד האוגדה עוסק בצד הפעלתם גם בניתוח המרחב וההקשר, נוצר מצב שבו הפעילות הטקטית לא תהיה בהכרח יותר טובה, אבל אולי תקלע יותר טוב לזמן ולמקום ותתאים יותר לצורך של המרחב.

חובת הרמות שמעל החטיבה לחשוב ולפעול ברבדים שונים ממנה - יותר גבוה, יותר רחב, יותר רחוק ויותר עמוק.

על מפקד האוגדה מופעלים לחצים להקדיש זמן כמעט רק לרמות הטקטיות. בין השאר גורמים לכך עומס האירועים, הרצון להיות קרוב להתרחשויות בשטח והרצון לתרום מניסיונו כמג"ד וכמח"ט. מיקומו של מפקד האוגדה וחלוקת הזמן שלו הם נושאים חשובים. נוכחותו בשטח והקצאת הזמן שלו לפעולות הטקטיות צריכות

להישקל בזהירות ולהתרחש רק במקרים ייחודיים. עליו לאפשר לרמות הטקטיות לעסוק בביצוע ובלמידה הטקטיים, ואילו הוא חייב להשקיע את כל הזמן הנדרש לניתוח עומק של המציאות ולגיבושה של תפיסת הפעלה מותאמת, גמישה ומשתנה, המשפיעה על אפקטיביות הלחימה הודות לראייתו הרחבה את כלל המרחב והמערכה.

נוכחותו של מפקד האוגדה בשטח נכונה בהיבט של מימוש המנהיגות ובהיבט של למידת המרחב, אבל תורמת רק מעט לשיפור מידי של איכות הלחימה.

תחילת היישום

הגדרנו שלוש קבוצות של מרכיבי פעולה טכנו-טקטיים ברמת החטיבות המרחביות:

1. מרכיבי פעולה של הפעילות המבצעית למניעת טרור.
2. מרכיבי פעולה להסדרת המרחב (תנועה, הפרדת תנועה וכו').
3. מרכיבי הפעולה המתייחסים לקטיעת מעגל הקסמים של הצטרפות גורמים חדשים לפעילות הטרור.

- רגיעה בקרב התושבים היהודים והפלסטינים. התפתחותה של הנהגה אותנטית. במקום ניסיונות לכפות הנהגה על האוכלוסייה המקומית, יש לאפשר לה לנהל את חייה בעצמה, ובכלל זה לבחור לה את מנהיגיה. יש בכך מבחינתה מעין הבעת התרסה נגד הפטרונות הישראלית, ובכל זאת אין המגמה הזאת חייבת להביא בהכרח להתחזקותה של מנהיגות התומכת בהמשך הלחימה והטרור.
- אכיפת חוק וסדר בקרב האוכלוסייה הפלסטינית ובקרב המתיישבים היהודים.

הרמטכ"ל, רא"ל משה יעלון, בסיום באוגדת עזה

חובת הרמות שמעל החטיבה לחשוב ולפעול ברבדים שונים ממנה - יותר גבוה, יותר רחב, יותר רחוק ויותר עמוק

- שמירה על כבודו של הצד האחר בכל מפגש והימנעות מהתבטאויות פטרוניות.
- מתן הזדמנות שנייה. על מנת להרחיק את האוכלוסייה מדרך הטרור יש לנקוט מדיניות ענישה המותאמת לעבירות. לא בכל מקרה יש לעצור אנשים.
- פיתוח תשתית בשלבים. בשלב הראשון יש למנוע חיכוך באמצעות הפרדה פיזית בתנועה ובמגורים. מאוחר יותר, לאחר שיושגו שקט וביטחון, וייבנה אמון, יחל שלב של מפגשים ושל דיאלוג אזרחי קבוע ללא כפייה.
- מחסומים ומעברים. יש להקים מנהלת צירים ומעברים שתוודא את אפקטיביות המחסום נגד הסתננות המחבלים ואמצעי הלחימה, ובד בבד תכלול מוקד לפניית האוכלוסייה, אשר מטרתו תהיה מניעת עיכובים ופגיעה מיותרת.
- השפעה על תודעתה של דעת הקהל המקומית (הישראלית והפלסטינית) והבין-לאומית באמצעות הבלטת מעשים המבטאים נורמליות והכנסה

ממערכה משולבת – מדינית, צבאית, כלכלית ותודעתית. המאמץ הצבאי משול למעבר דרך מבוכ דינאמי ומשתנה עד היציאה ממנו. האתגר הצבאי-מבצעי הינו מציאת הנתיב על ידי מבט מלמעלה וקביעת קצב ההתקדמות הרצוי. מציאת הנתיב בדמות יישומה של תפיסת הפעלה עקבית אך גמישה מתאפשרת רק על-ידי מאמץ טקטי מורכב (חטיבתי בעיקרו), המתאפשר על ידי מימוש ערך מוסף על-טקטי של האוגדה והרמות שמעליה.

הערה לסיום: התפיסה כפי

שהובאה במאמר זה פותחה במפקדת האוגדה תוך כדי לחימה (יוני-דצמבר 2002). כיום נראית הצבתה של אוגדת יהודה לצד אוגדת שומרון כניסיון חשוב, אשר חרג מהפרדיגמה המקובלת לפיקוד ולשליטה במרחב יהודה ושומרון. לאור ניסיון זה, לאור התמשכות הלחימה במרחב ולאור התפיסה הנידונה כיום בדבר האוגדה כמגמת מערכה, ראוי לנתח מהלך חשוב וייחודי זה.

על מפקדת האוגדה ליצור מאזן שלם שבו כוחות פנימיים, שאינם תומכי טרור, פועלים כל הזמן לשימור הרגיעה

הערות

1. מתוך **העימות המוגבל**, תוה"ד, 2001.
2. מתוך **ספר האוגדה**, ינואר 2000.
3. תא"ל גרשון יצחק במסמך פנימי.
4. **שם**, התפיסה הכוללת על כל מורכבותה לא תובא במאמר זה.
5. זהו מושג הלוקח מתחום החשיבה המערכתית. מפקד מגמת מערכה יהיה זה שבאחריותו ליצור אפקט מערכתי שלם.
6. בעבודתו על בניין הכוח טען תא"ל שני כי המציאות המורכבת של הלחימה המתמשכת אינה מאפשרת לאחוז במושגים כגון "בניין כוח" ו"הפעלת כוח", השייכים לימים עברו. במקומן פיתח תא"ל שני תפיסה הטוענת כי יש לפתח ידע חדש על בניית כוח תוך כדי לחימה. בפיתוח ידע חדש יש לרמת האוגדה יתרון בולט על פני הרמות שמעליה ומתחתיה. במסגרת המאמר הזה לא נרחיב על התפיסה הזאת.
7. ראו הערה 6.
8. המודל שפותח עבור העיר חברון הינו פרי תהליך של פיתוח ידע שיטתי. תהליך זה היה המשכו של פיתוח הידע הפיקודי המסורתי של פיקוד המרכז. תהליך פיתוח הידע כלל שני פרקים: 1. ביור הערך המוסף של האוגדה בניהול המערכה; 2. הבנת הדירקטיבה המדינית, הנחיות המטה הכללי והפיקוד. התהליך של פיתוח הידע נמשך כחצי שנה, החל מספטמבר 2002. במשך הזמן פעל צוות חשיבה בראשות מפקד האוגדה ובליווי ד"ר צבי לניר וצוותו. מבנה המפגש היה קבוע. תחילתו בעדכון (אירועים, פעילות, סיכומי הערכות מצב והצגת התובנות הפיקודיות שנוספו באותו שבוע), המשכו בדיון, וסופו בכתובת סיכום המסקנות והתובנות. בכל שלב שבו התגבשו תובנות ונוצרה תפיסה סדורה, נערך "סיכום עד כאן". לאורך כל התהליך עובדו מסרי הביניים לצורך הניהול השוטף של הלחימה.
9. הכותבים מודים לד"ר צבי לניר על הערותיו.

באופן כללי, העשייה בתחום המבצעי – מניעת הטרור – התקדמה והשתכללה במקביל לפיתוח התפיסה. לעומת זאת, בשני התחומים האחרים (הסדרת המרחב וקטיעתו של מעגל הקסמים) היו העשייה וההתקדמות מצומצמות. הדבר קשור, בין השאר, לעצמאותה של האוגדה בתחום המבצעי לעומת התחומים האחרים, שאותם היה צורך לפתח ולגבש עם הפיקוד עוד לפני שהוחל בביצועם. הדבר אינו מקרי. תחומים אלה, למרות ההכרה הקיימת בצבא בנוגע לחשיבותם, לא הגיעו לבשלות ולא התגבשו למרכיבי פעולה.

סיכום

קיים ערך מוסף למפקד האוגדה המרחבית בעימות המוגבל מעבר לתפקידיו המוגדרים בתו"ל. הערך המוסף של רמת האוגדה ומעלה מתממש על-ידי עיצובו של המרכיב הצבאי וניהולו (לצד יתר המרכיבים) בדרך לכפיית סיום הלחימה.

מפקד האוגדה הוא מבחינה זו מפקד מגמת מערכה, ובתור כזה הוא נדרש – במקביל לניהול הלחימה – גם לייצר הבנה ייחודית של מרחבו על מנת להשפיע על עיצוב הרעיון המערכתי הפיקודי, המגלם את התהליך החותר לסיום הלחימה. כנגזרת מהרעיון המערכתי הפיקודי עליו לגבש תפיסת פעולה מתאימה בגזרתו.

מהגדרה זו עולה שעליו לחקור את ייחודיות המרחב שבו פועלות יחידותיו: השונות בין ערים ובין גזרות, השונות בתוך ההנהגה הפלסטינית המקומית וכו'. כמו כן עליו לחקור את ייחודיות ההקשר, הנובעת מהשתנות המצב (הגדרות, מגמות והנחיות).

העימות המוגבל ביהודה ושומרון הינו מערכה הנמשכת כבר יותר משלוש שנים. בשל התמשכות הלחימה מתקיים מדי פעם דיון בשאלת התכלית שלה. מפקד האוגדה הוא גורם משמעותי בדיון זה, המתנהל ברמה הפיקודית, בשל היכרותו המעמיקה את המרחב.

הערכת המצב הסטנדרטית אינה מצליחה להתייחס לפסיפס המרכיבים ולהכיל אותם ואינה מצליחה לפתח את הידע הנדרש לצורך השיח עם הפיקוד. לכן נדרשת פעולת חקירה אחרת, אשר ניתן לכנותה "הערכת מצב מורכבת". הערכת המצב המורכבת בהקשר של העימות המוגבל צריכה לספק גם תיקונים (ויסות) לניהול הכולל של המרכיב הצבאי של המערכה.

בסופו של דבר נדרש צה"ל לייצר ביהודה ושומרון ביטחון, אך על-פי התפיסה שהוצגה במאמר, המושג ביטחון אינו רק מניעת טרור. על מפקדת האוגדה ליצור מאזן שלם שבו כוחות פנימיים, שאינם תומכי טרור, פועלים כל הזמן לשימור הרגיעה. כך הופך הטרור למנותק מהאוכלוסייה ולתופעת שוליים, תוך שהוא נאלץ להתייצב מול כוחות פנימיים הפועלים כל הזמן כדי לצמצמו ולמנוע את התחדשותו.

השגת היעד בפרק הנוכחי של העימות המוגבל ביהודה ושומרון תבוא לידי ביטוי בהחלטת המערכת הפלסטינית וגורמי הטרור שבתוכה להפסיק את הלחימה כתוצאה

קידום תהליכי חשיבה בצה"ל באמצעות שיטת ההעשרה האינסטרומנטלית

את רוב הפעולות שלנו אנו עושים כאוטומטים, בלי לחשוב עליהן יותר מדי. זה נוח, אבל זהו המקור לטעויות ולתאונות רבות. שורש הבעיה נעוץ בכך שאנו רואים את "הגורם האנושי" כתחום לא נשלט ושלא ניתן לפתחו ולשפר את ביצועיו. התיאוריות של פרופ' פוירשטיין, ההולכות וחודרות גם לצה"ל, מלמדות כי ניתן - וצריך - להשקיע בקידומו של "הגורם האנושי" על מנת לחסוך לצה"ל חיי אדם ומשאבים יקרים וכמובן כדי לשפר בסופו של דבר את ההישגים

רפי פוירשטיין

וכו'). אם מתברר כי הטעות אינה נובעת מחוסר ידע או מחוסר מיומנות, עולה השאלה: "מדוע טעית?" במהלך צפייה בעשרות שעות של תחקירים נתקלתי שוב ושוב באותן תשובות: "שכחתי", "לא שמתי לב", "הייתי בלחץ", "התקשיתי לשלוח את הנתון", "לא הייתי מרוכז".

כיצד מגיב המתחקר המצוי לתשובה מעין זו? בדרך כלל

הוא אומר: "תשתדל שבפעם הבאה זה לא יקרה לך". ובאמת, כיצד יגיב המתחקר לבעיית זיכרון פשוטה? הוא הרי לא הוכשר לטפל בכך. אך אנחנו צריכים להיות מודעים למספר הרב של הטעויות המבצעיות והתכנוניות הנובעות מרשימת הגורמים שהוזכרו לעיל. במסגרת סדנה שהעברתי צפיתי לפני כמה שנים בתחקיר שנערך

בטייסת מבצעית מסוימת. המתחקר היה טייס מילואים ותיק בדרגה בכירה. החניך היה סרן שתיפקד כטייס משנה והיה בעל תפקיד ומעמד בטייסת. החניך היה בתהליך הסמכה להיות קברניט. למדריך היו שלוש הערות:

1. "מדוע לא הצטרפת לנתיב בדיוק הנדרש? השתדל להבא לעשות זאת".
2. "מדוע לא הנמכת לקראת הנחיתה בהדרגה? כאשר אתה מנמיך לקראת נחיתה, עליך לעשות זאת בהדרגה".
3. "מדוע דיברת עם אנשי הצוות בשלב ה'פיינל'? אין לדבר בשלב הזה".

ההערות אומנם לא נתפסו כמשמעותיות במיוחד, ובכל זאת התחקיר נסב סביבן. נשאלת השאלה: האם החניך (סרן ותיק) לא הכיר את הכללים שעליהם דיבר המדריך? הרי מדובר בכללים הנתפסים גם בעיני מי שאינו איש מקצוע

הבעיה: היכן מתחבאים תהליכי החשיבה והלמידה?

לא מזמן ראיתי סטיקר מודבק על גב השמשה האחורית של מכונית שבו נאמר: "זהירות! הגורם האנושי משתולל בדרכים". אינני מכיר ביטוי חריף יותר לחוסר האונים שלנו ביחס לאפשרות להבין את הגורם האנושי - שהוא בעצם אנחנו - ולשלוט בו.

אך כאן נחבא אבסורד מרשים. בהיותנו שייכים לחברה טכנולוגית מתקדמת, שולט כל אחד מאיתנו על כלים מתקדמים, ובהם טכנולוגיות מורכבות - מנהיגה במכונית, דרך הפעלת מחשב ועד להפעלת מכשור תעשייתי מתקדם והטסת מטוסים. בתחום הניהולי מנהלים אנשים

מערכות מורכבות ואפילו מורכבות מאוד בהצלחה לא מבוטלת. למרות זאת את מערכת ההפעלה האישית שלנו, האינטליגנציה הפרטית של כל אחד

מאיתנו, אנו מתקשים להכיר ועוד יותר מתקשים לשלוט עליה. אמחיש את טענתי זו בכמה דוגמאות הלקוחות מעבודתי במסגרות שונות בצה"ל.

התחקיר

כיצד מסתיים תחקיר מצוי של אסון או של תקלה? המתחקר בודק קודם כול אם הטעות נבעה מחוסר ידע (אי הכרת הנהלים, מיומנות לא מספקת

סגן יו"ר המרכז
הבין לאומי לקידום
כושר הלמידה

לנסות להתמודד עם השאלה מדוע קצינים צעירים רבים אינם מעלים כמה דפ"אות (דרכי פעולה אפשריות), לפני שהם בוחרים בדפ"ן (דרך פעולה נבחרת), אף שזהו הנוהל הנלמד לקבלת החלטות. שוב, מדובר בגורם האנושי. אנו לומדים נהלים ומודלים לעייפה, אך צריך "עוד משהו" על מנת ליישם. צריך תהליכי למידה וחשיבה תקינים. כיצד מקדמים זאת?

קורסים

עבודתי בחיל האוויר החלה בעקבות מכתב שהגיע אלי ממפקד טייסת באקדמיה לטיס, שהפנה אלי את השאלה הבאה: "אני מלמד את החניכים שלי מספר סופי של כללי אצבע, על מנת שישמו אותם במספר איך-סופי של מצבים. כיצד ניתן להבטיח תהליך זה?" שאלה אינטליגנטית זאת שיקפה את המטרה היסודית ביותר של תהליך הלמידה: מתן כלים להתמודד עם מצבים חדשים, שלא תמיד ניתן לחזות אותם מראש.

המשותף לדוגמאות שהובאו לעיל (וישנן איך-סוף דוגמאות נוספות) הוא היחס ההפוך המתקיים בין מרכזיות של תהליכי הלמידה והחשיבה מחד ומיעוט ההתייחסות שלנו אליהם מאידך. חמור לא פחות הוא מיעוט הידע הקיים במערכת בנושא הזה. ההתערבות האינטנסיבית של עמיתיי ושלי בתחום זה בצה"ל – בפר"ם אפק, במכללות, בבית-הספר לטיסה, בטייסות המבצעיות, בחיל הים, בחיל החינוך ועוד

בבסיסיים למדי! ואם הוא הכירם (מה שנראה סביר בהחלט), מדוע הוא לא יישם אותם? שאלה זאת כלל לא נשאלה בתחקיר. ברור שכאן מילא הגורם האנושי תפקיד מרכזי. אך מה בעצם עושים איתו?

תחקור הצלחות

במקומות רבים לא מתחקרים הצלחות. מדוע? כיוון שמבחינת התוצאה נתפס כקריטריון עליון. אך אם בוחנים את התוצאה מבחינת הגורם האנושי, דהיינו מבחינת תהליכי החשיבה והלמידה המעורבים, הרי ייתכן שדווקא הכישלון, שתוחקר באינטנסיביות רבה, נבע מתהליך חשיבה נכון, שבסופו של דבר נכשל מסיבה שולית יחסית. ולעומת זאת התוצאה המוצלחת עלולה להסתיר תהליך כושל מתחילתו ועד סופו, שרק הודות למזל רב הסתיים בהצלחה. במקרה כזה עלולה ההצלחה של היום להיות הגורם לכישלון של מחר. כיצד איפוא מונעים זאת?

כיצד מפתחים קצין שגם שומר על נהלים וגם מפגין גמישות ויצירתיות?

נכחתי פעם בהרצאה של קצין בכיר, שטען כי המטרה האולטימטיבית בהכשרתם של כל קצין וחייל היא לגרום לכך שהם גם ישמרו על הנהלים וגם יפגינו גמישות ויצירתיות. אחת הדוגמאות שהוא נתן התייחסה למט"ק שדרש מנהג הטנק לחזור לתא הנהג על אף שריפה שפרצה

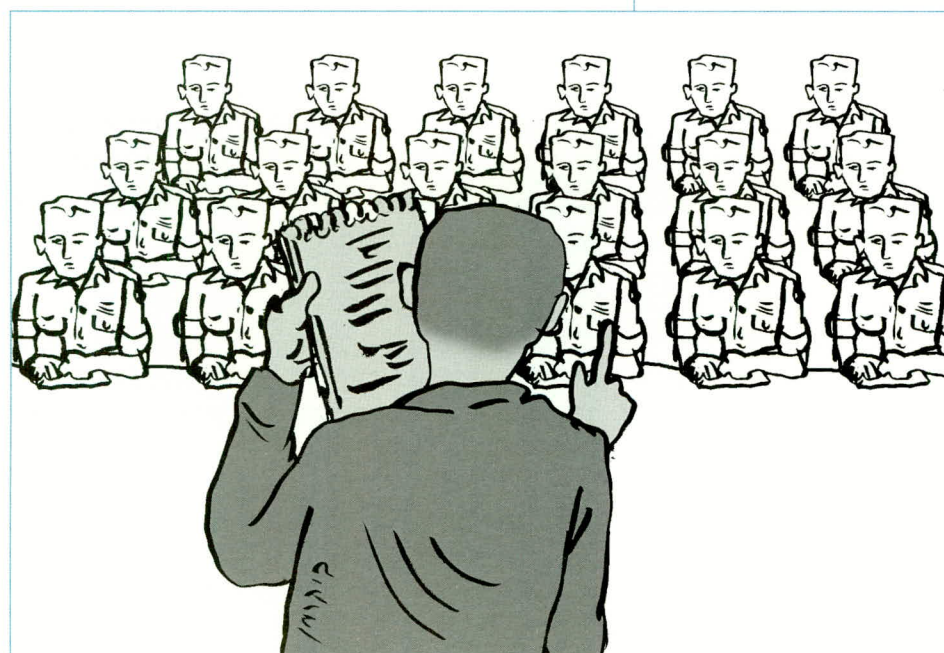
בו, משום שהנהלים מחייבים יציאה רק בהוראת המט"ק, וזאת על מנת למנוע תאונות. הנהג חזר לתא, ולמרבה הצער נשרף בו למוות. מדוע, שאל הקצין הבכיר, לא איפשר המט"ק לנהג פשוט לצאת החוצה ובכך להציל את חייו? הוא הרי כבר עשה זאת (גם אם בניגוד לנוהלי הבטיחות). שוב נגרם אסון בגלל הגורם האנושי. האם ניתן לחנך לקפדנות וליצירתיות בעת ובעונה אחת? האם שניים אלה לא סותרים זה את זה מבחינת התהליך הקוגניטיבי? ואם מדובר בסתירה, כיצד מיישבים אותה?

אנו יכולים לנסות לתרגל

מצבים מעין אלה או לשוחח עם קצינים ועם חיילים ולנסות לכוון אותם לגמישות שאליה אנו חותרים. אך האם יעד זה אפשרי מבחינת הגורם האנושי? כיצד ניתן לשלוט על הגורם האנושי כך שיאפשר את הגמישות המבוקשת?

תהליך קבלת החלטות

התבקשתי על-ידי מחלקת ההדרכה של מפקדת זרוע היבשה

– עוסקת כולה במתן כלים, שיאפשרו לחניכים להכיר את הגורם האנושי, דהיינו את תהליכי החשיבה והלמידה של האדם. אולם בהיכרות זו אין די, ואנו גם שואפים לתת כלים שיאפשרו לחניכים לקדם את התהליכים האלה. למעשה, השאלות שהועלו כאן הן כולן נושאים שבהם עסקו ההתערבויות האלה בצה"ל. בתיאור תפיסתנו וההתערבויות שהיו עד כה יעסוק מאמר זה.

שליטה על תהליכי הלמידה והחשיבה באמצעות הלמידה המתווכת האם ניתן לשנות את האינטליגנציה האנושית?

שיפור האינטליגנציה האנושית הוא נושא חשוב, שאינו זוכה למקום הראוי לו. הסיבה לכך נעוצה בתפיסות עקרוניות מאוד סביב שאלת היכולת לשנות את הגורם האנושי, קרי האינטליגנציה האנושית (שבראשית המאמר קראתי לה תהליכי למידה וחשיבה). פרופ' ראובן פוירשטיין, חתן פרס

הפסיכומטריים, המניחים כי ניתן למדוד את האינטליגנציה ולנבא על-פי מדידה זאת את הישגיו העתידיים של האדם, הם הדוגמא הבולטת ביותר לגישה זו, שאיננה מכירה בכושר ההשתנות האנושי.

מנגד מגדיר פרופ' פוירשטיין את האינטליגנציה כנטייתו של האדם להשתנות. דהיינו הגורם האנושי העלום מתאפיין דווקא בגמישותו ובכושר ההשתנות שלו. תימוכין לגישה זו ניתן למצוא בשינויים המהירים שחלים בציוויליזציה

המפקד המדריך מקנה לחניך תכנים ושליטה בתהליכי חשיבה רלוונטיים

האנושית (היכן היה ה-PC לפני 40 שנה?) וכן בשונות הרבה הקיימת בין ציוויליזציות שונות המתקיימות ברגע זה ממש. שונות זאת אינה קשורה רק לתכנים ולידע, כי אם גם לאופי של האינטליגנציה: אילו אסטרטגיות חשיבה ולמידה נמצאות בשימוש ובאיזה אופן.

מכל מקום, גישה שהולכת ומתפשטת היום מדברת על יכולת השינוי המרשימה של האדם ואפילו על יכולת השינוי של המוח – הרבה יותר מכפי ששיערו אנשי מדע בעבר. מהו מקורו של כושר ההשתנות? לדעת פוירשטיין, ויגוצקי ואחרים האדם אינו רק יצור ביולוגי-גנטי, אלא גם תרבותי. פוירשטיין וויגוצקי נחשבים על-ידי רבים למפתחי התפיסה הסוציולוגית בחקר האינטליגנציה. תפיסה זו גורסת כי יש דמיון רב בין האינטליגנציה האנושית לבין המחשב. כמו המחשב בנויה האינטליגנציה האנושית מחומרה (המוח ומערכת העצבים), ממערכת הפעלה ומתוכנות (התרבות האנושית, המועברת אל הפרט באמצעות התהליך החינוכי). לחומרה האנושית, כמו לכל חומרה, יש אומנם גבולות, אך

ישראל, פיתח את תיאוריית כושר ההשתנות הקוגניטיבית המבנית, המניחה שאת האינטליגנציה האנושית ניתן לשנות באופן משמעותי, מעבר למחסומים המתוארים בדרך כלל כבלתי עבירים.

עבודתם רבת השנים של פרופ' פוירשטיין ושל צוותו בארץ ובעולם הצליחה לאשש תיאוריה זאת ביחס לאוכלוסיות שסבלו מפגיעה אורגנית או סביבתית, כגון תסמונת דאון, אוטיזם, פגיעות ראש או הזנחה משפחתית מסוגים שונים.

העובדה שניתן לשנות את האינטליגנציה של אדם פגוע ביותר מבטיחה שניתן לשנות באופן משמעותי את האינטליגנציה של אדם רגיל ואף של אדם שנחשב מעל לממוצע מבחינת האינטליגנציה שלו. ואכן הדבר הוכח במחקרים שונים. יחד עם זאת גישה זאת שנויה במחלוקת חריפה בעשרות השנים האחרונות. חוקרים רבים מצדדים בגישה הביולוגית, הרואה את הגורם האנושי, קרי את האינטליגנציה, כתוצר של הגנטיקה האנושית. מבחני המיון

את החייל במיומנויות החשיבה ההכרחיות (דהיינו לתווך לו אותן) לשם שמירה על כללי הבטיחות. למשל, יש לתווך לו שליטה בתהליכי הפלט שלו. בתהליך הפלט כוונתנו לשלל התהליכים החשיבתיים האחראים על שימוש פעיל בידע הקיים אצל החייל בהתנהגות. במיוחד ראוי להדגיש את התהליך המכונה "השלכת יחסים וירטואליים", שעניינו היכולת לעשות שימוש בכללים ידועים, דהיינו לפעול על-פי כללים.

וכך, המדריך והמפקד מוסיפים לעצמם איכות נוספת – הם הופכים למתווכים. המתווך אינו מפקד להיות מדריך או מפקד, אלא הוא מוסיף לעצמו תפקיד. בד בבד עם הקניית תכנים (באמצעות תדריך המפקד, חניכה, תחקור והדרכה) הוא מקנה שליטה בתהליכי חשיבה רלוונטיים. המתווך מאופיין בכללי התנהגות מסוימים, ההופכים אותו לכזה. המתווך מעביר משימה, שהפעם אינה מאופיינת רק בתוכן שבה, אלא גם במאפייני הקוגניטיביים. במילים אחרות: עליו להראות לחניך אילו דרישות דורשים המשימה או המקצוע הנלמד מתהליכי החשיבה שלנו, וכמובן לצייד אותו בהם.

בניגוד לרושם העשוי להתקבל מקריאת המאמר עד כה, אין התיווך תהליך הגזול זמן רב או משאבים רבים. התיווך הוא תהליך יום-יומי המחייב דבר אחד – מודעות. המפקד (כשימצא לנכון) לא יפקד בלבד, אלא יבטיח שהחניך לא רק יבצע את המשימה, אלא ישלול בתהליכי החשיבה שלו, הנחוצים לביצוע המשימה. למשל: במשימה הדורשת יצירתיות – יבטיח המפקד שפקודו משקיע די זמן ומאמץ בהגדרה מעמיקה של הבעיה ובניסוח חד של מרכיבי הדילמה על מנת שמכל אחד ממרכיבים אלה יתפתח דפוס פעולה אפשרי.

במשימה הדורשת דיוק וחדות – יבטיח המפקד את אופיו של תהליך איסוף הנתונים ("קלט") ולא יסתפק רק בטיפול בתכנים הרלוונטיים למשימה.

אך יש לזכור כי "לולאת הלמידה" קיים גם שותף נוסף – החניך. החניך מאופיין בתהליכי למידה מסוימים שאותם רכש בעבר, הפועלים באיכויות (פחות או יותר) שלהן נדרש עד שהגיע לקורס הצה"לי (למד בתיכון, השתתף בתנועת נוער וכו'). על המדריך-המתווך להביא בחשבון לא רק את המשימה, אלא גם את עולם תהליכי החשיבה של החניכים שנמצאים לפניו. תהליכי החשיבה והלמידה של החניך מנותחים באמצעות מודל "הפונקציות הקוגניטיביות" של פורשטיין. הפונקציות הקוגניטיביות של פורשטיין מוגדרות כמיקרו-תהליכי-חשיבה, שהם מעין תנאים הכרחיים לקיומו התקין של תהליך חשיבה כלשהו. יתרונן של מודל זה הוא ביכולתו לאפשר לזהות זיהוי חד את הגורם לכשל החשיבתי. במודל זה משתמשים רבות אני ועמיתיי ביישומים השונים בצה"ל, כפי שיתואר בקצרה להלן.

עולה מכך שתהליך הדרכה נכון לפי תיאוריה זו חייב להביא בחשבון את הצורך להתייחס לתהליכי הלמידה והחשיבה ההכרחיים לביצוע התפקיד תוך מתן שליטה אופטימלית לחניך בתהליכים שנרכשו.

התרבות – באמצעות החינוך – יכולה לנצל את החומרה ולהביאה למיצוי מקסימלי ומגוון מאוד.

אם אומנם נכונה ההנחה שניתן לשנות את האינטליגנציה (הגורם האנושי), הרי שנכון יהיה להשקיע השקעה של ממש בגורם הזה, כיוון שהוא הנתב המרכזי בהעצמת ההון האנושי שלנו.

כיצד ניתן לשנות את האינטליגנציה?

מחקריו הראשונים של פורשטיין התמקדו בתהליך האחראי ליצירת גמישותה של האינטליגנציה. פורשטיין הניח שאם יאתר את התהליך האחראי על יצירת האינטליגנציה, יוכל להשתמש בתהליך זה באופן מלאכותי על מנת להאיץ את התפתחותה של האינטליגנציה. ואכן הוא פיתח את תיאוריית ההתנסות בלמידה מתווכת (The Mediated Learning Experience Theory) טענתה המרכזית של התיאוריה הזאת היא כי הגמישות החשיבתית מושגת באמצעות שליטה מכוונת ומודעת של האדם על תהליכי החשיבה והלמידה שלו. שליטה זו מושגת על-ידי מודעות לתהליכים שמהם מורכבת כל התנהגות שלנו ועל-ידי יצירת מנגנוני שליטה

אישיים על התהליכים האלה. התיאוריה מתארת את התהליך של רכישת השליטה על תהליכי החשיבה כתוצר של תהליך חברתי, שבו מקנה המורה, המכונה בתיאוריה "המתווך", תהליכי חשיבה ל"מקבל התיווך". המתווך יכול להיות ההורה, המורה, המדריך או המפקד. המתווך מתאפיין בכך שהוא לוקח גירוי כלשהו מהעולם (קטן או גדול) ומוסיף לו "קומה" נוספת, שבה הוא מקנה למקבל התיווך תהליך חשיבה חדש או אסטרטגיה חדשה, תוך שהוא מגשר את האסטרטגיה המוקנית לתחומים נרחבים. התיווך מהווה מפגש בין שלושת השותפים ללולאת הלמידה: המורה/המדריך, המשימה והתלמיד. בדרך כלל מתוארת לולאת הלמידה מהפרספקטיבה של התוכן. המורה/המדריך מצויד בידע מסוים, מעביר משימה מסוימת לתלמיד/החניך, כשלרוב הידע הזה אינו מצוי ברשותו.

פורשטיין מתאר את הלולאה לא מהפרספקטיבה של רכישת ידע מסוים, אלא מהפרספקטיבה של רכישת תהליכי חשיבה ולמידה החיוניים לתפקיד מסוים. לדוגמא, לא די ללמד את הילד לפתוח את דלת הכניסה של הבית ("ידע"), אלא יש לתת לו כלים חשיבתיים לפתוח כל דלת שהיא ("תהליך").

לא די ללמד בקר טיסה כיצד לשלוט בעמדה שלו, אלא יש "לתווך" לו תהליכי חשיבה חיוניים, שיאפשרו לו ליצור מערכת ייצוג מנטלי יעילה של כמות אינפורמציה גדולה, המשתנה כל הזמן. יש לתווך לו תהליכים של יצירת אינטגרציה בין הרבה נתונים וירטואליים (למשל מזג האוויר, המופיע כנתון מספרי, המטוסים שמופיעים על צג המכ"ם כנקודות, הנתונים הטכניים המועברים בקשר). על הבקר לקבל תיווך שיאפשר לו לשלוט על התהליכים האלה ביעילות רבה – כמתחייב מעבודתו.

לא די לשנן כללי בטיחות ללא הרף וללא קץ – יש לצייד

■

(הדרכה, חניכה) והן תהליכים ביצועיים הכוללים אף הם תהליכי למידה וחשיבה, כפי שנאמר לעיל, הרי שהפעילות בצה"ל עד כה נשאה אופי מגוון מאוד, בוודאי יחסית להיקף הפעילות.

1. בבית-הספר לטיסה של חיל האוויר (ובמקומות נוספים) פיתחנו "קומה נוספת" לתחקיר, כפי שהתבצע קודם לכן. מדריכי הטיסה שנחשפו לסדנאות התחקיר שלנו בשיתוף עם טייסת ההדרכה למדו לתחקר לא רק ברמת התוכן, אלא גם ברמה של תהליכי הלמידה והחשיבה, שעלולים היו לגרום לטעות המבצעית. השאלות שנוספו לתחקיר עסקו בניסיון לברר אם מקור טעותו של החניך הוא בשלב הקלט (איסוף הנתונים), העיבוד או הפלט. הם למדו גם לרדת מהעמדה "היודעת כול" של המדריך המנוסה (מהפרספקטיבה של התוכן) אל העמדה של המתווך התופס בתחילה את עמדת המאזין, החייב להקשיב היטב על מנת להבין את תרשים הזרימה החשיבתי של החניך. ללא העמדה ממשית של החניך במרכז לא יוכל המדריך-המתווך לשקם את תהליך החשיבה הלקוי של חניכו. התעלמות מתהליך לקוי זה עשויה להגביל מאוד את יעילות התחקיר. עבודתנו שם נמשכת יותר משלוש שנים, והשיטה הוטמעה שם בהצלחה בשיתוף פעולה הדוק עם טייסת ההדרכה של בית-

לתיאוריה זו יש איפוא השלכות כמעט בלתי מוגבלות, משום שבכל מקום ששם פועל אדם ישנה למידה. למשל, כשאני נוהג, אני לומד את מצב הכביש, את מצב הרכב, את מצבי שלי, ועל-פי כל אלה אני מקבל סדרה ארוכה של החלטות. ובכל מקום שבו ישנה למידה וחשיבה, פועלים תהליכי למידה וחשיבה, המניעים את עולם התכנים ומעבדים אותו עד ליצירת ידע מסוים המניב פעילות, כשהיא נדרשת.

בתהליך של רכישת השליטה על תהליכי החשיבה מקנה המורה ("המתווך") תהליכי חשיבה לחניך ("מקבל התיווך")

- הספר לטיסה.
2. בפו"ם אפק מועברת סדרת התערבויות – אף היא בת כארבע שנים. תוכנית זאת מיועדת להקנות שליטה על תהליכי חשיבה – במיוחד סביב תכנון במצב של אי-ודאות ושל לחץ זמן. במהלך ההתערבות נחשפים הקצינים לתרגיל הדורש מהם לבצע מטלה תכנונית בתנאים של אי-ודאות. בתרגיל כזה בולטת נטייתו של האדם הנמצא במצב של אי-ודאות להיצמד אל המוכר והידוע. התנהגות זאת מובילה לאיסוף נתונים לקוי ובעיקר לאי-הכרה של ממש בקיומה של בעיה, מה שמקשה על קיומו של תהליך עיבוד תקין. ההתערבות נמשכת כ-20 שעות, והיא מתבצעת בשיתוף עם מדריכי פו"ם אפק.
3. בשיתוף עם מחלקת ההדרכה של מפקדת זרוע היבשה נבנתה סדנה לקורס קצינים, העוסקת בתהליכי קבלת החלטות. הבעיה מתוארת לעיל, והיא נוגעת לקושי להעלות דפ"אות בתהליך קבלת ההחלטות ולנטייה לסמן אינטואיטיבית את הפתרון הנבחר בלא להעלות חלופות של ממש. באמצעות ניתוח של "המפה הקוגניטיבית" עלה כי הקושי המרכזי של הצוער הינו דווקא בכל מה שנוגע להכרה בקיומה של בעיה. הנטייה היסודית של האדם היא לנוע באופן אימפולסיבי לכיוון הפתרון ולא

לכן הממשק של תיאוריה זו לפעילות האנושית הינה בלתי מוגבלת, עקרונית.

לסיום סקירה זאת אציין את שלוש השיטות היישומיות העיקריות שפיתח פוירשטיין:

- תוכנית העשרה אינסטרומנטלית (IE) – זוהי תוכנית התערבות אינטנסיבית, שמטרתה להקנות תהליכי חשיבה ולמידה, להביא להפנמתם אצל הלומד וליישומם בתכנים שונים.
- שיטת האבחון הדינמי להערכת הנטייה ההשתנותית (LPAD) – נחשבת לחלוצת האבחונים הדינמיים בעולם. שיטת אבחון זאת נועדה להעריך את יכולת הלמידה של הנבדק. זאת בניגוד לגישה הפסיכומטרית המודדת את תפקודו הנוכחי ומנבאת את אפשרויותיו. שיטה זאת נשענת על ההנחה היסודית שהאדם הינו יצור משתנה. בשל כך לא ניתן, לדעת פוירשטיין, לנבא את תפקודם העתידי של הנבדקים על סמך רמתם הנוכחית.
- השיטה לעיצוב סביבות משנות (SME) מעצבת סביבה (משפחה, כיתה, בית-ספר, פלוגה, צוות, מפעל וכו') כך שיאיצו תהליכי שינוי קוגניטיביים.

יישומי התיאוריה בצה"ל – סקירה חלקית
כיוון שתהליך הלמידה מקיף הן אירועי למידה פורמליים

הגלומים בתפקידיהם העתידיים. בניית הקורס גם אינה מביאה בחשבון במידה מספקת את הדרך האופטימלית להעברת התכנים של הקורס תוך התחשבות בתהליכי החשיבה החיוניים. התיאוריה המוצעת מאפשרת לנתח את התפקיד גם מבחינת המאפיינים החשיבתיים שלו. ניתוח כזה מאפשר לטייב את תהליך הלמידה כך שיצייד את החניכים לא רק בידע ובמיומנויות הנדרשות, אלא גם בתהליכי הלמידה והחשיבה הנדרשים.

2. בטיחות. תוכניות למניעת תאונות בטיחות ותאונות דרכים מניחות פעמים רבות כי ישנו גורם אנושי שלא ניתן להשתלט עליו. תיאוריית הלמידה המתוארכת מציעה ניתוח אנליטי יותר לגורם המדויק לתאונה וכן התערבות ממוקדת בתהליכי החשיבה והלמידה של האדם על מנת לשפר את יכולתו לשלוט על תהליכי החשיבה שלו.

3. המפקד כמתווך. הכשרה קבועה של מפקדים ברמות שונות (במיוחד ברמת השטח) תאפשר ליצור תהליכי חניכה, תדרוך, תחקור וכו' לא רק ברמת התוכן, אלא גם ברמת התהליך. תארו לעצמכם שמפקד יידע לזהות שהקושי של חניכו בניוט נובע מהקושי שלו להשליך יחסים וירטואליים (שאותם רכש כשהכין את הציר) על המציאות בשטח; או שמ"פ יוכל לזהות שבעיות המשמעת בפלוגה נובעות ממתח בין החיילים למ"כים. המפקד המתווך יידע לזהות את תהליך הלמידה והחשיבה השגוי של החיילים שהוביל להתנהגותם זו. למשל, הם אינם

מנתחים נכונה את התנהגות המ"כים שלהם, משום שהם אינם אוספים באופן חד ומדויק את הפרטים הנוגעים להתנהגותם של המ"כים; או שהם אינם מעלים השערות ביחס לסיבות להתנהגותם של המ"כים, אלא הם מגיבים באופן אימפולסיבי על התנהגותם של המ"כים.

4. מיון דינמי. הכנסת מתודולוגיות של שיטת מיון דינמי המתבססת על ה-LPAD (ראו לעיל), שתאפשר להעריך את הפוטנציאל התפקודי והחשיבתי של המועמד ולא רק את מצבו העכשווי.

5. יועץ לתהליכי חשיבה ולמידה. בניית מערך של אנשי מקצוע (סוציולוגים, פסיכולוגים, יועצים ארגוניים וכדומה) שיתמחו בתחום זה ויהיו יועצים לתהליכי למידה וחשיבה למקבלי החלטות, למפקדים בכירים וכו'. ניתן לומר שהמשותף לכל הדוגמאות שהעלינו ממחיש את היותה של התיאוריה מעין "שפת חשיבה", המאפשרת לנתח אירועים מגוונים ואף להשוות ביניהם על בסיס מאפייניהם הקוגניטיביים ולקדם בכך את יכולתו לשלוט בהם. יהיה אשר יהיה אופיו של מהלך זה, דומני שהנחיצות לעצם קיומו של מהלך כולל, שיביא בחשבון את "הגורם האנושי" הינו חיוני ביותר בעידן של שינויים מתמידים.

להשקיע משאבים באיסוף נתונים שיטתי ובהגדרה חדה ומורכבת של הבעיה הניצבת בפניו. פעמים רבות הבעיה נתפסת כפשוטה באופן רדוד, וכאמור, עיקר המאמץ מופנה לפתרון. נבנתה סדנה המיועדת לפתח בצוערים את השליטה על תהליכי החשיבה הרלוונטיים לתהליך זה.

4. בבית-הספר הטכני של חיל האוויר הייתה התערבות מסוג שונה, שהתמקדה בניסיון לצייד את המדריכים בכלים לטיפול בבעיות התנהגות באמצעות תהליכי תיווך.

5. בחיל החינוך התקיימה התערבות לסרנים ותיקים, העוסקת דווקא במתן כלים ליצירת דיאלוג (ולא מונולוג) מול הלקוחות המגוונים של החיל. ניתנו כלים לשימוש בתהליכי למידה מתוארכת כחלק מהשיח החינוכי בחיל. השימוש בלמידה מתוארכת, במקרה זה, נועד לאפשר לתקשר עם בן-השיח גם ברמת התהליכים שבהם הוא תופס ומנתח את המציאות. למשל, מהי תמונת העולם שיוצר מתגייס (או חייל) נעדרי מוטיווציה? האם זאת

רק שאלה של תוכן או גם של תהליך מסוים המוביל ליצירת אותה תמונת עולם המובילה למוטיווציה נמוכה?

6. אחת מגולות הכותרת של פעילותנו היא קורס ממושך למפתחים בכירים של תוכניות הדרכה בצה"ל, שנפתח באוקטובר 2003. המשתתפים – בדרגות רס"ן

וסא"ל – באים מכל הזרועות בצה"ל. הקורס מתמקד בשני נושאים עיקריים: א. תכנון התערבויות להגברת השליטה על כישורי החשיבה והלמידה. זאת על מנת שבוגר הקורס יוכל להתמודד ביתר קלות והצלחה עם מגוון רחב של מצבים משתנים. ב. הטמעת הידע בתכנון הקורס על מנת להגביר את יעילותה של "ספיגת" הידע הנלמד ועל מנת לשפר את היכולת לעשות בו שימוש. מהו חזונו לעתיד? לדעתנו, החשיבה והלמידה חייבים להפוך להיות נושא מרכזי לא פחות מהמקום שהמד"סים תופסים בשגרה הצה"לית. על צה"ל להחליט מהי עמדתו בנושא של קידום תהליכי החשיבה והלמידה. הכרעה חיובית משמעותה יצירת מאמץ מתמשך בתחום זה. לא ניתן להמשיך לאורך זמן עם הפסיביות ביחסנו אל "הגורם האנושי". מטרתה של הצגת התיאוריה במאמר זה נועדה להמחיש את החשיבות שבפתיחת דיון מעמיק בתחום זה. מהם כיווני ההתפתחות האפשריים של יישומים אלה בצה"ל?

1. עיצוב קורסים. מקובלים היום המודלים של תל"ם ו"אלפא", המיועדים לעיצוב הקורסים לפי ניתוח מרכיביו של התפקיד, שאליו מכשיר הקורס. אך עיון במודלים אלה מגלה שחסר בהם הפרק הקוגניטיבי, דהיינו אין הם שואלים מהם תהליכי החשיבה ההכרחיים לביצוע התפקיד. כתוצאה מכך הקורסים הנוצרים אינם ערוכים לצייד את הלומדים בהם בתהליכי החשיבה הייחודיים

מ"עופרת יצוקה"¹ ל"דרך אחרת"²

התפתחות המערכה בפיקוד המרכז 2003-2000

המאמר מתאר את התפתחות הרעיון המערכתי של פיקוד המרכז מאז פרוץ הלחימה בספטמבר 2000. מה שהחל ברעיון ה"מנהרה אל הסדר הקבע", אשר שיקף כוונה ותקווה להגיע להסדר מדיני מלא עם הפלסטינים, הסתיים במערכה לפירוק שיטתי של תשתיות הטרור בכל השטחים הפלסטיניים ולניהול מערכה תוך הסדרה של מרחב הלחימה, דהיינו הפרדה באמצעות מכשול התפר

אל"ם גל הירש

מבוא

המערכה בזירה הפלסטינית בפיקוד המרכז עברה התפתחויות שונות בפרק הזמן שבין תחילת מימושה של הסכמי אוסלו (הנסיגה מעזה ומיריחו במאי 1994) ועד ליולי

2003 – המועד שבו נכתב מאמר זה. הרעיון המערכתי של הפיקוד התפתח עם המערכה – לעיתים הוא הקדים אותה, ולעיתים הוא צעד לצידה או בעקבותיה.

ממאמץ מרוכז להיערכות מחדש ביהודה ובשומרון כחלק מן המהלכים המדיניים (עזה ויריחו תחילה, פיגוי הערים ביהודה ושומרון, הסכם חברון), הועתק עיקר המאמץ למערכה מתמשכת נגד האלימות הפלסטינית,

ששיאה היה מתקפת הטרור נגד ישראל.

מימוש התהליך המדיני (המנהרה אל הסדר הקבע)

כל עוד יושרו ההסכמים עם הפלסטינים במסגרת התהליך המדיני, הותאם המאמץ המבצעי לאווירת ההסדרים. צה"ל עסק ביצירת מצב חדש בשטח, שנועד לסייע לבניית השלום. הדימוי שהוביל את הרעיון המערכתי של פיקוד המרכז בעת ההיא

לשעבר מח"ט בנימין
וקצין אג"ם של פיקוד
מרכז. כיום מפקד
בית הספר לקצינים
בה"ד 1

היה שצה"ל והפלסטינים בונים במשותף את "המנהרה אל הסדר הקבע" (המושג סוכם רשמית במהלך נובמבר 1999). נעשה מאמץ לחזק את המנהרה ולבססה, "להדליק בה אור" ולאפשר בה את שטף התנועה עד להסדר.

על מנת לאפשר את "הקמת המנהרה", הודגשו בפיקוד המרכז המושגים "מניעת חיכוך", "מניעת תחושה של פטרונות ישראלית" בקרב הפלסטינים, פיתוחה של מערכת יחסים בעלת "היגיון בין-מדינית" (על מנת לחייב את הפלסטינים לקבל אחריות ולהיות "כתובת" בהתמודדות עם האיומים הביטחוניים). הרעיון המערכתי הזה תורגם למהלכים

ולמושגים אופרטיביים, והעשייה הטקטית נרתמה למימוש ההנחיה האסטרטגית (של תהליך מדיני עם הרשות הפלסטינית ועשייה לחיזוקו ולייצובו). שלל הגיונות פעולה נוצרו תחת הנחיה זו, ועיקרם סב סביב הרצון להפוך את הרשות הפלסטינית ל"כתובת" ולהביאה למימוש אחריותה כיישות מדינתית.

כך תורגמו "מניעת חיכוך" ו"מניעת תחושה של פטרונות" לפעילות מבצעית "בחתימה נמוכה" ולשינוי אופיה של הפעילות המבצעית מבולטת לסמויה. כמו כן צומצם החיכוך על-ידי צמצום מחסומים והפיכת חלקם ל"נקודות דרך" (שבהן היתה נוכחות צבאית, ורק בעת הצורך הן הפכו למחסומים).

פיתוח יחסים בעלי "היגיון בין-מדינית" תורגם להידוק

כל עוד יושרו ההסכמים עם
הפלסטינים במסגרת התהליך
המדיני, הותאם המאמץ
המבצעי לאווירת ההסדרים.
צה"ל עסק ביצירת מצב
חדש בשטח, שנועד לסייע
לבניית השלום

קרבות המיוחדות לזירה הפלסטינית – זירה מעורבת שבה האוכלוסייה, ההתנגדות העממית (נשק קר, אבנים, פצצות תבערה) והסביבה העירונית משולבות באיומי הירי, המטענים, נשק נ"ט וצליפה. כמו כן שולב חיל האוויר בהכנות למערכה, בוצעו הצטיידות, השתלמויות והדרכה בבתי-הספר הצבאיים.

התקופה הזאת של שימור מגמת ההסדרים יחד עם ההתכוננות לחימה נמשכה עד שנת 2000. במאי של אותה שנה נורתה יריית הפתיחה של המאבק הפלסטיני המזוין. באירועי "עופרת יצוקה" (יום הנכבה, 15 במאי) התנהלו קרבות בכמה גזרות ביהודה ושומרון וברצועת

התיאום והקישור עם הפלסטינים, והגישה המבצעית הוגדרה כ"גישה מצננת" – כזו החותרת לנטרל מוקדי חיכוך, לנטרל גורמים קיצוניים העלולים לפגוע בתהליך המדיני (לפגוע במנהרה), לפעול לשמירה על "גובה להבות" נמוך, לשלוט בהיקפי האלימות בשטח ו"להכיל את המצב".

"הכלת המצב על מנת לאפשר את קיומה ואת בנייתה של המנהרה אל הסדר הקבע" הייתה עיקר הרעיון המערכתי באותו השלב. רעיון ההכלה נועד להבטיח שהמצב הביטחוני יישאר תחת שליטה באופן שלא יפגע במאמץ המדיני (העיקרי באותה עת) לעשיית שלום עם הפלסטינים.

במצב היחסים הרגיש מאוד באותה עת הודגש מאוד

הצורך להגיע לשליטה טקטית גבוהה בפעולות כוחותינו בשטח על מנת שלא לאפשר לטעויות מקומיות להפוך לאסטר-טגיות. מושגים רלוונטיים היו אז "הרב"ט האסטרטגי" ו"החייל הדואלי". "הרב"ט האסטרטגי" הוא החייל שבעשייתו הטקטית – הנכונה או השגויה – משפיע השפעה אסטרטגית על התהליך המדיני, ואילו "החייל הדואלי" הוא דמות החייל המבין את הגישה המצננת, פועל באיפוק ויודע לזהות את הנקודה שבה מתהפכת הקערה על פיה, שבה האיפוק כבר אינו רלוונטי, ולמרות הרגישות האסטרטגית פועל כמצופה מחייל לוחם: מסתער, חותר

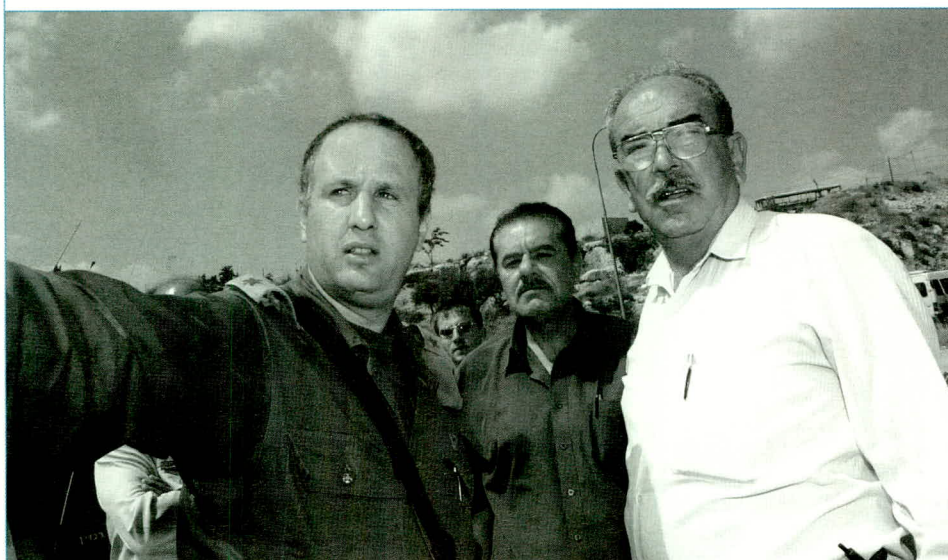
למגע ומביא לפגיעה במחבל ולסילוק האיום.

לצד ניסיון כן ליצור מערכת מושגים, תפיסה מבצעית, תורות וטכניקות קרבות, שיהלמו את התקופה של ביסוס התהליך המדיני, התנהלה בצה"ל מערכת הכנות למצב משברי – למקרה שבו יקרוס התהליך המדיני, והאלימות תגיע להיקף אחר. היו אלה ימי הלחימה של ספטמבר 1996 (אירועי מנהרת הכותל), שנטעו את ההבנה כי השותף לתהליך המדיני עלול להפוך לאויב. היו לכך רמזים ואותות, והייתה הערכת מצב שזוהי המגמה.

הערכת המצב לקראת שנת 2000 הצביעה בבירור על שאיפה פלסטינית להקים מדינה בדם ואש. קדמו לכך, כאמור, אירועי מנהרת הכותל בספטמבר 1996, שהיו ימי לחימה באש חיה ביהודה ושומרון וברצועת עזה, וכן אירועים אלימים המוניים (הפגנות אלימות, יידוי אבנים ובקבוקי תבערה וכו') ורמת טרור נמוכה וקבועה – בעיקר על-ידי ארגוני הטרור (חמאס, ג'יהאד איסלאמי וכו').

מערכת ההכנות של צה"ל כללה מרכיבים שלמים של בניין כוח, תרגול מפקדות, פיתוח תורות לחימה וטכניקות

תיאום ביטחוני במרחב בית לחם: אל"ם ירון בויס, מפקד חטיבת עציון, ומקבילו הפלסטיני

בתקופת הסכמי אוסלו פעל צה"ל על-מנת לבנות את "המנהרה אל הסדר הקבע"

עזה. לאחר יממה של לחימה פסקה האש, ובחודשים שלאחר מכן נמשך התהליך המדיני (בעיקר שיחות קמפ-דייוויד), ונשמר שקט יחסי. עבור צה"ל הייתה זו תקופת הכנה ממוקדת יותר לאור לקחי הלחימה ולקראת ספטמבר 2000. בקרב הפלסטינים, כך נטען לא אחת, נטעו אירועי הלחימה את תודעת המאבק המזוין, וניתן לראשונה דרור לתנזים הפלסטיני החמוש להפעיל את נשקו.

שלב הלחימה

בספטמבר 2000 יצאה המערכה אל הדרך. תם המבוא למערכה. מאותו תאריך ואילך חדלה להוביל מגמת ההסדרים, ואת סדר היום קבעו האלימות, הטרור ומהלכי הנגד של כוחותינו.

את התפתחות הרעיונות המערכתיים לאורך הלחימה בפיקוד המרכז ניתן לחלק סכמטית לכמה שלבים: שלב ההכלה (מאי 2000 עד תחילת 2001), תקופת הביניים – הלחץ הרציף והמתמשך (שנת 2001), תקופת הפירוק השיטתי של תשתיות הטרור (ינואר–מארס 2002), מהלומת הנגד של

"חומת מגן" (מארס-אפריל 2002), שלב השליטה הביטחונית של "דרך נחושה" (יוני 2002 - מאי 2003) ושלב ההסדרה וההתייבבות המבצעית (הרבעון השני של 2003 ואילך).

ההכלה (מאי 2000 - תחילת 2001)

היה זה שלב מעורב במובנים רבים. התערבבו בו באותה עת לחימה ומשא-ומתן, ריסון והתקפיות. הצד הפלסטיני הפעיל התנגדות עממית יחד עם פעילות חמושה רחבת היקף. המערכה התנהלה גם בזירת התודעה - בעיקר באמצעות התקשורת - אך גם במישור הפיזי, על הקרקע. בתקופת הלחימה הזאת המשיך להתנהל תהליך מדיני. ממשלת ישראל ניהלה משא-ומתן, בעוד שבשטח התנהלה לחימה עזה בפאתי הערים ולאורך צירי התנועה. באותה עת עדיין פעלו מנגנוני התיאום והקישור בהיקף מלא, דהיינו שני הצדדים דיברו וירו.

המושגים הרלוונטיים באותה עת נבעו בעיקר ממימוש ההכנות ללחימה. תורות הלחימה היו בעיקר של התמודדות עם הפרות סדר בנוכחות אמל"ח בשטח עירוני, וצה"ל הפעיל במקביל באותה זירה שני סוגי נשק: נשק אל-הרג ונשק חם (בעיקר צליפה וירי מדויק). החל גם שימוש נרחב יותר בטנקים, בטילי "עורב" ובמסוקי קרב.

באותו שלב עדיין כיבדה ישראל את הריבונות הפלסטינית,

דהיינו לא פעלה בשטחי A (שטחים בריבונות פלסטינית מלאה). נמשכו המפגשים עם הפלסטינים, והוראות הפתיחה באש נותרו מחמירות וקפדניות.

לאחר כחודשיים, בסביבות דצמבר, דעכו ההפגנות הפלסטיניות - מן הסתם בעקבות מענה מבצעי יעיל נגדן, והלחימה הפלסטינית הופנתה בעיקר לתקיפת אזרחים וכוחות צבא בצירים ולירי מנגד אל יישובים ואל מחנות צה"ל. כמו כן החלו פיגועים במרכזי האוכלוסייה בישראל.

ההנחיה האסטרטגית הוסיפה לקבוע את ההכלה כדפוס פעולה מרכזי, ולצידה גם מאמץ למנוע את בינאום הסכסוך (למנוע מהפלסטינים להביא למעורבות בין-לאומית פעילה באזורי הלחימה), לשמור את מדינות ערב מחוץ למערכה, לייצב את המצב ולא לאפשר גלישה לכלל אובדן שליטה.

בזירת התודעה נוצרו קשיים רבים: הפלסטינים מיצבו את עצמם כדוד מול גוליית הישראלי. עוצמתו של החלש,

העושה שימוש נרחב בתקשורת, הייתה תופעה בולטת מאוד בחודשים הראשונים למערכה. התמונות המעצבות היו בעיקר צילומי מותו הטרגי של הנער מוחמד א-דורה ברצועת עזה וצילומים של טנקים המתייצבים מול מידי אבנים. מנגד איזנו מעט את התמונה בזירת התודעה צילומי הזוועה של הלינץ' בשני חיילי המילואים ברמאללה.

עוצמת החלש הדגישה את חולשת החזק. באותה עת חווינו שבעימות המוגבל מוגבלת המדינה ביכולתה להפעיל את עוצמתו של הצבא הסדיר. זהו השלב שבו נדרשו איגודי כוחות מיוחדים ללחימה בזירה המעורבת, שכללה טרור, גרילה עירונית והתנגדות עממית.

משיקולים מובנים של ריסון ושל מוסר לחימה הקפיד צה"ל על נושא המידתיות: כל פעולת התגובה יצאה לדרך רק לאחר מדידה של ערכיותה מול הסיכונים הכרוכים בה. נעשה גם מאמץ

להבטיח כי חתימת כוחותינו בפעולות היוזמות תהיה נמוכה, אך לא משיקולים של מניעת חיכוך ושל צמצום תחושת הפטרונות (כמצוין במבוא), אלא משיקולים של זירת התודעה - הרצון לבצע פעולות "מתחת לגובה המצלמה" ועל מנת לנטרל את האפקט של "עוצמת החלש". על רקע זה הועדפו פעולות פשיטה וסיכול שקטות, עתירות מודיעין, ממוקדות וקטלניות בשטח הפלסטיני על מנת

לעמעם את הפגיעה בריבונותה של הרשות הפלסטינית באופן שיהיה אפקטיבי ולא "מושך אש" בעת ובעונה אחת. ההנחה בתקופה היא הייתה כי מולנו ניצבת מערכת פלסטינית בעלת יכולת שליטה, המאפשרת ומעודדת את הפעולות החמושות. כיוון שהיקפי הטרור גדלו, ופגיעותיו היו קשות, וכיוון שההנחיה האסטרטגית השתנתה, עוצב הרעיון המערכתי הפיקודי מחדש כ"מינוף", דהיינו "יצירת לחץ רצוף ומתמשך על הרשות הפלסטינית על מנת שתילחם בטרור".

המינוף - הפעלת לחץ רצוף ומתמשך (2001)

השינוי בהנחיה המדינית-אסטרטגית הוביל לשינוי בדפוס הפעולה של כוחותינו. המשא-ומתן בערוצים הגלויים פסק, ואילו הפעילות המבצעית כוונה נגד הרשות הפלסטינית בהיותה מערכת שלטונית, הנושאת באחריות למעשי הטרור

חייל מגדוד דוכיפת מאבטח בצומת איו"ש, מול רמאללה

בשלב ההכלה נדרשו איגודי כוחות מיוחדים ללחימה בזירה המעורבת: טרור, גרילה עירונית והתנגדות עממית

לשרת את עקרון החתימה הנמוכה – לא בהכרח בדפוס ובתבנית המבצעית של כוחותינו (שהרי השתתפו בפעולות הפשיטה גם טנקים, נגמ"שים ודחפורים), אלא בעיקר בהקשר של שעות הפעולה ומשכה. הכוונה באותה עת הייתה עדיין לצמצם ככל הניתן את בולטות הפעולות ואת האפקט התקשורתי – הרע מטבעו – של פעולה בשטח עירוני.

היקפי הפעולות של כוחותינו הלכו וגדלו, ככל שעבר הזמן, וככל שגברה ההסלמה בפעילות הפלסטינית. ב־18 במאי 2001, לאחר פיגוע התאבדות קטלני בקניון בנתניה, תקפו לראשונה מטוסי קרב באיו"ש (תקיפת מבנה הכלא בשכם. עד אז נעשה שימוש במסוקי קרב בלבד). לראשונה גם השתלט צה"ל על עיר פלסטינית – גם אם ליממה אחת בלבד (טול־כרם, 20 בינואר 2002).

רעיון המינוף שלט בכיפה, עד אשר הטרור ההולך ומחריף (למשל, ב־16 באוקטובר 2001 נרצח השר רחבעם זאבי) הוביל למסקנה כי הלחץ הרצוף והמתמשך אינו נושא פרי, וכי בעצם אין את מי למנוף.

באותו שלב התגבשה ההבנה כי את המערכה נגד הטרור יבצעו כוחותינו בלבד, שכן הרשות הפלסטינית לא תעשה זאת. הרעיון המערכתי של פיקוד המרכז התעדכן איפוא והפך ל"פירוק שיטתי של תשתיות טרור בכל המרחב". שיאו של הרעיון הזה היה מבצע "חומת מגן".

פירוק שיטתי ומהלומה (ינואר-מארס 2002)

יותר ויותר התברר לישראל כי ישנה זיקה עמוקה בין המערכת הפלסטינית הרשמית לבין ארגוני הטרור. גם כוחות רשמיים של הרשות הפלסטינית ביצעו פיגועים, וטרור המתאבדים הפך לתופעה רחבת היקף.

נקודת המפנה במלחמתה של ישראל נגד הטרור הפלסטיני הייתה פיגועי ה־11 בספטמבר בארה"ב. הפעילות הישראלית נגד הטרור קיבלה לפתע משמעות והקשר גלובליים, וצה"ל קיבל לגיטימציה נרחבת לפעולה רצופה ושיטתית גם בזירה הפלסטינית. הדבר השפיע הן על בחירת היעדים לפעולה (לראשונה נכנסו כוחות צה"ל לפעולות נרחבות במחנות הפליטים בג'נין ובשכם – פברואר 2002) והן על דפוסי הפעולה: הפעולות נמשכו זמן רב יותר, והחתימה שלהן הפכה לגבוהה יותר ויותר. פעולות בחתימה נמוכה נעשו באותה עת משיקולים מבצעיים בלבד, ולא היו בבחינת מנגנון לצמצום הבולטות מול דעת הקהל.

על רקע כישלוננו של רעיון המינוף שולב ברעיון "הפירוק השיטתי" גם הרעיון המערכתי של "שטטוש הצבעים": במפות של הסכמי אוסלו סומנו שטחי A (ריבונות פלסטינית מלאה) בצבעים חומים, ואילו השטחים שבהם לפלסטינים ריבונות אזרחית, אך לא ביטחונית, (B) סומנו בצהוב. כאמור, בשלב ההכלה כובדה הריבונות הפלסטינית, ובשלב הלחץ הרצוף והמתמשך בוצעו הפשיטות לזמן קצוב עם שהייה מינימלית בשטח הפלסטיני. מששונה הרעיון ל"פירוק

והאלימות ומקיימת זיקה לארגוני הטרור. "תסמונת שני הכובעים", שאיפיינה את פעולת הרשות הפלסטינית (כובע הדיפלומטיה מחד וכובע הטרור מאידך) שוב לא התקבלה בהבנה כתופעה של תקופת התבססותה של המערכת הפלסטינית. בפועל, אף שהדבר לא הוכרז, הפכה המערכת הפלסטינית ליעד וליריב (עוד לא אויב), ותכלית פעולתו של צה"ל נועדה להמחיש לה את מחיר תמיכתה בטרור ואת תוצאות אי־פעולתה נגדו.

כיוון שלא הייתה כל כוונה לשלול את הריבונות הפלסטינית ולפגוע במנגנונים האזרחיים של הרשות הפלסטינית, נדרשה באותה עת תפיסה מבצעית ברמה המערכתית של הפעלת לחץ מדוד במינונים שונים ובהיקפי נראות מדורגים. זאת על מנת להמחיש את הלחץ באופן נשלט ומתוכנן. לצורך זה נבנה "ארגז כלים" מבצעי של פעולות לחץ שונות.

הרעיון המערכתי מומש טקטית באמצעות חדירות חוזרות ונשנות אל תחומי הרשות הפלסטינית בכל הגזרות. מדובר היה בפשיטות שנעשו במאפיינים שונים: פשיטות בחתימה גבוהה, משוריינות וקצרות מועד, שנמשכו בדרך

כלל לילה אחד, פעולות פשיטה נמוכות חתימה של יחידות מיוחדות ופעולות פשיטה גבוהות חתימה וארוכות מועד, שתפסו לזמנים קצובים שטחים באזורים הפלסטיניים. לפשיטות אלה נוספו פעולות תשתית הנדסיות

של בידוד אזורים שונים, כיתורם או חסימתם, כיתור הערים הפלסטיניות, שהיו בסיסי יציאה לפיגועים, שיפורי מיגון ליישובים ולעמדות מבצעיות ושינויים בהיערכות המבצעית. יעדי הפעולות האלה היו נכסים של הרשות הפלסטינית – בדרך כלל מבנים, עמדות ומחסומים ששימשו את הכוחות המזוינים שלה. כמו כן בוצעו מעצרים בתוך שטחי הרשות. לצד אלה הוסיפה להתבצע הפעילות הממוקדת עתירת המודיעין – בעיקר בפעולה משולבת של צה"ל ושל השב"כ. פעולות אחרות בוצעו בסיוע המנהל האזרחי ומשטרת ישראל.

הרעיון המערכתי של הפעלת הלחץ באמצעות מינוף המערכת הפלסטינית ודחיפתה למאבק בטרור החזיק מעמד חודשים אחדים. בוצעו מאות פעולות יזומות, וככל שחלף הזמן, ונצבר הניסיון המבצעי, השתתפו בהן יותר ויותר יחידות.

גם באותה תקופה היו הפעולות מידתיות: רובן בוצעו כתגובה על פיגועים פלסטיניים, תוך שכל פעולה חייבת לעמוד בשני מבחנים: בחינה של מידה ושל הקשר ובחינה נוספת של ערכיות מול סיכון. המנגנונים שאישרו את התוכניות לכל פעולה בשטחי A הוסיפו להיות קשיחים מהרמה המטכ"לית ועד לרמה הטקטית. (כל חדירה לשטח הרשות הפלסטינית חייבה אישור של המטה הכללי). הפעולות בוצעו בעיקר בלילה ולמשך זמן קצוב על מנת

הפגיעה הקשה במנגנוני הרשות הפלסטינית, לרבות בידודו הפיזי של ראש הרשות הפלסטינית, יאסר ערפאת, הניחה גם בסיס לדיון אסטרטגי חדש ואחר על דמות המנגנון הפלסטיני וטיבו בעתיד לקראת כל אפשרות של הסדר. במובן זה, לדעתי, הושגה המטרה של "חומת מגן": המערכת הפלסטינית ספגה מהלומה, וזוהי בהחלט צורת הכרעה לרוונטית בעימות מוגבל.

שליטה ביטחונית והסדרה

האפקטים של "חומת מגן" דעכו כעבור כמה חודשים. שימור התנופה המבצעית ודיכוי הטרור חייבו פעולה מבצעית רצופה ושליטה ביטחונית בשטח. כיוון שלא נוצרה ההזדמנות למהלך מדיני או להעברת השליטה לידיים פלסטיניות אחרות, נדרשו פעולות סיכול רצופות בכל השטח, שכן "טשטוש הצבעים" ונוכחות צה"ל גם בערים החזירו לזירה גם את השטח הכפרי, לרבות אזורים שבעבר לא נתפסו כבתי גידול לטרור (עקב היותם שטחי B).

פעולות הסיכול הן עתירות מודיעין ומתאפשרות רק הודות לאחיזה מודיעינית משופרת (עד כדי שלטנות מודיעינית) בשטח הפלסטיני. בכל מקום שבו אין אחיזה מודיעינית המאפשרת פעולות סיכול, נדרשות פעולות שיבוש, המונעות מתשתית הטרור הפעילה

להוציא את הפיגוע אל הפועל או לכל הפחות מפריעות לה בכך. לצורך זה נדרשת פעילות צבאית בחתימה משולבת (גבוהה ונמוכה על-פי הצורך), ובהעדר מודיעין מבוצעת זו על בסיס הערכת מצב.

לפעולות המתבצעות במצב של שליטה ביטחונית יש להוסיף גם פעולות הונאה והטעיה נרחבות (על מנת להגביר את אי-הודאות בקרב פעילי הטרור) וכן את מרכיב ההרתעה והמערכה על התודעה מול מספר קהלי יעד.

מבחינה אופרטיבית, המערכה על התודעה מול האוכלוסייה הפלסטינית (בעיקר על מנת להרחיקה מתמיכה בפעולות ההתאבדות) הייתה המערכה המרכזית, והיא התבצעה באמצעות פעולות הסברה, לוחמה פסיכולוגית וכרוזים וכן באמצעות פעולות פיזיות בשטח: פגיעה בבתיהם של מתאבדים, של מבצעי פעולות טרור ושל סיעניהם.

ראוי גם להזכיר כי במצב של שליטה ביטחונית ניתן לשלב – לצד הפעולות בחתימה גבוהה ונמוכה – גם פעולות

שיטתיות, סולקה ממכלול השיקולים סוגיית הריבונות, לצבעים לא הייתה עוד משמעות מבצעית, ושיקולי הפעולות היו ערכיות, הסיכון הכרוך בהן והיתכנות הביצוע. זה היה עיקר הרעיון של "טשטוש הצבעים".

השיטתיות באה לידי ביטוי מערכתית וטקטית גם יחד. כל מקום שלגביו נוצרה תמונה מודיעינית מספקת – הותקף, ובמישור הטקטי בוצעו סריקות שיטתיות, בחלק מן המקרים ממש מבית לבית ומרחוב לרחוב.

הורחבו הכניסות לערים פלסטיניות, הואצו פעולות הסיכול הממוקד, וקצב המבצעים המיוחדים גבר. הפירוק השיטתי החל בסמיכות לשיא בהיקפי הטרור. חודש מארס 2002 היה הקטלני מכולם, ובעקבותיו הגיע לשיאו גם תהליך הפירוק השיטתי:

מבצע "חומת מגן"

(שהחל ב-29 במארס 2002) נערך בעת ובעונה אחת בכל הערים הפלסטיניות, זולת יריחו וחברון ובהמשך גם במרחב הכפרי. הותקפו כל היעדים הביטחוניים הפלסטיניים, נסרקו כל מחנות הפליטים, נעצרו ונחקרו אלפי אנשים, נאספו אלפי כלי נשק, ונפגעו מאות מחבלים. היקפי הטרור הביאו ללגיטימציה הנדרשת לפעולה כה נרחבת. פירוק תשתיות הטרור בוצע באמצעות כוחות סדירים וכוחות מילואים. הופעלו כמה מפקדות אוגדה, הונעו

בשטח מאות טנקים וכלי רכב משוריינים אחרים, גויסו אלפי חיילי מילואים.

הפירוק בוצע סימולטנית כמהלומה על כל השטח. מהלומה מוגדרת כמאמץ לשבירת הגיון הפעולה של היריב ויצירת תנאים למצב אחר. כיוון שכך, יש לראות את "חומת מגן" כמהלך להכרעת המערכת הפלסטינית התומכת ומזינה את הטרור. המבצע נועד ליצור אפקט של הלם ושל שיתוק על כל השטח תוך שימת דגש על ארגוני הטרור.

מבצע "חומת מגן" נועד ליצור מציאות ביטחונית אחרת. הוא הסיר את הנוכחות הביטחונית הפלסטינית הרשמית מהערים הפלסטיניות, ובכך סילק איומים ומכשולים בפני פעולת כוחותינו, פגע קשות בתשתיות הטרור – הן בתשתית האנושית והן בתשתיות הפיזיות (מצבורי נשק, מפקדות, מעבדות חבלה וכיו"ב) והניח תנאים מבצעיים מיטביים לפעולות סיכול מתמשכות ולשליטה ביטחונית של כוחותינו בשטח בלי להזדקק לממשל צבאי ולשליטה אזרחית כלשהי.

צה"ל חוסם את צירי הגישה לג'נין על מנת למנוע מעבר מחבלים לתוך שטח מדינת ישראל

היקפי הטרור הביאו לגיטימציה הנדרשת למבצע "חומת מגן"

מדינה וזה של מנגנון כנופיית טרוריסטי מושחת - הייתה מוכרת לנו כבר בתקופת ההסדרים וההתכוננות. מה איפוא הביא אותנו ללחימה כה ממושכת במתכונת מרוסנת של הפעלת לחץ? האם נבע הדבר מהמשך התהייה שלנו על טיבה של המערכת הפלסטינית? האם היינו זקוקים לזמן הזה כדי לקבל לגיטימציה בין-לאומית לפירוקה בפועל של הרשות הפלסטינית? (ראוי להזכיר כי ישראל הייתה מתקשה מאוד לגשת למלאכת הפירוק אלמלא הלגיטימציה שקיבלה לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר בארה"ב).

תקופת הלחץ הרצוף והמתמשך נמשכה קרוב לשנה. ראשיתה בחודשי מארס-אפריל 2001, וסופה בכניסות הראשונות ללחימה ולסריקות במחנות הפליטים בשכם ובג'נין סמוך מאוד למבצע "חומת מגן", שהיה שיאו של המהלך לפירוק שיטתי של תשתיות הטרור. אף שבמהלכה של תקופת המינוף אירעו פיגועים קשים, לרבות רציחתו של השר רחבעם זאבי, נמשכו התקיפות הרצופות בשטחי הרשות הפלסטינית לפי אותו הגיון פעולה של הפעלת לחץ על המערכת הפלסטינית. הפיגועים הקשים לא נתפסו כעילה מספקת ליציאה ל"מהלך מפרק", למהלומה נגד הטרור, או שמא היו אלה התנאים החיצוניים שמנעו זאת מישראל?

בכל מקרה, כיום ברור לנו שספק אם עמדה מולנו מערכת עם היגיון מדינתי, ולכן ספק רב אם היה טעם כלשהו להפעיל נגדה את רעיון המינוף.

"המהלך המפרק" כבר היה בעל היגיון מערכתי שונה לחלוטין, הגורס כי אין שום סיכוי שהמערכת הפלסטינית תנהג כמדינה ותילחם בטרור. היציאה למהלך הזה התאפשרה רק לאחר שנוצרה לגיטימציה בעולם - בעיקר בשל אירועי ה-11 בספטמבר ובשל תכיפותם וקטלניותם של הפיגועים בעורף האזרחי של ישראל. בעקבות פיגועי חודש מארס 2002, שבהם נהרגו ונפצעו מאות ישראלים, בשלו התנאים. הסאה הוגדשה, והחל מבצע "חומת מגן". אחריו התנהל מבצע "דרך נחושה".

בהעדר הסדר ואפילו תקווה להסדר אומץ לבסוף רעיון ההסדרה, שביטוי הפיזי בשטח הוא מיזם ההפרדה בין ישראל לפלסטינים באמצעות הגדר - "דרך אחרת".

הערות

1. עופרת יצוקה - אירועי יום הנכבה (מאי 2000) ביהודה ושומרון וברצועת עזה.
2. דרך אחרת - המיזם להקמת מכשול התפר (גדר ההפרדה).
3. שלטונות - דומיננטיות. דרגה אחת מעל לעליונות.

מיוחדות. מדובר בפעילות המתבצעת באופן סמוי, רחוק מן העין, באמצעות ארגוני ביון ויחידות מיוחדות.

מהלך אסטרטגי מרכזי הוא ההסדרה. סידורים הכרוכים בתשתיות ארוכות טווח, סימון טריטוריות ובניית מכשולים הם בדרך כלל תוצרים של תהליך מדיני ושל הסכמים בין מדינות. במהלך המערכה בזירה הפלסטינית בפיקוד המרכז נראה כי כל ניסיון ליצור כתובת פלסטינית למשאומתן העלה חרס - לפחות עד כה. באין הסדר נכון היה לבצע הסדרה בפועל - קביעת סידורי ביטחון, שהמרכזיים שבהם הם בניית מכשול התפר וחיזוק המיגון של היישובים היהודיים ביהודה ובשומרון. הניסיון החיובי של הקמת המכשול ברצועת עזה והיכרות עם האפקטיביות של מכשולים במקומות אחרים (גבול הלבנון ובקעת הירדן) הביאו להנעת המהלך עתיר המשאבים והמשמעות שזכה לשם הקוד "דרך אחרת" (בניית מכשול התפר). מהלך זה נמצא בעיצומו גם בעת כתיבת שורות אלה. מערך הגנה שלם לאורך התפר ובתוך השטח (פרוזדורי תנועה וגושי התיישבות

משופרי מיגון) ישפר, ניתן להניח, את כושר ההתמודדות עם איומי הטרור הפלסטיניים.

סיכום

המאמר תיאר את התפתחות הרעיון המערכתי של פיקוד

המרכז. מה שהחל ברעיון ה"מנהרה אל הסדר הקבע", ששיקף כוונה ותקווה להגיע להסדר מדיני מלא עם הפלסטינים, הסתיים במערכה-מהלומה לפירוק שיטתי של תשתיות הטרור בכל השטחים הפלסטיניים ולניהול מערכה תוך הסדרה של מרחב הלחימה (הקמתו של מכשול התפר). שני הרעיונות האחרונים משקפים במידה רבה הבנה כי לעת עתה לא נוצרה האפשרות להגיע להסדר מדיני עם הפלסטינים. בין שני הקצוות האלה שלטו בכיפה רעיונות ביניים: הכלה ולאחר מכן מינוף והפעלת לחץ רציף ומתמשך על הרשות הפלסטינית ועל העומד בראשה.

רעיון ההכלה עדיין שיקף תקווה כי בסופו של דבר ניתן יהיה לחזור אל דרך המלך של ההסדרים המדיניים, ולכן נוהלה הלחימה תוך שצה"ל נוקט ריסון מרבי ומכבד את הריבונות הפלסטינית המלאה בשטח A.

גם רעיון המינוף, שהחליף את רעיון ההכלה, יצא מנקודת ההנחה שניתן להגיע להסדר מדיני עם הרשות הפלסטינית. עיקרו של הרעיון הזה היה שבעקבות הפעלתו של לחץ רצוף ומתמשך תגיע הרשות למסקנה שהאינטרס שלה מחייב אותה לא רק להימנע מלהפעיל טרור ומלסייע לו, אלא אף להצטרף למערכה נגדו. הנחה זו ראוי שתעמוד בדיעבד למבחן ביקורתי - בעיקר בשל משך הזמן שבו שלטה בכיפה. הרי ניסיונות חוזרים ונשנים לצקת תכנים של "היגיון בין-מדינתי" ולחייב את הרשות הפלסטינית לנהוג כמנגנון של מדינה אחראית בוצעו בנחישות ובכנות גם בתקופת "המנהרה אל הסדר הקבע", לפני פרוץ הקרבות בספטמבר 2000, וכן לכל אורך התקופה שבה שלט רעיון ההכלה. תופעת "שני הכובעים" שחובשת הרשות הפלסטינית - זה של מנגנון

הסיוע האמריקני בעת חירום לישראל

- גבולות הידידות ומגבלותיה

הרכבת האווירית האמריקנית לישראל במלחמת יום הכיפורים - מבצע Nickel Grass - נתפסת עד היום כדוגמה לאחד הביטויים המשמעותיים ביותר בתולדות מערכת היחסים האסטרטגית בין מדינת ישראל לארה"ב. לסיוע זה שהושט לישראל בשעת חירום - ולפוטנציאל שבמימושו בזמן מלחמה גם בעתיד - השפעה אדירה במונחי הרתעה וניהול מלאים. הבנת הדינמיקה הפוליטית בווישינגטון של אותם ימים, בהשוואה לימינו אלה, ומבט למציאות האזורית האסטרטגית הנוכחית יכולים לסייע בהבנת השיקולים האמריקניים בשאלת התמיכה הצבאית-לוגיסטית בישראל בעת מלחמה ומתיחות גם בעתיד

סא"ל אביעד סלע

מבוא

האם הרכבת האווירית (Airlift) האמריקנית לישראל במלחמת יום הכיפורים, שנמשכה 32 ימים, בין ה-13 באוקטובר ל-14 בנובמבר 1973, יכולה להיות מודל להסתמכות ישראלית על הספקת ציוד צבאי אמריקני בזמן מלחמה גם בעתיד? התשובה לשאלה זו מורכבת.¹ מאמר זה בא לתאר את מסכת השיקולים האמריקנית בשבוע הראשון למלחמה, שבו בקשות ישראל לקבל ציוד צבאי נתקלו במהלכי השליה מצד הממשל בווישינגטון - גם כאשר הצמרת המדינית בירושלים הציגה

בפני ארה"ב תחזיות אפוקליפטיות באשר לאיום הקיומי שבו מצויה הייתה, לדעתה, ישראל. על בסיס חקר המקרה של הסיוע האמריקני לישראל במלחמת יום הכיפורים מנסה חלקו השני של המאמר להניח מסד להבנת השיקולים האמריקניים האפשריים אם וכאשר תזדקק ישראל לסיוע חירום גם בעתיד.

השבוע הראשון למלחמה

בבוקרו של יום המלחמה השני, 7 באוקטובר 1973, דנו לראשונה שר הביטחון דיין והרמטכ"ל אלעזר בשאלה האם לפנות לארה"ב לקבלת אמצעי מלחמה, בעיקר מטוסים, כתחליף לאבדות שספג צה"ל.² רשימת רכש הועברה

**האם הרכבת האווירית
האמריקנית לישראל במלחמת
יום הכיפורים, יכולה להיות מודל
להסתמכות ישראלית על
הספקת ציוד צבאי אמריקני בזמן
מלחמה גם בעתיד?**

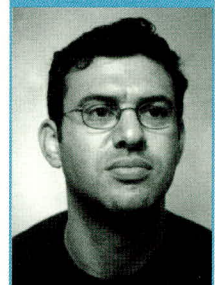
לאמריקנים על-ידי נספח צה"ל בווישינגטון, אלוף מוט גור, בשעות הבוקר (שעון ארה"ב), ובשעות הצהריים העבירה השגרירות בקשת רכש נוספת לידי ברנט סקורופט, עוזרו של הנרי קסינג'ר, שהיה באותה עת יועץ הנשיא לביטחון לאומי ומזכיר המדינה. דיון ראשון בארה"ב על הרשימות שהגישה ישראל צפוי היה להתקיים רק בשעות אחרי הצהריים, ולנציגי ישראל בארה"ב נאמר קודם לכן, כי צפויה הסתייגות אמריקנית מבקשות הרכש שהעבירו.

באותו שלב, בין יום המלחמה השני לשלישי (7-8 באוקטובר), דווקא כאשר עמדה ישראל בפני מצוקה בחזית, נתקלה התמיכה שביקשה בגרירת רגליים אמריקנית, שבבסיסה נחו ההנחות והשיקולים הבאים:

■ התקיים מאמץ אמריקני עליון לשימור הדטנט עם בריה"מ במגמה למנוע כל מעורבות פעילה במלחמה של שתי המעצמות. ההצעה האמריקנית שהועברה לסובייטים - לקרוא לכינוס מועצת הביטחון כדי להחליט על הפסקת אש - הייתה איתות בדבר עניינה של ארה"ב לתעל את הסכסוך לאפיקים מדיניים ולשמור על מידה של תיאום, שיפחית סכנה אפשרית לעימות בין המעצמות היה ותימשך המלחמה.

■ מראשית המלחמה היו האמריקנים בטוחים שישאל תזכה בניצחון מהיר. הערכת ה-CIA, שהוצגה לדרג המדיני בארה"ב, הייתה שישאל תחזיר לעצמה את היוזמה כבר למחרת היום, 8 באוקטובר, ושתנחל ניצחון במלחמה בסוף-השבוע. עוד העריך ה-CIA כי המאמץ

ראש ענף
באגף התכנון

לא נועדה לכבוש את כל סיני, אלא רק לערער את הסטטוס-קוו, מאחר שהניחו כי ללא משבר לא ניתן יהיה להניע פעילות דיפלומטית.⁴

מכל הבחינות ברור היה לצמרת האמריקנית, שמתן אספקה צבאית לישראל באותו שלב אינה אינטרס אמריקני כלל ועיקר. ברמה הבינלאומית הייתה הספקה מסיבית לישראל גורמת לכך שארה"ב הייתה נתפסת בתור המעצמה הראשונה שהתערבה בסכסוך, מה שהיה גורר מעורבות סובייטית לטובת מצרים וסוריה. התוצאה הייתה יכולה

העיקרי של ישראל יופנה בתחילה לחזית הסורית, ולאחר מכן יופנה לגזרה המצרית.⁵ גם בפנייה לבריה"מ ניכר ביטחון אמריקני בניצחון ישראלי קרוב. ארה"ב ניסתה לשכנע את הסובייטים שכינוס מועצת הביטחון בתוך 72 שעות עשוי להועיל גם להם, שכן לאחר מתקפת-נגד של צה"ל סביר להניח שיוצע מצבן של מצרים ושל סוריה. לאמריקנים היה אינטרס להפגין עמדה בעלת אופי לכאורה נייטרלי כעמדת מוצא נוחה לפרק הזמן שלאחר המלחמה, כך שבכוחם יהיה למלא תפקיד מוביל

ציוד צבאי אמריקני נפרק בנמל התעופה בלוד ממטוס "גלקסי"

במבצע Nickel Grass הועברו לישראל באמצעות הרכבת האווירית 22,305 טונות של ציוד במשך 32 ימים, עד ל-14 בנובמבר. נספרו 421 טיסות של מטוסי C-141, שנשא 11,632 טונות ציוד ואספקה, ו-145 טיסות של מטוסי C-5, שנשא מטען מצטבר במשקל של 10,673 טונות. מדובר בממוצע של כ-18 מטוסים אמריקניים מדי יום

להיות הרסנית מבחינתה של ארה"ב, שכן היא הייתה אולי נאלצת – לטובת אינטרס אזורי (ישראלי) – לשלם מחיר גבוה שהסובייטים היו מנסים לגבות בהמשך כדי להשיב הדטנט על כנו. במציאות של המלחמה הקרה מדובר היה בהפסד אסטרטגי. גם משיקולים אזוריים לא נכון היה בראייה אמריקנית להחליט באותו שלב מוקדם על סיוע מסיבי לישראל. המהלך המרכזי שהובילה ארה"ב באותו הזמן – לקדם הפסקת אש במועצת הביטחון – היה נתקל, קרוב לוודאי, בסירוב ערבי וסובייטי, אילו הייתה נוקטת ארה"ב באופן כה ברור עמדה חד-צדדית לטובת ישראל. כל זאת, כאמור, בשעה שהאמריקנים העריכו כי ישראל תגבר על צבאות מצרים וסוריה בתוך ימים ספורים, וממילא סברו

במהלכים המדיניים באיזור בלא מעורבות סובייטית רצינית ומתוך כוונה לקדם את מערכת יחסיה של ארה"ב עם מדינות ערב.

האמריקנים סברו כי בכוונת סאדאת לקיים מהלך צבאי מוגבל בלבד, וזאת על בסיס שדרים שהחלו להעביר המצרים זמן קצר אחרי פרוץ הקרבות ב"ערוץ האחורי" (כיניו לערוץ המגעים החשאיים שהתנהלו בין קיסינג'ר לבין יועץ הנשיא סאדאת לביטחון לאומי, חאפז איסמאעיל מאז קיץ 1972). ואכן, בדיון הערכת מצב, שנערך ב-7 באוקטובר בערב, כבר העריך קיסינג'ר שצבא מצרים ישים את חציית התעלה ואחר כך יעצור ויתחפר במקום. להערכת קיסינג'ר, המלחמה שהמצרים פתחו בה

ששאלת הרכבת האווירית עוד בימי הלחימה תתברר כלא מעשית.

בתום אותה הערכת מצב ב־7 באוקטובר בלילה קיבל הנשיא ניקסון – בפעם הראשונה – עדכון בדבר רשימות הציוד שהעבירה ישראל. קיסניג'ר המתין עד לאחר ששב הנשיא מסיוור בפלורידה, ואז הציג בפניו את מסקנותיו מדיון הערב בכלל היבטי המשבר במזרח התיכון. סוגיית הסיוע נשזרה במכלול הרחב יותר, וקיסניג'ר הציג את עמדתו כי ארה"ב מצויה בעמדה טובה, שתאפשר לה לצאת מתוך המשבר בלא נזק לאינטרסים החיוניים שלה.⁵ כאמור, ארה"ב ציפתה באותה נקודת זמן לסיום מוקדם של הלחימה –

ובהצלחה צבאית של ישראל – ולכן הסיקה שנכון תעשה אם תימנע מהספקת נשק לישראל בכמות משמעותית.⁶ לאור זאת גיבשו האמריקנים טקטיקה מדינית ביחס לישראל, שנשענה על שני מרכיבים:

■ הצגת חזות בפני ישראל של נכונות לכאורה לספק את בקשותיה לרכש. חיוני היה בעיני הנשיא ניקסון לשמר את אמינותה של ארה"ב בעיני ישראל בשעת

משבר, שאם לא כן, העריך, ייקשה עליה בעתיד לשכנע את ישראל להסכים לנסיגה במסגרת הסדרי שלום במזרח התיכון בכפוף לערובות ביטחוניות אמריקניות.⁷

■ הממשל רצה להבהיר לישראל כי ישנם קשיים באישור הסיוע. קיסניג'ר הבהיר לנציגים הישראלים כי הוא היה מוכן להעניק את הסיוע כבר מהרגע הראשון, אך משרד ההגנה הוא שמונע את הדבר משיקולים הקשורים למכלול יחסיה של ארה"ב עם מדינות ערב. על־פי עדותו של ויליאם קוונדט, שהיה חבר במועצה לביטחון לאומי, מדובר היה בלא יותר מאשר תכסיס, שעליו חזר קיסניג'ר שוב ושוב במגעיו עם השגריר שמחה דיניץ.⁸ שר ההגנה, ג'יימס שליזינגר, סיפר בדיעבד כי בשבוע הראשון למלחמה הנחה אותו הבית הלבן כי יש לספק לישראל ציוד צבאי – אך רק על בסיס של "שלם וקח" (Cash and Carry), ומכך הבין שמדובר היה בכל מקרה במכסות סיוע מוגבלות ביותר.

בבוקר ה־8 באוקטובר הגישה ישראל רשימת רכש נוספת, אשר כללה הפעם גם 48 מטוסי "פנטום" ו־300 טנקים. ניכר היה מאופי הבקשות ומהיקפן כי ישראל לא השכילה באותו

זמן להתמקד במשימה הדחופה ביותר: לרכז את מלוא השפעתה כדי לנסות להטות את עמדת הממשל בסוגיית הסיוע. תחת זאת המשיכה ישראל להזרים רשימות רכש, כולל של פלטפורמות גדולות וכבדות, שעמדו בניגוד לאופי המעורבות המוגבלת לטובת ישראל שבחרה ארה"ב לנקוט. אילו הייתה מספקת פריטים אלה, עלולה הייתה ארה"ב להקטין את עניין הצדדים בהפסקת הלחימה ולהביא לחיסול הסיכוי להפסקת אש.

ב־9 באוקטובר כבר ברור היה לאמריקנים כי המציאות הדיפלומטית והמצב בשטח לא תאמו את תחזיותיהם האופטימיות. בימים שלאחר מכן התפוגגה ההערכה

בוושינגטון בדבר ניצחון ישראלי צבאי מהיר ומוחלט בשתי חזיתות; החלה להישחק ההנחה האמריקנית שלפיה הסובייטים הם גורם המרסן את סוריה ואת מצרים; והלחץ מצד ישראל לקבלת הסיוע הלך וגבר.

באותו היום – 9

באוקטובר – לאחר שעבר צה"ל למתקפת נגד, החלו הסובייטים לחשוש שמא מדובר בהיפוך המגמה בחזית הסורית. שיקול מוביל מבחינתה של מוסקבה היה למנוע את קריסתם של הכוחות

הסוריים. ואכן ב־10 באוקטובר החלה בריה"מ לתספק את סוריה באמצעות רכבת אווירית, ולמחרת היום החלה במשלוחים גם למצרים.

הפעלת הרכבת האווירית הסובייטית יצרה מציאות חדשה וסבוכה. הפעלתה באורח חד־צדדי על־ידי מוסקבה סתרה את ההבנה שהייתה קיימת בעיני ארה"ב בדבר הצורך להשיג הפסקת אש בהקדם; היא הגבירה את הסכנה ששתי המעצמות תיגררנה לסכסוך אזורי, ובעיני וושינגטון הציבה את הסובייטים במעמד העלול לאפשר להם לגרוף רווחים מדיניים במזרח התיכון על חשבונה של ארה"ב. האמריקנים הסיקו מכך כי יהיה עליהם להגביר את המאמץ המדיני כדי להביא לסיום מהיר של המלחמה.

בה בעת לא יכלה ארה"ב לעמוד מנגד באחת משעותיה הקשות של ישראל, כאשר החלה הספקה סדירה ומסיבית של נשק סובייטי למדינות ערב. באותו היום (9 באוקטובר) אישר הנשיא ניקסון משלוחי סיוע לישראל, אך עדיין בכמויות קטנות ובמטוסי "אל־על" כדי לשמור על צדודית נמוכה של מעורבות אמריקנית בסכסוך. גם כאשר דובר על האפשרות לתת סיוע בכמויות גדולות יותר, שקלו

סוריה ומצרים למלחמה. אפשר להניח כי גולדה סברה שאם כך נראים פני הדברים בארה"ב, יקטן מאוד הסיכוי לזכות בסיוע אמריקני אם תהלוך ישראל ראשונה. בלב כבד הכריעה איפוא ראש-הממשלה, כחמש שעות לפני פרוץ המלחמה, בזכות עמדתו של דיין.

■ הסביבה המדינית. שגריר ארה"ב, קנת קיטינג, העביר לישראל אזהרות חוזרות ונשנות מניקסון ומקיסינג'ר, לבל תיתפס ישראל כאחראית לפתיחת המלחמה. גולדה יכלה אולי להסיק מכך שבעוד ארה"ב לוחצת עליה להימנע ממלחמה, סביר להניח שבאר-תו הזמן מרסנים הסובייטים את מדינות ערב ומוני-עים מהן לפתוח במלחמה.

■ מחיר הטעות. נראה כי גם בשעות שלפני פרוץ המלחמה העריכה ראש-הממשלה כי הצבא הסדיר יוכל לבלום את צבאות מצרים וסוריה. אם בכל מקרה צפויה תבוסה למצרים ולסורים, חשבה לעצמה כנראה גולדה, לשם מה להסתכן במשבר

חמור עם ארה"ב בעבור הנחתתה של מכת מנע? הלך ההיסטורי מלמד כי בארה"ב השיקולים באשר למתן סיוע בעת חירום לישראל נשענו הרבה יותר על אינטרסים אמריקניים רחבים, פחות על האינטרס להתייצב באופן ברור לצידה של ישראל ומעט - אם בכלל - על שאלת אחריותה של ישראל למלחמה. ניתן לראות עמדה אמריקנית זו בכל שלוש התקופות הרלוונטיות לסוגיה של סיוע החירום לישראל: בימים שלפני המלחמה ובשבוע הראשון למלחמה, כשארה"ב לא הזדרזה לספק את צורכיה של ישראל משיקולים שבין המעצמות ומתוך ראייה אזורית רחבה; ובתקופת הזמן השלישית, החל מה-13 באוקטובר, כאשר כבר ברור היה לוויינגטון שתמיכתה הלוגיסטית באופן מלא בישראל הינה, למעשה, יצירת איזון לסיוע שהחלו הסובייטים להזרים לסוריה ולמצרים.

ראשי הדרג המדיני באותן השנים, ראש-הממשלה מאיר ושר הביטחון דיין, נתנו ברבות השנים את גרסאותיהם

האמריקנים את החלופה להעביר את האספקה במטוסים שכורים ולא באמצעות מטוסים אמריקניים. בכך רצתה ארה"ב להעביר מסר כפול לבריה"מ: הראשון - על היעדר עניינה להביא את הסכסוך האזורי במזרח התיכון לכלל סכסוך ישיר בין המעצמות; והשני - שלא תפקיר את ישראל, במיוחד כאשר הסובייטים מתספקים את בעלי בריתם. ואכן ב-10 באוקטובר, היום שבו הגיעו המשלוחים הסובייטיים הראשונים לדמשק, הגיע גם המשלוח האמריקני הראשון לישראל. משלוח זה יצא מבסיס הצי אוקיאנה שליד נורפוק שבמדינת ויר-

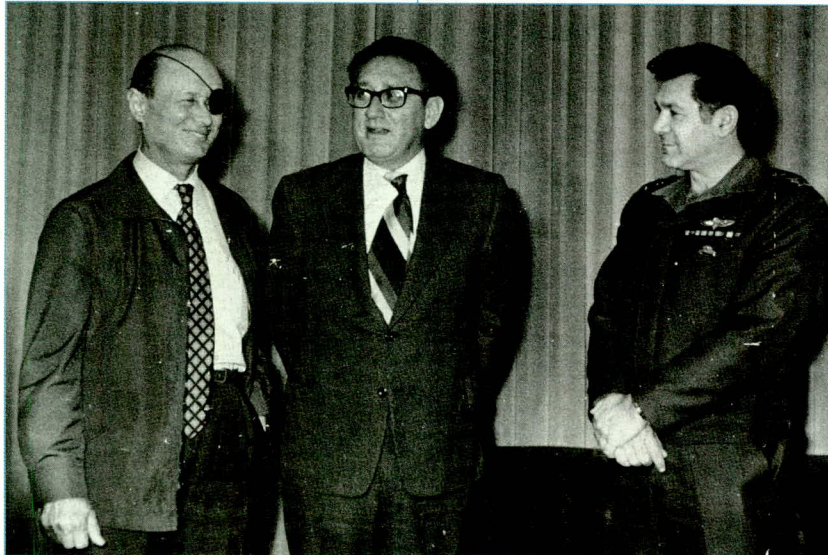
ג'יניה. הוא לא היה חלק מהרכבת ה-אווירית לישראל, שהחלה לפעול רק מאוחר יותר, ב-13 באוקטובר - שבוע לאחר פרוץ ה-קרב.

שאלת המפ-תח היא, האם שיקוליה של ממשלת ישראל ערב המלחמה שלא לצאת להתקפת מנע מקדימה - בניגוד להמלצתו של ה-רמטכ"ל, דדו - היו נכונים או ה-סניים. כזכור, את הכף נגד הנחתתה

של מכה אווירית מקדימה היטה החשש של ראש-הממשלה מאיר כי ישראל תיתפס כאחראית לפרוץ המלחמה ובשל כך תימנע ארה"ב מלהעניק לה סיוע מדיני וצבאי. תשובה לשאלה זו ראוי לנתח בשלושה מישורים:

■ הסביבה הפסיכולוגית שבה פעלה גולדה מאיר. בימים שלפני פרוץ המלחמה, כאשר הערכות המודיעין דיברו על "סבירות נמוכה" למלחמה, לא ראתה ראש-הממשלה שום טעם לגרום לפריצתה הוודאית באמצעות גיוס מילואים, קל וחומר בהנחתתה של מכת מנע. כשהשתנתה הערכת אמ"ן בבוקר ה-6 באוקטובר, ניצבה גולדה

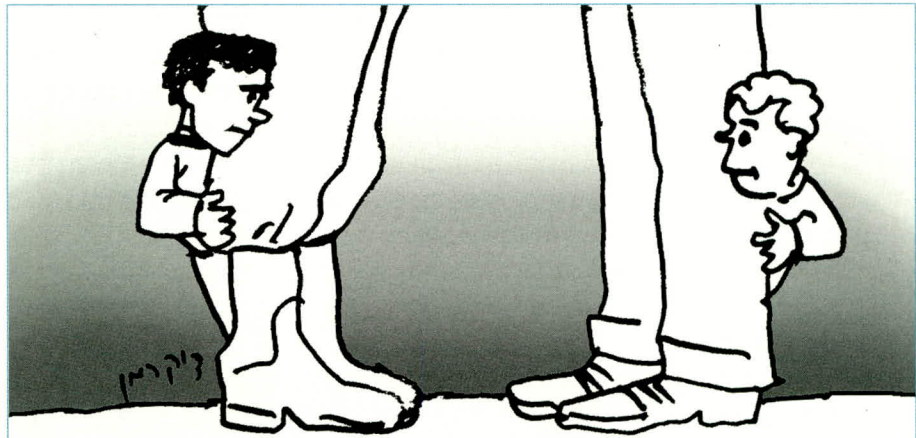
בין עמדת הרמטכ"ל דדו, שהאין בה לאשר גיוס מילואים ולהנחתת מכת נגד אווירית מקדימה, לבין עמדת שר הביטחון, דיין, שתמך אומנם בגיוס מוגבל, אך התנגד בנחרצות למכת הנגד. לחיזוק עמדתו טען דיין כי נכון לבוקר ה-6 באוקטובר אין ארה"ב מזהה הכנות מצד

קיסנינג'ר, דיין ודדו נפגשים זמן קצר לאחר תום מלחמת יום הכיפורים. בשבוע הראשון למלחמה היה שר החוץ האמריקני משוכנע שמשלוחי נשק לישראל נוגדים את האינטרס האמריקני, ולכן הוא מנע אותם

הלך ההיסטורי מלמד, כי בארה"ב השיקולים באשר למתן סיוע בעת חירום לישראל נשענו הרבה יותר על אינטרסים אמריקניים רחבים, פחות על האינטרס להתייצב באופן ברור לצידה של ישראל ומעט - אם בכלל - על שאלת אחריותה של ישראל למלחמה

היו תולדה של אילוצים מדיניים שנבעו מעומקה ומאופיה של מעורבות ארה"ב במלחמה, ולא פרי דפ"אות לוגיסטיות אשר גובשו על בסיס מקצועי.¹⁴ למשל, בימים שעוד דובר על הספקת ציוד בהיקף מוגבל בלבד לישראל, נבחנה תוכנית להטיס את הציוד לבסיסים בחוף המזרחי של ארה"ב, ומשם להעמיס את התכולה על מטוסי "אל-על" ולהטיסה לישראל. תוכנית נוספת הייתה להטעין את מטוסי "אל-על" בבסיס האוויר לאחס (Lajes) שבאיים

ביום שבו הגיעו משלוחי הנשק הסובייטיים הראשונים לדמשק, הגיע גם משלוח הנשק האמריקני הראשון לישראל

האזוריים. אפשרות אחרת שנבחנה הייתה לחכור מטוסים מסחריים עבור המבצע. לא נבחנה חלופה להטסה ישירה של הציוד לישראל באמצעות מטוסי מטען אמריקניים. מגבלה לוגיסטית שהתגלתה הייתה מספרם וגודלם של המטוסים שיכלה ישראל להעמיד לרשות המבצע. בימים הראשונים, שבהם איפשרה ארה"ב את העברת הסיוע במטוסים ישראליים בלבד, עשתה ישראל שימוש ב-8 מטוסי "אל-על" מסוג "בואינג 707" ו"בואינג 747" לשינוע 5.5 אלף טונות של ציוד מארה"ב. אלא שלא די היה במספר הזה ובדגמים האלה של המטוסים כדי להכיל את כל כמויות המטען הנדרשות.

גם את עניין התדלוק היה צריך לסכם. נתיב הטיסה הארוך מארה"ב לישראל חייב נחיתת ביניים. מדינות אירופה סירבו שהסיוע לישראל ייצא מתחומן או יעבור במרחב האווירי שלהן, מחשש פן יביא הדבר לחרם נפט ערבי עליהן. ארה"ב פנתה לפורטוגל, כדי שתאשר חניית ביניים לתדלוק בבסיס לאחס. פורטוגל לא אישרה מייד את הבקשה, אך נתרצתה בהמשך. גם ציוד שנמשך מקרב יחידות ארה"ב המוצבות במערב-גרמניה הוטס לבסיס לאחס ומשם לישראל; ונתיב טיסות הסיוע החל מ-22 באוקטובר הועתק אל מדרום לכרתים בשל תלונה שהפנתה ממשלת יוון.

השינוי הדרמטי במדיניות האמריקנית חל בבוקר ה-13 באוקטובר, שעון ארה"ב. אז הורה הנשיא ניקסון לשלוח

לישראל ציוד צבאי בדרך האוויר – ומאותו מועד בהיקף מלא. את ההחלטה קיבל הנשיא לאחר שהיה ברור לארה"ב כי סאדאת מסרב להפסקת אש.¹⁵ החלטתו של ניקסון באה, כאמור, בתגובה להתערבות הסובייטית לטובת הצד הערבי, אך בוויינגטון כבר הכינו

סדרת טיעונים מדיניים עבור מדינות ערב בשאלת הסיוע לישראל. סוכם בממשל כי באזורי מדינות ערב תצדיק ארה"ב את הסיוע בכך שתנצלו כמנוף השפעה על ישראל כדי להשיג הסדר שלום צודק.

החלטת הנשיא לסייע לישראל איפשרה מאותו שלב להעביר אספקה בטיסות ישירות לישראל באמצעות מטוסי

לנושא. גולדה טענה לאחר המלחמה, כי אילו הייתה מורה לצה"ל לפתוח בהתקפת המנע, לא הייתה זוכה ישראל לרכבת האווירית, שחסכה לה קורבנות רבים.¹⁰ דין סבר שעל ישראל היה לספק לארה"ב את מלוא ההוכחה שאין רצונה במלחמה. כמו כן הוא היה משוכנע שאילו הייתה האחריות למלחמה מוטלת על ישראל, ואפילו מדובר היה בהתקפת נגד מקדימה במלחמה שלא היא יזמה, "לא היינו מקבלים מארה"ב מסמר אחד".¹¹ ברור איפוא ששאלת הסיוע האמריקני הייתה שיקול מרכזי בעיניהם של מקבלי ההחלטות בישראל. אולם העובדה היא שארה"ב נמנעה מלתת לישראל סיוע הכרחי בשבוע הראשון למלחמה בלי שום קשר לכך שלא היא פתחה במלחמה. מכך ניתן להסיק שהצמרת המדינית בישראל לא הבינה כי מתן סיוע צבאי מיידי לישראל בהיקף גדול נוגד את האינטרסים הבסיסיים של ארה"ב. מהמסקנה הזאת עולה מייד מסקנה נוספת: ישראל שילמה מחיר גבוה מאוד על החלטתה שלא לפתוח בהתקפת נגד מקדימה.

מבצע Nickel Grass

במטה של פיקוד התובלה האווירית של ארה"ב (Military Airlift Command – MAC)¹² שבבסיס סקוט באילינוי העריך מפקד הפיקוד, גנרל פול קרלטון, כבר מראשית המערכה, כי הוא עשוי להידרש למשימות תובלה לישראל. לכן הוא החל בהכנות ראשוניות לאפשרות זו כבר

ב-7 באוקטובר. לא היו פקודות מבצע מסודרות להפעלתה של רכבת אווירית לישראל, ועל סמך דו"ח "מבקר המדינה" בארה"ב, שבדק את מבצע הסיוע לישראל, לא הייתה קיימת תוכנית מגירה, בין השאר מכיוון שישראל נמנעה מלספק את

המידע הדרוש כדי לעצב תוכנית כזאת (מן הסתם משיקולי חשיפה).¹³ מבחינה זו מדובר היה איפוא בציוד שהוגדר זמין על-ידי מפקדת MAC ולא בתכנון סדור של אמצעים ושל כמויות שהיו ידועים מראש ואשר יועדו לישראל בעת חירום. בימים שלאחר מכן עבר תכנונו של מבצע ההספקה לישראל, כפי שנעשה ב-MAC, תמורות ושינויים רבים. אלה

מדינות אירופה סירבו שהסיוע לישראל ייצא מתחומן או יעבור במרחב האווירי שלהן, מחשש פן יביא הדבר לחרם נפט ערבי עליהן

(Control Elements). במהלך 32 ימי המבצע פעלו תחת פיקודו 55 איש, אשר עבדו במשמרות של 12 שעות ביום, ואף יותר מזה, במשך שבעה ימים בשבוע.¹⁸ ראשי-הממשלה, גולדה מאיר, שביקרה פעמיים ב-ALCE בלוד, התפעלה מאופן עבודתם של הצוותים האמריקנים, ממסירותם הרבה ולימים אף הדגישה ש"הסיוע האמריקני העניק חיים לישראל".

שירותי הקרקע למטוסים האמריקניים בלוד, כולל תחזוקה ותדלוק, נמסרו לאחריות צוותים מקצועיים של "אל-על". הפריקה של

הציוד מבטן המטוסים התבצעה על-ידי צוותים מעורבים, שכללו חיילי מילואים, אזרחים ואפילו מתנדבים בני עשרה, אשר חולקו לחוליות בנות 5–10 אנשים. זמן פריקתו של כל מטוס עמד על כ-30 דקות במוצע, ומשאיות צה"ל עזבו את השדה עמוסות בציוד החדש כ-90 דקות לאחר נחיתתו של כל מטוס.

במבצע Nickel Grass הועברו לישראל באמצעות הרכבת האווירית 22,305 טונות של ציוד במשך

32 ימים, עד ל-14 בנובמבר. נספרו 421 טיסות של מטוסי C-141, שנשא 11,632 טונות ציוד ואספקה, ו-145 טיסות של מטוסי C-5, שנשא מטען מצטבר במשקל של 10,673 טונות.¹⁹ מדובר במוצע של כ-18 מטוסים אמריקניים מדי יום.

בתכנון התובלות ניתן דגש לחידוש הציוד שהושמד בקרב – ופחות מחשבה הוקדשה למידת הצורך באותו ציוד ולזמינותו. כך למשל 72 פריטים גדולים – ברובם טנקים ותומ"תים – הועברו במטוסי C-5 במהלך 43 טיסות, אך רק ארבעה טנקים מתוך 29 שהגיעו לישראל נחתו בנמל התעופה לפני הפסקת האש.²⁰ ברור איפוא שלטנקים שהגיעו לא הייתה השפעה אמיתית על מהלך הקרבות, וחשיבותם הייתה בבנייה מחדש של סד"כ צה"ל. עד כמה הייתה לדבר חשיבות פסיכולוגית, כפי שכתב "המבקר" האמריקני בדו"ח שלו, קשה למדוד.²¹ כך או כך, ניכר כי ארה"ב לא הייתה מסוגלת למלא את בקשות ישראל במלואן, גם אילו הייתה מתחילה את הרכבת האווירית ביום המלחמה הראשון.

...ובמבט לעתיד

אף שהסביבה האסטרטגית השתנתה לבלי הכר בשלושת העשורים שחלפו ממלחמת יום הכיפורים, מפתה להעריך

התובלה האמריקניים הגדולים מסוג C-5 ("גלקסי"). בסיס לאחסן שימש מאותו זמן לתדלוק בלבד של מטוסי הקרב שנמסרו לישראל ומטוסי המטען האמריקנים מסוג C-141 ("סטרליפטר"), בלא שצריך היה להעביר את המטענים בשיטת "גב אל גב" למטוסי "אל-על" או למטוסים החכורים על-ידי ישראל. הציוד שהיה צורך להעביר לישראל נאסף מ-29 מרכזי תחמושת ברחבי ארה"ב – בעיקר מבסיסי חיל האוויר האמריקני – וציוד נוסף נמשך ממלאי הכוחות האמריקניים באירופה.¹⁶

ההכנות המוקדמות, שנעשו במטה MAC על-ידי גנרל קרלטון, והתגייסותו למאמץ של מפקד חיל האוויר, גנרל ג'ורג' בראון, כולל בהשפעה על הדרג המדיני לאשר סיוע לישראל, איפשרו לפיקוד התובלה האווירית לממש במהירות את הנחיית הנשיא. תשע שעות בלבד מרגע קבלת הפקודה עמדו מטוסי המטען מוכנים להמראה. קושי התגלה ביומיים הראשונים למבצע, כשעלה הצורך לגייס מטוסי תובלה

מסוג C-130 ("הרקולס") לשינוע פריטי ציוד קטנים בנפחם, אך קריטיים, לבסיסי היציאה לישראל. הבעיה הייתה נעוצה בכך שמטוסים אלה היו תחת אחריותם של מפקדי זירות (CINCS) ובאחריותו של פיקוד האוויר הטקטי – ולא תחת אחריות MAC. רק ב-15 באוקטובר נמסרו 12 מטוסי C-130 למשימותיו של MAC.

באותו שלב, כאשר מדובר היה ברכבת אווירית, עלה גם הצורך להקים מערך הגנה לאורך נתיבי הטיס האמריקניים. לאורך הים התיכון פרס הצי השישי ספינה כל 300 מייל, ובכל 600 מייל – נושאת מטוסים. למשימת האבטחה גויסו שתי נושאות מטוסים: "אינדיפנדנס" ו"רוזוולט". מטרית ההגנה האווירית למטוסי המטען ניתנה עד למרחק של 150 מיילים מקו החוף הישראלי, ומנקודה זו עברה משימת הליווי לאחריותו של חיל האוויר הישראלי.

ב-14 באוקטובר בשעות אחרי הצהריים נחת מטוס C-5 אמריקני ראשון בנמל-התעופה בלוד. טיסה זו הייתה למעשה חלוץ להמשך העברתם של כאלף טונות של ציוד מדי יום. ב-15 באוקטובר בשעה 07:00 נחת בישראל קולונל דונלד רוברט שטרובאו (Donald R. Strobaugh), אשר פיקד מאותו רגע ואילך מהצד האמריקני על מבצע Nickel Grass.¹⁷ שטרובאו הקים בלוד את מרכז השליטה הלוגיסטי (Airlift – ALCE)

קולונל שטרובאו במרכז השליטה ALCE שהוקם בנמל התעופה בלוד

מה עשויים להיות השיקולים המרכזיים שיעמדו בפני ארה"ב בבואה לגבש החלטה בדבר תמיכה צבאית-לוגיסטית בישראל ברגעי מלחמה ומתיחות בעתיד.

מתן סיוע צבאי לישראל בעת חירום הוא אולי הביטוי העליון להתייצבות אמריקנית נחרצת וברורה לימין ישראל. ניתן לשער שעל שולחנם של מקבלי ההחלטות בארה"ב יונח מכלול של שיקולים מתחום הפוליטיקה הפנימית, השותפות הערכית עם מדינת ישראל והמחויבות האמריקנית הבלתי ניתנת לערעור לביטחונה ולקיומה של מדינת ישראל. תפיסה זו תמשיך להיות מן היסודות העמוקים ביותר שישפיעו גם

בעתיד הנראה לעין על אופי ההכרעות בוויינגטון באשר לאופן ולמידה של התמיכה בישראל. אולם ניתן להניח שהממשל בוויינגטון – כמו כל גורם אחר במערכת הבין-לאומית – יקבל את החלטותיו גם בהתאם לעקרונות הריאליזם המדיני. לכן בבואו לדון בשאלת האישור, העיתוי וההיקף של הסיוע שישלח

לישראל בעת חירום, הוא יביא בחשבון – כיום כבעבר – מכלול רחב של שיקולים ואת משמעותם האסטרטגית. בעיקר יבחן הממשל אם מתן הסיוע עולה בקנה אחד עם אינטרסים אמריקניים, לאו דוקא אינטרסים של ישראל או של שתדלניה. שיקוליו המרכזיים של הממשל האמריקני יהיו: ■ ההכרה שיש למנוע תבוסה ישראלית בשדה הקרב. כל עוד תניח ארה"ב שתבוסה ישראלית אינה תרחיש סביר כלל ועיקר, ההחלטה על מתן סיוע צבאי תתקבל על סמך שיקולים אחרים. במקרה כזה תהיה ההחלטה, מטבע הדברים, מורכבת הרבה יותר.

■ מידת ההשפעה שיש לעצם מתן הסיוע הצבאי לישראל על יכולתה של ארה"ב לעצב את מרחב המזרח התיכון בעידן שלאחר המלחמה – הן ביכולת לשקם ולתחזק את הסכמי השלום באיזור, הן ברצון לחזק את מעמדה של ארה"ב באיזור והן בצורך למנוע הרמת ראש של שחקנים קיצוניים.

■ הרצון לשמור על אמצעי לחץ

אמריקניים על ישראל (באיימתן אישור לסיוע או באמצעות השהייתו) ועל מדינות ערב (במתן הסיוע לישראל). זאת על מנת לשלוט בעימות ולהגיע למצב המאפשר הסדרים בתנאים הטובים ביותר מנקודת מבט אמריקנית.

■ הרצון לשמור על קשר אסטרטגי עם שחקני מפתח בעולם הערבי.

■ מידת מעורבותה של מעצמה נוספת בסכסוך (למשל ניסיון רוסי לנצל משבר באיזור כדי לקנות השפעה בקרב מי שהיו בעבר ה"קליינטיות" הערביות של בריה"מ). משמעות היבט זה בעידן הנוכחי שונה לחלוטין מן ההשלכות שהיו לרכבת אווירית סובייטית בעידן המלחמה הקרה. אך גם כיום עלולות להיות השלכות רבות-משמעות לעצם הגשתו של סיוע בעת חירום מצד מעצמה זרה – מבחינת מעורבותה המדינית במרחב בעתיד, בצמצום מרחב הפעולה של ארה"ב ובחזוק ביטחונם של "שחקנים סוררים".

■ האיום על יציבות המחירים בשוק הנפט העולמי.

אין ספק שתהליך קבלת ההחלטות בארה"ב באשר לשאלה אם לתת סיוע צבאי בעת חירום לישראל יביא בחשבון את תמונת המערכה ואת התחזית באשר למשמעות שתהיה להטלת משקלה של

בולדה מאיר עם הצוות האמריקני בנמל התעופה בלוד

ארה"ב לטובת ישראל בזמן לחימה (להבדיל מחידוש מלאים בתום המלחמה). אפשר להניח שארה"ב תמתין עד שיחלפו כמה ימים מפרוץ הקרבות כדי להעריך את מידת הצלחתה הצבאית של ישראל באמצעה שלה. הנחת היסוד האמריקנית תהיה, מן הסתם, שישאלה אם לסייע בניצחון צבאי. על-פי ניתוח זה, הרי שלשאלה אם לסייע לישראל בעוד הלחימה נמשכת, תעדיף ארה"ב שלא להשיב מייד, אלא להמתין לכל הפחות עד שיתבררו תוצאות הקרבות בימים הראשונים למלחמה ומידת הצלחתו של צה"ל ליטול את היוזמה בגזרות הלחימה השונות. היה וידו של צה"ל תהיה על העליונה, יקטנו הסיכויים לקבלת הסיוע במלואו, בעוד שכישלונה של התקפת-הנגד של צה"ל יציב את ארה"ב בפני הכרח לברר בינה לבין עצמה עד כמה קריטי יהיה הסיוע למאמץ המלחמתי של ישראל ואת ההשלכות של מתן הסיוע על האיזור. אפשר שארה"ב תבחר בחלופת ביניים, שתענה רק על חלק מצורכי צה"ל. הדבר עשוי לנבוע, בין השאר,

מתן סיוע צבאי לישראל בעת חירום הוא אולי הביטוי העליון להתייצבות אמריקנית נחרצת וברורה לימין ישראל

מכוונה אמריקנית לשלוט במלאים של צה"ל כאמצעי להשפעה על משך הלחימה; מהיכולת להשפיע על ישראל במהלך המלחמה ולאחריה; ממגבלות של זמינות הציוד ושל אמצעי התובלה; מחישובי הנפחים של תכולת הסיוע; וכמובן – מתוך רצון לתת מענה, גם אם חלקי, לצורך אמיתי של

בעלת ברית בשעת משבר (ולשראל, אפשר לומר בהקשר של מלחמה, יש מעמד מיוחד).

הצטרפות למעגל הלחימה, ולו באופן פוטנציאלי, של מצרים ושל ירדן תציב אילוץ כבד על מקבלי ההחלטות בארה"ב. ברור שארה"ב תפעיל את מלוא השפעתה על מדינות אלה – ובמיוחד על מצרים – כדי להניאן מלנקוט מהלכים מסלימים, קל וחומר מלצאת למלחמה ממש נגד ישראל. אם בכל זאת יפרצו קרבות בגזרה המצרית, יראו האמריקנים מצב כזה כהתרסקות של עיקרון יסודי, שלפיו נהנית מצרים מסיוע אמריקני נדיב ושוטף, המאפשר לצבאה לבנות את כוחו באופן מרשים בעשורים האחרונים, אך רק כל עוד אמצעים אלה אינם מופנים נגד ישראל. בתרחיש כזה סביר להניח שמאותו רגע ואילך ייעצר המשך הסיוע האמריקני למצרים – בין אם בהחלטת ממשל או בכפייה של הקונגרס – ובמשך המלחמה אפשר שתראה ארה"ב הכרח לסייע לישראל כפיצוי לעוצמה המצרית שנבנתה מכספי סיוע אמריקני לאורך השנים, ואשר התבררה, חרף כל ההנחות, כאתגר ברור ומיידי לישראל. גם במקרה זה יש להניח הנחה מחמירה, שהסיוע האמריקני לישראל ייבחן לאור הערכות הסובייקטיביות של וושינגטון את ההתפתחויות בשדה הקרב ואת משמעותיהן.

בסיטואציה של הידרדרות אזורית למלחמה (להבדיל ממתקפת פתע) סביר להניח שבכל מקרה ארה"ב לא תאשר הפעלת סיוע חירום לישראל לפני שלב הלחימה העיקרי. הסיבות לכך הן:

- הזרמת תחמושת וציוד לישראל עלולה להיתפס כשלעצמה כאקט מסלים. בשל המעורבות האמריקנית תהיינה למהלך השפעות שליליות ביותר על האיזור ועל יכולתה של ארה"ב להוות גורם מרסן ומפשר, שבכוחו יהיה למנוע את המשך ההידרדרות.
- אפשר שיתעורר חשש אמריקני פן תעניק ישראל פרשנות שגויה לעצם הנכונות להעביר את סיוע החירום ותראה בכך "אור ירוק" אמריקני לביצוע מתקפת מנע (דהיינו לירות את הירייה הראשונה).

במציאות הנוכחית, מתוך הבנה של האילוצים הצפויים במתן סיוע אמריקני בשעת חירום, נכון תעשה ישראל אם תשמור בידה יכולות להכות צבאית כל שילוב של איומים נגדה בלא להסתמך יתר על המידה על סיוע אמריקני בצידו שיהיה זמין ושוטף.

בראייה ישראלית, תפקידה המרכזי של ארה"ב צריך שיהיה בהטלת מלוא כובד השפעתה על מצרים ועל מדינות ערביות אחרות כדי לנטרל כל פוטנציאל להידרדרות נוספת ולהסלמה אזורית. בעידן של איומים לא קונוונציונליים חשוב לישראל שארה"ב גם תשמר את גבולות המערכה בתחום הקונוונציונלי בלבד; ובתום המלחמה רצוי לישראל שתיתן לה סיוע מיוחד בהיקפים גדולים לשם חידוש מלאים ושיקום ההרתעה במחירים שיהיו נסבלים וסבירים למשק הישראלי.

הערות

1. להרחבת הידע מומלצים ביותר לקריאה: Walter J. Boyne, *The Two O'clock War: The 1973 Yom Kippur Conflict and the*

- Airlift that Saved Israel*, Thomas Dunne Books, NY, 2002 וגם ישי קורדובה, *מדיניות ארה"ב במלחמת יום הכיפורים*, מערכות, תל-אביב, 1987
2. חנוך ברטוב, **דדו – 48 שנה ועוד עשרים יום**, מעריב, תל-אביב, 1978, עמ' 12–13
3. ויליאם קוואנדט, **עשור של החלטות**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1980. עמ' 192
4. **שם**
5. **שם**, עמ' 193
6. קיסניג'ר סבר שיש להימנע ממתן סיוע כלשהו לישראל, אם תהיה היענות סובייטית לפניית ארה"ב לשתף פעולה במועצת הביטחון.
7. **קוואנדט**, עמ' 191
8. **שם**, עמ' 193–194. על השפעתו הרבה של קיסניג'ר על דיניץ ראו גם: מתי גולן, **השיחות הסודיות של הנרי קיסניג'ר**, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1976, עמ' 52–53
9. **שם**, עמ' 195, 198
10. גולדה מאיר, **חיי**, מעריב, תל-אביב, 1975, עמ' 313
11. משה דיין, **אבני דרך**, עידנים, ירושלים ותל-אביב, 1976, עמ' 576, 663
12. ה-**MAC** היה כפוף במישרין למשרד ההגנה והיה הגורם הצבאי היחיד האחראי למבצעי תובלה אווירית.
13. General Accounting Office (GAO), **Airlift Operations of the MAC During the 1973 War**, Washington, 16 April 1975, p.7
14. Patchin L Kennet, **Flight to Israel: Historical Documents of the Strategic Airlift to Israel**, Scott AFB, Ill. MAC, Office of Air Force History, April 30, 1974. p. 5
15. **קוואנדט**, עמ' 202
16. **GAO**, עמ' 7–9
17. צוות ה-**ALCE** בראשותו של שטרובאו אמור היה להגיע בטיסה הראשונה ללוד במטוס C-5, אלא שבשל בעיית מנוע נחת המטוס בלאחס, והצוות הועבר לטיסת C-141 שהגיעה רק למחרת.
18. למשימה בכללותה הקצתה ארה"ב 689 איש. רובם הועסקו בבסיס לאחס, אחרים בבסיסי חיל האוויר בארה"ב, וכאמור – 55 איש בישראל.
19. Capt. Chris J. Krisinger, "Operation Nickel Grass Airlift in Support of National Policy", **Aerospace Power Journal**, Spring 1989
20. **GAO**, עמ' 11
21. **שם**. הרמטכ"ל המצרי, סעד א-דין שאזלי, כתב בזיכרונו על האיות ועל הכמות של הציוד שנכלל ברכבת האווירית האמריקנית לישראל. אולם הוא עשה זאת כדי להשוות בין מבצע הסיוע האמריקני למבצע הסיוע הסובייטי ולא כדי להצביע על הרכבת האווירית האמריקנית כעל גורם שהשפיע על תודעתם של מקבלי ההחלטות בקהיר. שאזלי, **חציית התעלה**, מערכות, 1988 (מהדורה שנייה), עמ' 199–201. לעומתו טען הנשיא סאדאת כי הסכים להפסקת האש רק בשל הסיוע האמריקני המסיבי לישראל. Anwar Sadat, **In Search of Identity**, Harper & Row, New York, 1978, pp. 256, 260, 290

"ברירת שמשון"¹ – ניתוח קרבות המרד בגטו ורשה

אף שללוחמים היהודים בגטו ורשה לא הייתה השכלה צבאית פורמלית, מתברר שהם פעלו על-פי היסודות, הכללים, העקרונות והתורות שנלמדים באקדמיות הצבאיות. מעבר לכך הם הפגינו רוח לחימה יוצאת מגדר הרגיל – גם כאשר הגטו כולו עלה בלהבות, והמערכה הייתה אבודה

אל"ם רז שגיא

למעשה פורצי דרך.³ אף שהיהודים היו מפוזרים בגלות במשך אלפיים שנה, נרדפים ושנואים, הנה תוך כדי תהליך השמדתם, שאף הוא חסר תקדים בתכליתיותו ובהיקפו, הם קמים ועושים מעשה. בניגוד מוחלט למדיניות ולתפיסה שרווחה בסביבתם הקיומית (לפחות בהתחלה) הם קמים ופועלים, שלא על מנת לחיות או לדחות את הקץ, אלא על מנת לנקום ולהרוג ברוצחיהם ולמות בקרב כמעשה שמשון. בספר "תורת הקרב" של צה"ל מוזכרים כמה עקרונות בפרק שדן באורח הלחימה הבלתי סדור: מרחב גדול, היעלמות (בתום הפעולה) לשטח ידידותי, פעולה בשטח רב מחסות וקשה לחדירה ועוד.⁴ אלא שמבחינת לוחמי הגטו, שדה הקרב היה נתון, כך שקשה לומר שהם קיימו את רוב העקרונות שלעיל. מבחינה צבאית אופרטיבית, דהיינו מבחינת האפשרויות לפתח פעולת התגוננות נרחבת ולהתמיד בה, היה הגטו זירה קשה ביותר: שלב ההכנות נעשה בשטח סגור ומבודד, מאוכלס בצפיפות ונתון לפיקוח חמור של האויב ושל משתפי הפעולה; הלוחמים היהודים בגטו סבלו מהעדר תמיכה וסיוע חיצוניים; הלחימה בתוך שטח בנוי ומתוחם הגבילה את כושר התנועה, מנעה אפשרות תמרון וחסימה דרכי

נסיעה. האוכלוסייה בגטו, לא זו בלבד שלא היה בכוחה לסייע בפועל ללוחמים במערכה, אלא הימצאותם של רבבות אזרחים – ובהם קשישים, נשים וטף – הכבידה על הטקטיקה ועל חופש הפעולה.

מנקודת הראות של השיקול המבצעי – דהיינו של היחס בין הסיכון לסיכוי – קיבלו על עצמם הלוחמים, ביוזמת, להילחם בנסיבות קשות. מובן איפוא משקלה העצום של ההניעה (המוטיווציה) ללחימה והשפעתה על זירת הקרב.

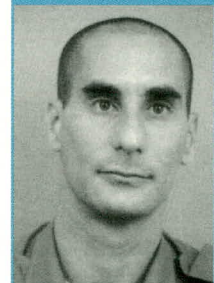
"ויקרא שמשון אל ה' אלהים ויאמר: אדוני ה' זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה האלהים ואנקמה נקם אחת משתי עיני מפלשתים. וילפת שמשון את שני עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם ויסמך עליהם אחד בימינו ואחד בשמאלו. ויאמר שמשון: תמות נפשי עם פלשתים. ויט בכח, ויפל הבית על הסרנים ועל כל העם אשר בו ויהיו המתים אשר המית במותו רבים מאשר המית בחייו".²

הקדמה

ההבחנה בין לוחמי הגטאות לבין יתר הלוחמים היהודים במלחמת העולם השנייה מתבססת על כך שלוחמי הגטאות ניהלו לחימה יהודית ולא רק לחימה של יהודים. המושג "לחימה יהודית" טומן בחובו – לצד משמעות של אחווה ושל מחויבות – גם גאווה לאומית ושימור הכבוד הלאומי. אף שיהודים לחמו כמעט בכל החזיתות ובמגוון רחב של תפקידים, הרי לוחמי הגטאות לחמו במסגרת יהודית כוללת, דהיינו, לא רק שרשרת

ההבחנה בין לוחמי הגטאות לבין יתר הלוחמים היהודים במלחמת העולם השנייה מתבססת על כך שלוחמי הגטאות ניהלו לחימה יהודית ולא רק לחימה של יהודים

רמ"ט עוצבת "אתגר", סטודנט לתואר שני בלימודי צבא וביטחון באוניברסיטה העברית

הפיקוד, הלוחמים, הכוחות המסייעים והיצרנים של אמצעי הלחימה היו יהודים, אלא הארגון כמערכת היה יהודי. כאשר מדברים כיום על לאום – ובתודעת כולנו מדינת ישראל וצה"ל – הם דבר שריר ובלתי הפיך – קשה להסביר שלוחמי הגטאות, בהתארגנותם הצבאית למחצה, היו

מפת גטו ורשה בעת המרד

- ① מקום מושב היודנטר עד האקציה הגדולה.
- ② מקום מושב היודנטר אחרי גירוש היהודים מהגטו הקטן: בית הסוהר "נאנשובקה".
- ③ בלוק המגורים של האורדוננס־דינסט אחרי האקציה הגדולה.
- ④ מפקדת האורדוננס־דינסט אחרי האקציה הגדולה.
- ⑤ בלוק המגורים של אנשי היודנטר אחרי האקציה הגדולה.
- ⑥ הארבייטס־אמט ע"י היודנטר עד ראשית האקציה הגדולה.

בפעולות "פגע וברח", שאחריהן שואפים הכוחות להיעלם מייד עם תום ביצוע משימתם לבסיס מוסתר, שממנו יוכלו לחזור ולצאת לפעולות נוספות. ההיעלמות אפשר שתיעשה אל שטח המוחזק בידי כוחות ידידותיים, אל שטח רב מחסות וקשה לחדירה (הרים, יערות, ביצות וכד') או לתוך אוכלוסייה אזרחית אוהדת.

ערכו של אורח הלחימה הזה הוא באפקט המצטבר של הפעולות. עם זאת באמצעות מבצעים אלה לא ניתן בדרך כלל להשיג הכרעה צבאית.⁷ אלה הם כללי היסוד של אורח לחימה בלתי סדור: ראשית, יש לתכנן את הפעילות סביב רעיון מרכזי אחד, דהיינו המערכה הבלתי סדורה כוללת, כאמור, מספר רב של פעולות קטנות, אולם כולן יחד מיועדות להשגת מטרה כללית משותפת. שנית, כדי להשיג אפקט מרבי יש לפזר ולגוון את ההתקפות מכל הבחינות האפשריות: מקום, זמן, סוג היעדים, עוצמת הכוחות הפועלים ושיטת פעולתם. יתר על כן, את הפעולות יש לקיים באופן רציף ומתמיד במשך זמן ניכר. שלישית, יש לשמור על חופש הפעולה, דהיינו לנייד את הכוחות, להוגיע את האויב, לשמור על התנופה גם ביום וליצור קצב פעולה משתנה.⁸

בתכנונו ובביצועו של אורח לחימה בלתי סדור יש לתת משקל רב לתוכנית המודיעין (מקדימה, מלווה ואוחרת). לתוכנית המודיעין, שיועודה הוא להשיג ידיעות על האויב, יש להוסיף תוכנית הונאה והסתרה, שתכליתה למנוע מידע מהאויב.⁹ חשוב לנהל בו בזמן גם מלחמה פסיכולוגית. זו מיועדת להשיג שתי מטרות: להפחיד את האויב ולהרים את המוראל בקרב הצד שמנהל את המלחמה הפסיכולוגית.¹⁰ בתחום הלוגיסטי צריכה תחזוקת הכוחות להיות מושתתת על כלל אחד: למלא את הדרישות במלואן ומהר, ככל האפשר. הכוחות הפועלים הם קטנים, קלים וחסרי עתודה של אפסניה ושל ציוד,

כך שכל דיחוי בקבלת האמצעים עלול להסתיים באסון.¹¹ הפיקוד והשליטה במבצעי לחימה בלתי סדורים חייבים להתבסס על אחדות הפיקוד ועל ביזור סמכויות נרחב למפקדי הכוחות העצמאיים. את השליטה במבצעים יש לקיים על בסיס חלוקה לגזרות אחריות ובעזרת אמצעי קשר שיאפשרו למפקדה הממונה תקשורת עם הכוחות הפועלים בשטח האויב.¹² כללי היסוד להתמודדות נגד כוחות אויב הפועלים באורח לחימה בלתי סדור הם תוקפנות, דהיינו נטילת היוזמה ואילוף האויב לעבור להתגוננות, ומהירות – גם בהיבט של התגובה וגם, ובעיקר, בהיבט של גמישות הפעולה.¹³

יסודות הלוחמה הזעירה

כוחות לוחמים שואפים להשיג שתי מגמות מרכזיות: לפגוע ביריב ולהימנע מפגיעה. בתחום הזה נעוץ ההבדל הגדול שבין

גם קביעת העיתוי, שבדרך כלל עומדת לצידו של הפרטיזן ושל לוחם הגרילה, נמנעה מלוחמי הגטו. מהחשש שמא יחשפו פעולות זעירות את היכולות, יביאו לפעולות עונשין נגד האוכלוסייה ויכינו את האויב לצפוי לו בהתמודדות, ויתרו הלוחמים היהודים על היוזמה ונכנסו לקרב בזמן שהוכתב על ידי הגרמנים.⁵ הלוחמים היהודים ידעו שהמשמעות של ההתקוממות בגטו הייתה שעליהם ליפול בקרב – עד האחרון שבהם.⁶

מבוא

מתום מלחמת העולם השנייה ועד עתה נכתבו ספרים ומאמרים רבים על השואה. רבים כתובים מתוך ראייה היסטורית ומנתחים באורח יסודי וביקורתי את המקורות ואת המאורעות. אחדים מהם מקיפים את מכלול ההיבטים של המרי בגטו ורשה – התהוותו, התפתחותו, מהלכו, תוצאותיו והשפעותיו. החיבור אינו מתיימר לדון פעם נוספת בהתקוממות מבחינה היסטוריוגרפית גרידא, אלא נכתב במטרה לבחון את העימות ואת מהלכו בהיבט הצבאי-תורתי. לדעתי, כבן הדור השני לשואה וכמפקד-לוחם בצבא ההגנה לישראל, אין צורך שאנמק את מניעי לכתיבת מחקר בתחום הזה דווקא.

מרדכי אנילביץ', מפקד הארגון היהודי הלוחם

חלקה הראשון של העבודה מניח בסיס תיאורטי שמהווה מודל לאורח לחימה בלתי סדור בשטח עירוני נגד צבא. מודל זה משמש מחד גיסא לפירוש מושגי, ומאידך גיסא – לניתוח ולהסקה בחלקה האחרון של העבודה. חלקה השני מהווה רקע כללי ומתומצת, שלדעתי קושר את יתר חלקיה. החלק המרכזי עוסק בהכנת הכוחות והאמצעים ללחימה ובקרבות עצמם, תוך ניסיון להציג את המהלכים הצבאיים של היריבים. החלק האחרון דן בהשוואת ההתקוממות לעימותים אחרים, מאוחרים יותר, יחד עם ניתוח ללא פניות, לאור המודל, ותוך שימת דגש על האסימטריה בין הצדדים.

בשלב העריכה הושמט במכוון חומר כללי רב בכל אחד מפרקי המחקר. הדבר נעשה לא רק בגלל קוצר היריעה, אלא גם בשל הצורך לנהוג בזהירות כתוצאה ממיעוט המקורות הראשוניים המוסמכים – וקודם כול מקורות יהודיים, שלרוב לא השתמרו, לדאבוננו. מן הראוי לזכור שבמהלך המרד ובקרבות שהתחוללו אחריו בצד הארי נספו כמעט כל אותם אשר יכלו לשמש מקורות חיים – ראשי ההתקוממות והעדים לה. גם לא נותרו בידינו אלא תעודות מוסמכות מעטות ביותר, ובייחוד קיים מחסור במסמכים שנכתבו בזמן המרד.

הבסיס התורתי

אורח לחימה בלתי סדור

אורח לחימה בלתי סדור כולל בעיקר פעולות של לוחמה זעירה, הנעשות על פני מרחב גדול בעורף האויב. מדובר לרוב

הלוחמה הזעירה מהלוחמה הסדירה, שבה שמירה רצופה על מגע היא לרוב בבחינת מצוות עשה. כדברי מאו: "הילחם רק כשאתה יכול לנצח, כשאינך יכול – הסתלק".²¹ גנרל גיאפ מצטרף לדעתו: "הלום כדי לנצח, הלום רק כאשר ההצלחה מובטחת; אם אינה מובטחת – אל תהלום".²²

עיקריה של טכניקת הלוחמה בשטח עירוני

ללחימה אורבנית יש כמה כללים חיוניים, התקפים גם למגן וגם לתוקף:

1. יש לנצל את המרחב התלת־ממדי, דהיינו את הבניינים. מדובר בניצול גובהם, מרתפיהם, גגותיהם, פתחיהם וחצרותיהם.
2. יש להימנע ככל האפשר מתנועה ברחובות. בעוד שבימי שגרה הרחובות הם נתיבי התנועה ההגיוניים ביותר, הרי בעת לחימה בעיר הופכים בדרך כלל הרחובות לשטחי השמדה.
3. בעוד שבלחימה בשטח פתוח נחשב ריכוז המאמץ לאחד מעקרונות היסוד, הרי בלחימה בעיר משיגים לרוב את מיצוי הכוח דווקא באמצעות פיזור. יחד עם זאת יש לזכור ששטח עירוני עלול "לבלוע" כוחות גדולים מאוד. כיבושו של מבנה בינוני עלול להצריך גדוד חיל רגלים.²³
4. יש להביא בחשבון את טווחי המגע הקצרים. בלחימה בעיר מצויים שני הצדדים סמוך מאוד זה למרכז הכובד של זה.
5. יש להביא בחשבון את הקושי הרב לשלוט ולפקד על הכוחות בגלל פיצולם ובגלל שדה הראייה המוגבל.

רקע

ב־1 בספטמבר בשעה 04:40 החלה הפלישה הגרמנית לפולין במתקפה אווירית כוללת. חיל אוויר הפולני הושמד, רובו ככולו, על הקרקע. בשעה 06:00 הופצה ורשה. בריזמנית תקפו את פולין חמש ארמיות גרמניות – מצפון, ממערב ומדרום.²⁴ מאוחר יותר השתלטו הגרמנים על מסילות ברזל ועל כבישים במטרה לעכב את התנועה ואת גיוס המילואים.

במלחמת תנועה, שטרם נראתה כמוה, שעטו טורי הטנקים הגרמניים בחיפוי מטוסי הלופטוואפה ומחצו את הצבא הפולני. ב־17 בספטמבר נסגרו המלקחיים האדירים דרומית לברסטי ליטובסק, והצבא הפולני כותר. למחרת תקף את פולין ממזרח גם הצבא הסובייטי ובכך השלים למעשה את כיבושה. ורשה נכנעה ב־27

בספטמבר.²⁵ בעקבות הארמיות הגרמניות הגיעו לשטחים שנכבשו יחידות האינזצגרופן (יחידות "למשימות מיוחדות") של ה־אס־אס ופתחו במסע רצח שיטתי של יהודים ושך האליטה הפולנית: משכילים, בעלי קרקעות, פקידי ממשל, אנשי כנסייה ובני אצולה.²⁶

ב־16 בנובמבר 1940 נסגרו שעריו של התחום שהוקצה למחיית יהודים בוורשה. עד 22 ביולי 1942 נותר המתחם סגור באופן רשמי בפני יציאת יהודים. בתאריך הזה החלו

לוחמה קונוונציונלית לבין לוחמה זעירה, מכיוון שהלוחמה הזעירה שמה את הדגש על הימנעות מפגיעה בשל חולשתם היחסית של הכוחות הבוחרים להילחם בדרך זו. במילים אחרות: בהתמודדות בין כוח צבאי סדיר לכוח הבוחר להילחם בטכניקות של לוחמה סדירה מתקיימת אסימטריה ברורה.¹⁴ הגרילה היא צורת לחימה עתיקת יומין וקדמה ללחימה הסדירה, שכן בימי קדם הייתה הלחימה בעיקרה בין כוחות לא סדירים ובשיטות שמנקודת ראותנו יוגדרו כלוחמה בלתי סדירה.¹⁵ גם המחקר העיוני בלוחמת הגרילה אינו חדש. עסקו בה, בין היתר, ז'ומיני וקלאוזביץ' וכמובן אנגלס ולנין.

אולם מאז תמה מלחמת העולם השנייה עלתה חשיבותה של הלוחמה הזאת באורח בולט.¹⁶ בעוד שבדרך כלל נאלץ הצד החלש לעבור להגנה, שנחשבה על־ידי קלאוזביץ' לצורת הקרב החזקה, הרי הגרילה היא צורת לחימה המאפשרת לחלש מבחינה אסטרטגית (במספר לוחמיו ובציודו) ליטול את היוזמה ולעבור למתקפה ברמה הטקטית בצורה בדרנית ובלתי רצופה.¹⁷

באופן כללי נהוג לחלק את הלוחמה הזעירה לשתי צורות עיקריות: גרילה וטרור. ההבחנה ביניהן אינה תמיד חדה, שכן לוחמת טרור יכולה להימצא גם בלוחמת גרילה.¹⁸ הטרור והגרילה הם צורות לוחמה של התשה, השואפות להשיג את מטרתן באמצעות מצבור של פעולות אלימות. בלוחמה זעירה מיטשטשים הגבולות בין לוחמים ללא לוחמים, בין האסור למותר, ומתרבים גילויי האכזריות והברוטליות. העוינות, האופיינית במלחמות, מגיעה בה לשיאים של שנהא ושל נקמנות.

כאמור, בלוחמה הזעירה בולטת האסימטריה בין הצדדים הלוחמים, וזו מטביעה את חותמה על נסיבות העימות ועל שיטותיו. התוכן התיאורטי־דוקטרינרי הכללי בלוחמה הזעירה הוא מצומצם למדי, שכן המכנה המשותף בין המקרים השונים הוא דל ואינו ניתן להכללה תורתית. הלוחמה הזעירה מושפעת מהמיוחד לכל מקרה ומהתנאים המקומיים, שהם העיקר בה.¹⁹

חרף האמור לעיל ישנם ארבעה מאפיינים המשותפים לכל התקוממות באמצעות לוחמה זעירה: 1. עילה (cause); 2. מנהיגות; 3. תמיכה עממית; 4. ארגון.²⁰ לכאורה, משום שהלוחמה הזעירה היא לוחמה של כוחות קטנים, אפשר להחשיבה כמלחמה מוגבלת, אך אין הדבר בהכרח כך. הקרבות הנערכים במסגרתה, גם אם הם בהיקף קטן,

מתאפיינים לעיתים באינטנסיביות רבה. הגרילה גם אינה מוגבלת מבחינת תוצאותיה – אלה יכולות להיות נחרצות ונטולות פשרות. לוחמת הגרילה מסתיימת לרוב בתוצאות חותכות: הגרילה או יריבה נעלמים. הגרילה היא טכניקה קרבית שבאמצעותה, כאמור, יכול החלש לגבור, ולו באופן זמני, על החזק. אולם לצורך זה על הגרילה לא לקיים חזית, אלא להפך – לטשטשה. כדברי מאו טסה־דונג: "עורף האויב הוא חזית הגרילה, שלה עצמה אין עורף". גם בכך שונה

בלוחמה זעירה מיטשטשים הגבולות בין לוחמים ללא לוחמים, בין האסור למותר, ומתרבים גילויי האכזריות והברוטליות

הגרמנים לעקור 75% מתושבי הגטו והובילו אותם למחנה ההשמדה טרבלינקה.²⁷ עד ללקיחתם להשמדה עברו היהודים מסכת קשה של התעללויות שכללה: התנכלות מכוונת ושווד מאורגן של רכושם;²⁸ קיצוב מזון – מה שגרם לרעב המוני – ואימתן אמצעי חימום בחורף הקפוא;²⁹ הטלת עבודות כפייה;³⁰ הנהגת משטר טרור וגזרות; דחיסת עשרות אלפי מפונים מהערים ומהכפרים בפולין לתוך הגטו.³¹ הצפיפות, הדוחק, הרעב והתנאים הקשים חוללו מגפות בין יושבי הגטו.³²

הארגונים

ראשיתו של המרי היהודי בגטו ורשה בפעילות מחתרתית בתחום הפוליטי והתרבותי של הארגונים האידיאולוגיים. פעילות זאת החלה מייד לאחר סגירת החומות, והיו לה שלושה כיוונים: 1. הכיוון הציוני שאליו השתייכו בעיקר ארגוני הנוער (השומר הצעיר, דרור, גורדוניה, עקיבא והנוער הציוני) וכן פועלי ציון שמאל, הציונים הכלליים והרוויזיוניסטים (ובעיקר תנועת הנוער שלהם – בית"ר). 2. מפלגת הבונד; 3. הקומוניסטים. פעילותם הנפרדת כללה מפגשים רעיוניים ופרסום עצמי של עלונים ושל עיתונות מחתרתית. אולם אף ששמועות על השמדה המונית של יהודים³³ הגיעו לגטו

ופורסמו בחלקן,³⁴ לא הבשיל הרעיון שיש לאחד את חלקיהן הפעילים של תנועות המחתרת, ובגטו שררה אמונה במרי סביל. הארגונים עסקו בינם לבין עצמם בוויכוחים ארוכים וחריפים על בעיות היסוד, דהיינו מתי להתחיל במרי, כך שלא יחיש את תהליך חיסולו של הגטו; והיכן לנהל את ההתקוממות – בגטו או מחוצה לו.³⁵ אולם במקביל לפולמוס הוקמה רשת ענפה של יחידות לוחמות, שאליה השתייכו מאות צעירים. על אף המחסור בנשק ובחומר תורתי ניתנו ליחידות האלה יסודות של אימון צבאי. חברי הארגונים האלה השקיעו מאמצים בשני תחומים נוספים: ניסיון לשכנע את כלל הציבור בגטו להתכונן למרי בעקבות הידיעות האמינות על ההשמדה וניסיונות להשיג אמצעי לחימה מן החוץ.³⁶

הנסיבות וההכנות

ההחלטה להתחיל בהתנגדות הפיזית התקבלה בסופו של דבר בעקבות האקציה הגדולה. זו החלה, כאמור, ב־22 ביולי 1942 ותפסה את הגטו כשהוא בלתי מוכן. נשק לא היה עדיין, ונכשלו כל הניסיונות לגבש חזית משותפת ולקבוע מדיניות אחידה להתנגדות. רק ב־28 ביולי הוקם – בפגישה שבה השתתפו נציגיהן של שלוש תנועות: השומר הצעיר, דרור החלוץ ועקיבא – הארגון היהודי הלוחם, אי"ל (Zydowska Organizacja Bojowa). נקבעה מפקדה אחת, ונציגים מטעמה נשלחו לצד הארי של ורשה. הוטל עליהם ליצור קשר עם המחתרת הפולנית ולהשיג נשק ואמצעי לחימה. האקציה נמשכה – בהפסקות לימים מועטים – עד ה־12 בספטמבר

1942. לאקציה סייעו גם אנשי היודנראט והמשטרה היהודית. במהלך האקציה, שנוהלה באכזריות ובקצב מהמם,³⁷ אירעו רק מקרי התנגדות בודדים. אי"ל השיג אומנם שמונה אקדחים ומעט רימונים, אך אלה נפלו לידי הגרמנים באחת ההעברות. שניים מאנשי המטה של הארגון – יוסף קפלן ושמואל ברסלב – נרצחו. האנשים שנשלחו ליערות נתפסו, או שלא הצליחו לפעול.

רק פעולה אחת בוצעה בידי אי"ל: הוצאתו לפועל של פסק־דין נגד מפקד המשטרה היהודית בגטו, המומר יוזף אנדז'יי שרינסקי. זה אומנם רק נפצע בלחיו באחד משני הכדורים שירה לעברו חבר עקיבא ישראל קאנאל, אולם המעשה זכה להדים נרחבים. יהודים רבים האמינו כי למעשה הנקמה אחראי מתנקש מארגון מחתרת פולני כלשהו ולא העלו על דעתם שההתנקשות בוצעה בידי יהודי.³⁸

אולם חרף כל הכישלונות הצליח הארגון לגונן על חלק

ניכר מאנשיו.³⁹ באוקטובר־נובמבר

הוקם הארגון במתכונתו המורחבת, שכללה את כל הזרמים הפוליטיים והציבוריים של המחתרת בגטו, פרט לרוויזיוניסטים ולאגודת ישראל. נוסף על כך הוקם ועד לאומי רחב (ועד התיאום), ששימש מעין מסגרת גג פוליטית לסיוע לארגון הלוחם. אי"ל נוהל על־ידי מטה שכלל את נציגי הזרמים העיקריים, ובראשו עמד מרדכי

אנילביץ', איש השומר הצעיר. לסגנו מונה יצחק צוקרמן, חבר תנועת דרור.⁴⁰ ארגון צבאי נוסף שהוקם על מנת להילחם בגרמנים היה האיגוד הצבאי היהודי, אצ"י (Z.Z.W. – Zydowski Związek Wojskowy),⁴¹ שהוקם בידי אנשי התנועה הרוויזיוניסטית. הארגון התבסס בעיקר על צעירי תנועת בית"ר, על תאי הארגון הצבאי הלאומי ועל ברית החייל, ומפקדו היה פאוול פרנקל. ייחודו של הארגון היה בכך שהוא צויד וחומש טוב יותר ואף העביר נשק לאי"ל.⁴² הארגון ניהל מגעים עם אי"ל על הקמתו של ארגון צבאי משותף,⁴³ ואף כתב תקנון שריכז את עקרונות תפישתו.⁴⁴

מהלך הקרבות היערכות וטקטיקה

עם הקמת המסגרות – הצבאית והפוליטית – לארגון היהודי הלוחם, ניגשה המפקדה לביצוע שתי פעולות עיקריות: לחמש את פלוגות הלוחמים ולטהר את הגטו מבוגדים. אי"ל ואצ"י הוציאו פסקי מוות על מי ששיתפו פעולה עם הגרמנים.⁴⁵ אולם הסיוע בנשק ובאמצעי לחימה מהמחתרת הפולנית לא הגיע בתואנות שונות.⁴⁶

המפנה היסודי בהלכי הרוח בגטו והמעבר מסבילות לפעילות לוחמת משתקף באירועים שהתרחשו במהלך האקציה של ינואר 1943. האקציה באה בהפתעה לקבוצות אי"ל ואצ"י, בשעה שעדיין הן לא היו מוכנות. אולם הודות לרשת הענפה של מקלטים, מקומות מסתור ובונקרים, שהוכנו בעוד מועד, והודות לאמון שרחש הציבור בגטו

באותו שלב לחברי הארגונים, נתקלו הגרמנים בהתנגדות פסיבית כללית.⁴⁷

ממדי האקציה הראשונה נתנו יסוד להנחה שהאקציה של ינואר, השנייה במספר, תהיה האחרונה והסופית. לחברי הארגון היהודי הלוחם לא היה פנאי לתאם את הפעולה בין הקבוצות ולהכריז על גיוס כללי, וכל קבוצה התגוננה איפוא על-פי דרכה.

קבוצה של אנשי השומר הצעיר, חמושה באקדחים, בפיקודו של מרדכי אנילביץ', הצטרפה במתכוון לקבוצה

אחרת המתינו בסבלנות, וכאשר נכנסו הגרמנים למקום מחבואם ברחוב זמנהוף 58, ירו בהם חברי הקבוצה, השליכו לעברם רימונים ובקבוקי חומצה והיכו אותם במוטות ברזל.⁵² לאחר המהלומה ברחו הלוחמים דרך הגגות – לא לפני שלקחו את הנשק ואת הציוד של החיילים הגרמנים שנפגעו. ביום הראשון נהרגו בקרב כ-12 חיילים ושוטרים גרמנים. יתר על כן, הגרמנים לא עמדו במכסת הגירוש שקבעו לעצמם, ובסך הכול גורשו בין 5,000 ל-6,500 יהודים לטרבלינקה.⁵³ אולם נוסף על המגורשים גם נרצחו במהלך האקציה כ-1,000

גטו ורשה בלהבות - מתוך דו"ח הצילומים של גנרל האס-אס יירגן שטרופ, מדכא המרד ומחריב הגטו

גדולה של מובלים לכיכר הגירושים. בקרן הרחובות הסמוך סימן אנילביץ' ללוחמים, ואלה פתחו באש לעבר השוטרים הגרמנים. מרגלית לנדאו⁴⁸ אף השליכה רימון לעבר השוטרים.⁴⁹ לאחר מכן הסתערו הלוחמים לעבר הגרמנים והצליחו להרוג ולפצוע אחדים מהם. גם ללוחמים היהודים היו נפגעים, ולאחר מכת האש הראשונה וההסתערות הם נמלטו לבית ברחוב ניזקה. התגבורת הגרמנית העלתה את המבנה באש, וכמעט כולם נספו. מרדכי אנילביץ' הצליח להימלט תוך שהוא פוצע קשה חייל גרמני ולוקח את רובהו ואת אקדחו שלל.⁵⁰

גם קבוצות נוספות פעלו, חלקן באש, כדי לסכל את תוכניות הגרמנים. קבוצת לוחמים נוספת, בפיקודו של ישראל קאנאל, התמקמה באיזור שופ-שולץ. החייל הגרמני הראשון שנכנס למבנה נורה בידי אריה וילנר ברחוב מילא באמצעות אקדח שהיה ברשותו. הנשק האישי, המדים והציוד האישי של חייל זה היו השלל הראשון של אי"ל.⁵¹ חברי קבוצה

יהודים ברחובות הגטו.⁵⁴

"המרד הקטן" של ינואר חולל מפנה בתודעת יהודי הגטו. העובדה שיהודים התגוננו, תקפו את הגרמנים ואף הפילו חללים בקרבם, שינתה את הלך המחשבה⁵⁵ ואת מצב התודעה, שהתאפיינו עד אז בסבילות מוחלטת – פרי חולשה מצטברת לאחר שנות פחד וסבל.⁵⁶ האקציה, שהחלה ב-18 בינואר, הסתיימה בתום ארבעה ימים. כאמור, הופתעו הארגונים היהודיים מהעיתוי של פעולת הגרמנים, אולם דווקא ההפתעה היא שגרמה ליהודים להילחם: בהעדר תקשורת ביניהם, החליטו הארגונים – בנפרד – להשיב מלחמה.⁵⁷ מסיבה זאת הופתעו הגרמנים.⁵⁸ הראיה החותכת לכך – מעבר להפסקת הגירוש – היא התמורה מרחיקת הלכת בהתנהגותם: הם החלו להיזהר בתנועותיהם והעדיפו שלא לסרוק מרתפים ועליות גג.

האופטימיות שאפפה את הגטו⁵⁹ נבעה גם מהדיעות המעודדות על מפלותיהן של מדינות הציר בחזיתות

ונחפרה רשת מחילות קישור בין מאות הבונקרים והמחבואים.⁷¹ אלמנט טקטי נוסף שהתפתח בשלושת החודשים שבין ינואר לאפריל 1943 היה השימוש בממד הגובה ובממד התת-קרקעי. שימוש מושכל בשני אלה עתיד היה למנוע את הצורך לנוע ברחובות שבהם – כך העריכו – ינועו החיילים הגרמנים.⁷²

ניצחונות ומפלות

ביום ב', 19 באפריל 1943, י"ד בניסן, ערב פסח תש"ג, החלה המערכה האחרונה על גטו ורשה.⁷³ שחיסולו נועד להיות מוגש כשי ליום הולדתו של הפירר ב-20 באפריל. כפעולת הסחה אחרונה חילקו הגרמנים קמח לאפיית מצות ושאר מיני מזונות כמתנה לחג.⁷⁴ בשעה 02:00 הוצבו משמרות משטרה פולניים ואוקראיניים ליד שערי הגטו. מייד הוזעקו יחידות הקרב היהודיות למתן הוראות אחרונות, וכבר בשעה 02:15 תפסו את עמדותיהן בנקודות המפתח של הגטו, השולטות על דרכי הגישה לרחובות הראשיים.⁷⁵ רצים עברו בחצרות והודיעו ש"עם שחר יתחיל הדבר".⁷⁶ בעקבות זאת נעלמה האוכלוסייה, כמתוכנן, בבונקרים ובמחבואים,⁷⁷ וחולקו מנות חירום.⁷⁸

ב-06:00 נכנסו לתוך הגטו יותר מ-2,000 חיילי אס-אס ומשטרה.⁷⁹ חמושים היטב, שהסתייעו בטנקים ובשריוניות. על הכוח פיקד מפקד המשטרה והאס-אס במחוז ורשה, פון זאמרן-פראנקנאג.⁸⁰ הואיל והגטו היה, כאמור, שלושה מחנות מנותקים זה מזה, התגונן כל

איזור לחוד על דעתו וכפי יכולתו.

הראשונים שהתנגשו עם הגרמנים היו הקבוצות ברחוב נלבקי. הגרמנים, שצעדו ברחוב, הופתעו ממכת האש ונסוגו בהשאירים את הרוגיהם ואת פצועיהם.⁸¹ ברחוב.⁸² בכל הגטו המרכזי קידמו המגינים את פני האויב בברד כדורים ובהטלת בקבוקי מולוטוב ורימונים. בעוד הקרב ברחוב נלבקי נמשך, פתחו באש על הטור הגרמני הקבוצות ברחוב זמנהוף בקרן רחוב מילא. שורותיהם של הגרמנים השתבשו, והחיילים נפוצו בחפזם אחר מחסות. הרחוב התרוקן, ונשמעו רק שריקות כדורים בודדים. על מנת להשלים את מלאי הנשק והתחמושת, ירדו לוחמי הגטו לרחוב ונטלו את כלי-נשקם ואת תחמושתם של הגרמנים ההרוגים והפצועים.

בעקבות ההתנגדות שהפגינו הלוחמים היהודים הכניסו הגרמנים לגטו טנק ושני זחל"מים. כשאלה הגיעו לקרבת העמדות, יידו בהם הלוחמים בקבוקי תבערה. הטנק התלקח, והזחל"מים נסוגו. בשעה 10:00 חזרו הגרמנים לתקוף, הפעם בפיקודו של גנרל האס-אס יירגן שטרופ. (המפקד הקודם, פון זאמרן, הודח מתפקידו, נקרא לברלין והועמד לדין צבאי על התרשלות בתפקידו).⁸³ הם הקימו מתרס בקרן הרחובות נלבקי-פרנצ'ישקנסקה, אך המורדים העלווה באש. תחת אש כבדה נסוגו הקבוצות ברחוב נלבקי ותפסו

השונות.⁸⁴ רבים קיוו שהגלגל התהפך, ושהמלחמה תסתיים בתוך חודשים ספורים.

עבור הלוחמים הייתה אקציית ינואר לא רק טבילת אש, אלא גם מקור ללימוד לקחים והוכחה ליכולתם להילחם – בעיקר בשטחים סגורים (בתוך המבנים). הלוחמים הסיקו מאירועי ינואר שעליהם להיות במוכנות מתמדת, כדי שיוכלו להתמודד עם הפתעות, וכי יש יתרון רב בהיותם מפוזרים, שכן הדבר מאפשר להם למצות בצורה מיטבית את כוחם (אך מחייב אותם לתת מענה לבעיית התקשורת בין הקבוצות).⁸⁵ עוד הסיקו הלוחמים כי עליהם לנצל את יתרון הניידות והכרת השטח⁸⁶ ולהתמקד בפעולות "פגע וברח".⁸⁷ הטקטיקה שעליה הוחלט – שלפיה מנהלים הארגונים את הלחימה, בעוד ההמונים מתבצרים במחבואיהם ונוקטים התנגדות פסיבית – אומצה על-ידי רוב רובם של היהודים בגטו. באופן זה נכרתה ברית בין הלוחמים לבין הציבור בגטו, שמנה באותה עת כ-55 אלף יהודים.⁸⁸

אי"ל ואצ"י פעלו אומנם בנפרד, אך לאחר זמן מה קיימו הידברות והגיעו להסכמות ביחס לשורה של נושאים: חלוקת תפקידים וגזרות לחימה, גביית כספים לרכישת נשק, חלוקת נשק וכו'.

כאמור, שני הארגונים הוציאו אל הפועל שורה של פסקי-דין מוות נגד ראשי היודנראט ונגד משתפי הפעולה עם הגרמנים בגטו. באותו שלב הפך אי"ל לשליט האמיתי בגטו.⁸⁹ הארגונים הלוחמים ניצלו היטב את הזמן מינואר ועד לפרוץ המרד הגדול,

באפריל, כדי לגבש את כוחות ההתנגדות ולחזק את יכולתם להילחם בגטו.⁹⁰

אחרי מרד ינואר 1943 עבר על אי"ל תהליך מהיר של התלכדות ושל התארגנות מחודשת. במסגרת הארגונית החדשה חולק הגטו לשלושה אזורים קריים:⁹¹ הראשון, הגטו המרכזי, בפיקודו של ישראל קאנאל,⁹² ובו תשע כיתות;⁹³ קרבות; השני, שטח השופים, בפיקודו של אליעזר גלר,⁹⁴ ובו שמונה כיתות קרבות; והשלישי, שטח המברשתנים, בפיקודו של מארק אדלמאן, ובו חמש כיתות קרבות. לתוך הגטו הוברחה כמות ניכרת (ביחס למצוי) של נשק – בעיקר אקדחים, אולם גם רובים בכמות קטנה, תת-מקלעים אחדים, מקלע כבד אחד וכמות גדולה, יחסית, של רימונים ושל פצצות מתוצרת עצמית.

הזמן נוצל היטב גם לאימון הלוחמים. הלוחמים חיו במרוכז, סמוך לעמדותיהם הקבועות ללחימה. תצפיות שמרו על שערי הגטו, והכוח היה ערוך בכל יום לפתיחת הקרב. בסך הכול מנו שני הארגונים כ-700-800 איש; אך נוסף עליהם השיגו עוד צעירים נשק וגמרו אומר להילחם בגרמנים שלא במסגרת ארגונית כלשהי. המחבואים הוכנו ונערכו לעמידה ממושכת, תוך הפעלת מחשבה רבה ותחכום: הכניסות והיציאות הוסוו; הוכן מלאי מזון, מים ותרופות;

בכלל הגטו.⁸⁷ החוליות האלה פוצצו את הנקבות והציתו את תחום המברשתנים מכל עבריו, וכהרף עין עלה הגוש כולו בלהבות.⁸⁸ על אף מטר היריות והדליקה הגדולה עלה לעת ערב בידי קבוצות אי"ל ואצ"ל לפרוץ ולעבור לתחומי הגטו המרכזי. שינוי הטקטיקה הגרמנית אילץ את הלוחמים היהודים לתת מענה טקטי הולם. היהודים למדו לוותר על עמדותיהם הנייחות ותקפו באמצעות מארבים (של כוחות זעירים) ממקומות מסתור.⁸⁹

ב־22 באפריל בשעה 06:00 תפסו לוחמי אי"ל עמדות בתחום בתי המלאכה טבנס-שולץ וארבו לגרמנים. בסביבות השעה 10:00 תקפו שלוש קבוצות הקרב היהודיות, שהיו

עמדות חדשות. קרבות קשים ועקשניים התנהלו לאחר הנסיגה בכיכר מורנוב וברחוב מורנובסקה. לוחמי אצ"ל תקפו את הגרמנים והניפו דגל כחול לבן לצד דגל פולין (אדום ולבן) על בית מספר 17 ברחוב מורנובסקה. חרף ההתגרות לא הצליחו הגרמנים להסירם. גם ביתר הגזרות נמשכו הקרבות, שארכו באותו יום יותר משש שעות. עם חשכה נסוגו הגרמנים המובסים מן הגטו, תוך שהם משאירים פצועים והרוגים. ללוחמי הגטו היה חלל אחד.⁸⁴

ב־20 באפריל, כשחזרו הגרמנים, התלקח שוב הקרב. אחת הקבוצות הלוחמות השליכה שני בקבוקי תבערה לתוך מחלקה גרמנית שצעדה לתוך הגטו. כתוצאה מתקלה לא

ממראות האקציה - הגירוש הגדול - בגטו ורשה, קיץ 1942

מרוכזות ליד הרחובות ז'לזנה ונובוליפיה, חיילים גרמנים שעברו בשטח ההפקר וגם חיילים שסיירו בדרך לכיכר האומשלג. ברחוב סמוצ'ה פינת נובוליפיקי תקפה הקבוצה מרחוב לשנו 74, ומשהגיעה תגבורת גרמנית, נאלצה לסגת לרחוב נובוליפיה 63/61.

בשעות אחרי הצהריים החלו הגרמנים במצור. ההתנגדות ארכה כמה שעות. הגרמנים פרצו לחלק מהבתים, וחלק מלוחמי הגטו נאלצו לקפוץ מהקומה השנייה כדי להינצל. לאחר ההתנגשות הציתו הגרמנים חלק מהתחום, והדליקה נמשכה לילה שלם. במהלך היום נמשכו קרבות קשים גם בכיכר מורנוב, ויחידה גרמנית מיוחדת הצליחה לתפוס את שני הדגלים שהונפו על בית מספר 17 ברחוב מורנובסקה. בקרב הזה נהרג קצין אס-אס.⁹⁰

בינתיים שידר הרדיו החשאי של המחתרת הפולנית לחו"ל את הידיעה על המרד היהודי בגטו, וזו נפוצה במהירות בעולם והלהיבה את תנועות ההתנגדות בארצות הכבושות.

פעל המוקש שהוטמן מתחת לסככת המשמר הגרמני בפינת הרחובות נובוליפיה-סמוצ'ה. אולם סמוך לשעה 15:00, בשעה שכ־300 אנשי אס-אס התקברו לשער המברשתנים בקרן הרחובות ולובה-פרנצ'ישקנסקה, הופעל נגדם מוקש, וגרם לגופות ולאיברים מרוסקים להתפזר לכל עבר. עד מהרה נסוגו הגרמנים בהניחם הרוגים ופצועים.

באותו שלב ניסו הגרמנים לנהל משא ומתן ואף ביקשו הפסקת אש, אך בקשתם נדחתה. בעקבות זאת ציווה שטרופ להנחית הרעשה ארטילרית⁸⁵ נגד תחום המברשתנים. מטוס תצפית גרמני, שחג בשמי הגטו, איתר במדויק את המיקום של עמדות המגינים. תחת הפגזה וירי כבדים נסוגו לוחמי הגטו לבונקר ברחוב שווינטורסקה 34. אולם גם שטרופ נאלץ לדחות את המשך המבצע ליום המחרת.⁸⁶ ב־21 באפריל חודשו הקרבות בכיכר מורנוב. על תחום המברשתנים נורו פגזי מרגמות, כדורים ורימונים. הפעם נמנעו הגרמנים מלהגיע בקבוצות גדולות והתפצלו לחוליות קטנות ששוטטו

בין ה'29 ל'30 באפריל יצאו 40 לוחמים ממתחם שולץ-טבנס אל הצד הארי. ב'2 במאי בלילה החלו חמש יחידות גרמניות, לראשונה מאז החלה ההתקוממות, לבצע סיורי לילה. סיורים אלה ארבו לכוחות היהודיים שנעו, כאמור, בלילות, אך גם נפגעו על ידם.⁹⁵ באותו יום התבצעה האקציה בתחום של שני מפעלי החימוש בשולי הגטו,⁹⁶ וכן התקפה על הבונקר שברחוב פרנץ'שקנסקה.⁹⁷ רימון שהטילה לוחמת⁹⁸ גרם בהלה בשורות הגרמנים, והלוחמים שניצלו את רגעי הבהלה פרצו משתי היציאות ופגעו בגרמנים מלפנים ומאחור. חרף היפגעותם של לוחמים רבים מחברי הקבוצה נמשך הקרב גם למחרת, עד לנסיגת הקבוצה למחסה אחר. בשבת, 8 במאי, עלה בידי הגרמנים לכתר את כל חמש הכניסות אל הבונקר הראשי של אי"ל ברחוב מילא 18. סמוך למועד הכיתור הצליחה קבוצה קטנה בת 14 לוחמים להימלט. כ-100 לוחמים נפלו, ובראשם מפקד המרד, מרדכי אנילביץ'. שוב עשו הגרמנים שימוש ב"נרות עשן" ובחומרי נפץ, אך יחד עם זאת לא מן הנמנע כי חלק מהלוחמים שלחו יד בנפשם.

אולם גם אחרי חיסול המטה הראשי נמשכה ההגנה על הגטו, אם כי מאותו שלב הושקעו מרב המאמצים בחילוף שרידי הלוחמים אל היערות. ב'10 במאי חולצו בעזרת המחתרת הפולנית 32 לוחמים דרך תעלות הביוב.

ב'12 במאי החליט שטרופ להצית את "הגטו הקטן" באיזור רחוב פרוסטה. קרבות והתנגשויות סביב הבונקרים התרחשו ללא הפוגה. ב'13 במאי הופצצה ורשה על-ידי להק גדול של מטוסים סובייטיים, ופצצות אחדות נפלו בתחומי הגטו.⁹⁹ ב'14 במאי שוב סבלו הגרמנים אבדות כבדות במהלך

התנגשויות רבות באזור "הגטו הקטן", בקרב על גגות בתים בגטו הגובלים בצד הארי ובמהלך מבצע "טיהור" גדול לחיסול רשת המחילות. ב'16 במאי, כמעט חודש ימים לאחר שהחל במבצע לחיסול הגטו, הכריז גנרל שטרופ: "אין עוד רובע יהודי בוורשה". את הכרזתו תיקף בפיוץ בית הכנסת הגדול שברחוב טלומצקי.⁹⁹

ה"גרזוביצים" (אנשי החורבות)

הגטו נשרף כמעט כולו ולא היה אלא תל חורבות. אך עדיין נותרו בו שלוש קבוצות לוחמות של הארגון היהודי הלוחם וכן "גרזוביצים", אשר התבצרו בשרידי הבתים, שגגותיהם עדיין לא נהרסו. לוחמים אלה המשיכו במלחמתם הפרטיזנית יותר מחודש ימים. בקרבות עם הגרמנים הם נהרגו בזה אחר זה, אך המשיכו במאבקם.¹⁰⁰ מרבית פעילותם התרכזה ברחוב נובוליפיה, בעיקר משום שבשכנותו נמצאו בתים אחדים ובהם בונקרים שעומקם שתיים-שלוש קומות. הגרמנים שלחו יחידות הנדסה, ואלה פוצצו במתחם מוקשים רבי עוצמה.

ב'29 במאי נורו כ-500 גברים וכ-25 נשים בין חורבות הגטו, אולם ב'31 במאי וב'1 ביוני שוב הופיעו לוחמי הגטו

באותו שלב החליטו הגרמנים שלא לחוס עוד על רכושם האגור במחסני הצבא והאס-אס בגטו ולהעלות את כולו באש.⁹¹ ב'23 באפריל נמשכה הלחימה במתחם שולץ-טבנס. להבות, עשן וכוחות גרמניים רדפו את לוחמי הגטו ממחסה למחסה. הרעב ואפס התקווה אילצו את חלקם לחפש דרך לעבור לצד הארי.

ב'24 באפריל נערכה אקציה במפעלי הרמן בראואר. הגרמנים הציתו את המפעלים – בין היתר באמצעות פצצות תבערה – והאש כילתה את כל המתחם. אולם חרף ההצלחות הגרמניות והשתלטותם על כמה רחובות ומתחמים התמידו לוחמי אי"ל ואצ"ל לשוב ולתקוף, כשלושיותם עדיין עמדות המגן החשובות, הבתים עצמם ורשת המחילות והבונקרים.

אש

כאמור, מיום שישי, 23 באפריל, נמנעו הגרמנים ככל האפשר מקרבות פנים אל פנים והבעירו את הגטו חלק אחר חלק מכל עבריו. האש הפכה עבור שטרופ לכלי ההתקפה החשוב מכולם. הגרמנים הבעירו רחובות בזה אחר זה, עד כי הגטו כולו הפך לים של להבות, שהפכו את חשכת הלילה ליום. מכל עבר נשמע שאון התמוטטותם של הקירות ושל התקרות ורעש התנפצותן של השמשות. במהירות עצומה כילתה האש את הבתים, את הגושים ולמעשה את הגטו כולו. פתחי

הבונקרים נסתמו בשברי מפולות. שוכני המחבואים נשרפו חיים או נחנקו בעשן או נקברו תחת ההריסות. בונקרים ובתים שעמדו בתופת פוצצו על-ידי הגרמנים. בו בזמן ערכו האוקראינים טבח אכזרי וחסר אבחנה בתושבי הגטו. זעקות הנרצחים וקריאות הפצועים היהודים ששרדו רוכזו ונשלחו למחנות ההשמדה.

אך למרות כל זאת נמשכה הלחימה. בכוחות מדולדלים, כשהם סובלים ממחסור בנשק ובתחמושת, ללא מים, סומים מאש ומעשן, הוסיפו לוחמי הגטו להגן בעיקשות על גושי בניינים ועל בתים בודדים. משנעקרו מעמדותיהם, פנו לפשיטות פרטיזניות. ההתקפות וההתנגשויות נמשכו ללא הרף, ביום ובלילה. לבושים במדים גרמניים ועטויי קסדות של הוורמאכט, רגליהם מחותלות בסמרטוטים, ארבו הלוחמים לגרמנים ותקפו אותם.

באותו שלב השתנה מערך הכוחות, ולכל מחבוא נקבעה קבוצה לוחמת להגנה.⁹² ב'27 באפריל ניהל האצ"ל קרב בן יומיים ברחוב מורנובסקה 2. אחדים מהלוחמים הצליחו לברוח ולהגיע ליער, אולם שם הותקפו, ולכן פרצו את המצור וחזרו לצד הארי בוורשה. קרב נוסף התחולל ברחוב מילא 29 (פינת רחוב זמנהוף). שטרופ, שראה כי האש לא משלימה עבורו את המשימה, פנה ללוחמה כימית. תחילה בנה סכר כדי להעלות את פני המים בנהר כדי להציף את הבונקרים, אך הסכר פוצץ. לאחר מכן הנחה לשפוך קרייאוזוט⁹³ (חומר כימי צורב) לתעלות הביוב כדי למנוע את התנועה בהן. ומאחר שגם תחבולה זו לא הועילה, הפעילו הגרמנים מה שכינה שטרופ "נרות עשן".⁹⁴

ותקפו עמדות גרמניות מצידן האחר של החומות. גם הלוחמים היהודים ששרדו מחוץ לגטו המשיכו בפעילותם. בין היתר הם הציתו רכבת שנסעה בין לודז' לטלושין⁹⁹ והשמידו בית חרושת לשיכר ליד אורלה. בהתקפות אלה ספגו הלוחמים אבדות, ומספריהם הלכו וקטנו. לוחמים רבים נהרגו בעקבות הלשונות. אף-על-פי-כן, בפרוץ המרד הפולני

הגרמנים לשאלה "מה יכריע את המתקוממים?" הייתה: השמדה שיטתית של רשת המחילות, המעברים והבונקרים, תוך צמצום הדרגתי של מרחב הלחימה. על השאלה "איך נכריע?" בחרו הגרמנים באש ובאמצעי לחימה כימיים. אלה איפשרו לגרמנים להשמיד את קיני ההתנגדות בזה אחר זה תוך הימנעות מסיכון עצמי. שיטת הפעולה של הגרמנים

לוחמים יהודים שנתפסו חיים בגטו - מתוך הדו"ח בצילומים של גנרל שטרופ

באוגוסט 1944, צפו 22 לוחמים משרידי אי"ל והצטרפו כקבוצה עצמאית לשורות הצבא העממי הפולני.¹⁰¹

ניתוח והשוואה

ההישג בראי היסודות, העקרונות, הכללים והתורות

מבחינת הגרמנים, שהתמודדו נגד לוחמי הגטו,¹⁰² היה מרכז הכובד של המגינים בתעלות הקשר, במחילות, בבונקרים ובמעברים העיליים. אלה איפשרו את הפיכת העורף הגרמני – בכל שלב – לחזית הלחימה הזעירה והקנו ללוחמי הגרילה את חופש הפעולה הדרוש (התגברות על החוסר במרחב גדול). הנכס החיוני של הלוחמים כלל את הסד"כ שלהם ואת כלי-נשקם. שיטת הפעולה שלהם הייתה גרילה עירונית (בלעדיהם היה הגטו נתון לחסדי האקציה) מתוגברת ברוח לחימה, דהיינו מוטיבוציה עזה ללחום, עד מוות. נקודות התורפה של המגינים היו המרחב המוגבל וכלל אוכלוסיית הגטו, שאבטחתה הגבילה את חופש הפעולה. לפיכך תשובת

נשענה על שני יסודות מרכזיים: הראשון, בשונה ממצב לחימה רגיל, הם לא הוגבלו בזמן; והשני, הם בחרו ב"פשט" של הגדרת קלאוזביץ' לגבי השימוש בכל האמצעים¹⁰³ בלחימה על מנת להשיג את מטרתם. מבחינה צבאית, שגיאתם המרכזית הייתה – לאור יחסי הכוחות והיסודות לעיל שעליהם התבססו – שהחלו לפעול באיחור על-פי דרך הפעולה הנבחרת.

מבחינת לוחמי הגטו, מרכז הכובד הגרמני הושתת על עוצמתו של סדר הכוחות שלהם ועל אמצעי הלחימה שהיו בידהם. הנכס החיוני של לוחמי הגטו היה הנכונות לפעול באומץ ובנחישות בכל האמצעים שעמדו לרשותם. נקודת התורפה של הגרמנים הייתה היערכותם לאקציה – גם אם מאובטחת – ולא ללחימה (מה שיצר מצב תודעתי שלא מדובר בהתמודדות צבאית. כתוצאה מכך לא עלה החשש בקרב הגרמנים מפני ספיגת נפגעים). כתוצאה מכך נגררו הגרמנים למאבק התשה (בהתחלה). לפיכך המענה לשאלה

אולם ריבוי המחסות ושדה הראייה המוגבל בשטח עירוני מחייב שימוש נרחב בסיוורים ובתצפיות. לוחמי הגטו – בניגוד לגרמנים – שמרו על כלל זה.

לוגיסטיקה. יצירת היכולת להגיע לייצור עצמי של אמצעי לחימה; השגתם בדרכים לא־דרכים מהמחתרת הפולנית; צבירת מלאים של מזון, של מים ושל תרופות בבונקרים ואפילו הפשטות הנפגעים הגרמנים מצוידים תוך סיכון עצמי רב – כל הפעולות האלה מוכיחות שנושא הלוגיסטיקה עמד בראש מעייניהם של לוחמי הגטו.

הונאה, הטעיה ולוחמה פסיכולוגית. המאמץ שבהסוואת פתחי הבונקרים, השימוש במדים גרמניים וחיטול הנעליים להשקטת התנועה – כל אלה מוכיחים את העניין הרב שהיה למתקוממים בתחום זה. גם הגרמנים עשו שימוש בהונאה, בהטעיה ובלוחמה פסיכולוגית. יעידו על כך חלוקת המצות והמצרכים לליל הסדר, שנועדה להסוות את ההכנות לאקציה, והקריאה הגרמנית להפסקת הלחימה.

מוראל. הגרמנים לא ראו בנטישת הרוגיהם ופצועיהם ברחובות הגטו פגיעה במוראל, והעובדה היא שמפקד המבצע כתב על כך בעצמו. אולם אין ספק שתופעה זו ומפלותיהם של הגרמנים בשורה של קרבות רחוב שימשו גורם חשוב בהעלאת המוראל בקרב לוחמי הגטו. לעומת זאת ייחסו הגרמנים חשיבות מוראלית גדולה להנפת הדגלים ברחוב מורנובסקה 17, ולכן יצאו

שוב ושוב להתקפות מצח כדי להסירם.

פיקוד ושליטה. הדחת פון זאמרן־פראנקנאג מהפיקוד בימיו הראשון של המבצע לחיסול הגטו, משום שהוא הופתע ונתקף פאניקה, היא אחת הצלחות של ההתקוממות. לעומת זאת יש לציין שנפילת מפקד אי"ל, מרדכי אנילביץ', ואובדנו של בונקר הפיקוד יחד עם עשרות לוחמים לא מנע את המשך ההתקוממות. הלוחמים היהודים, יש להניח, הסתגלו לפעולה עצמאית, תוך הקפדה על גבולות גזרה.

גמישות, שינוי והתאמה. לוחמי הגטו הפיקו לקחים מהאקציה הגדולה ומאקציית ינואר. הסקת מסקנות, הפקת לקחים ויישומם בזמן הפכו להיות הבסיס לתורת הקרב ודרך החיים של לוחמי הגטו. ניצול יתרונותיהם וחיזוק נקודות התורפה תוך ביצוע מיידי של התאמות על־פי השינויים שערכו הגרמנים הם שעמדו להם בקרבות.

קשר ותקשורת. לוחמי הגטאות עשו שימוש מושכל ברצים הן בשלב ההמתנה והן בשלב הלחימה.

טכניקת לוחמה חדשה?

כאמור, בולטת בלוחמה הזעירה האסימטריה בין הצדדים הלוחמים, וזו מטביעה את חותמה על נסיבות העימות ועל שיטותיו. התוכן התיאורטי־דוקטרינרי הכללי בלוחמה זעירה הוא מצומצם למדי, שכן המכנה המשותף בין המקרים השונים הוא דל ואינו ניתן להכללה תורתית. הלוחמה הזעירה מושפעת מהמיוחד לכל מקרה ומהתנאים המקומיים, שהם העיקר בה.¹⁰⁴ לדעתי, לא ניתן לומר שההתקוממות היהודית בגטו ורשה הייתה מודל חדש ללחימה זעירה נגד צבא בשטח

"מה יכריע?" היה מבחינת לוחמי הגטו לוחמת התשה, דהיינו הוגעת האויב באמצעות ויתור זמני על שטח. באשר לשאלה "איך נכריע?" (בחירת השיטה), הרי ברור שהצלחה מבחינת לוחמי הגטו לא הייתה ניצחון במערכה על הגרמנים, אלא עצם ההתמודדות ומשך ההתמודדות. לוחמי הגטו ראו הישג גדול בעצם יכולתם לגרום אבדות לגרמנים ולהנחיל להם מפלות טקטיות בהתנגשויות. את זה הם עשו באמצעות ניוד הכוחות ושמירה על התנופה באמצעות תקיפות חוזרות ונשנות.

לוחמה אסימטרית. היערכותם של לוחמי הגטו להגנה תוך שימוש בטכניקות לחימה המאפיינות גרילה עירונית נתנה בידיהם את היוזמה. הגנתם, שנסמכה על עשיית שימוש נרחב בהתקפות ובנסיגות ברמה הטקטית, איפשרה להם להכתיב את ההתרחשויות. מצב זה נשמר גם לאחר שהושגה הכרעה גרמנית (באמצעות השימוש באש), שכן לוחמי הגטו לא נאחזו בעיקשות בעמדותיהם, אלא השתמשו בהן ונטשו אותן לפי הצורך. הם איפשרו לגרמנים לחדור לתוככי הגטו

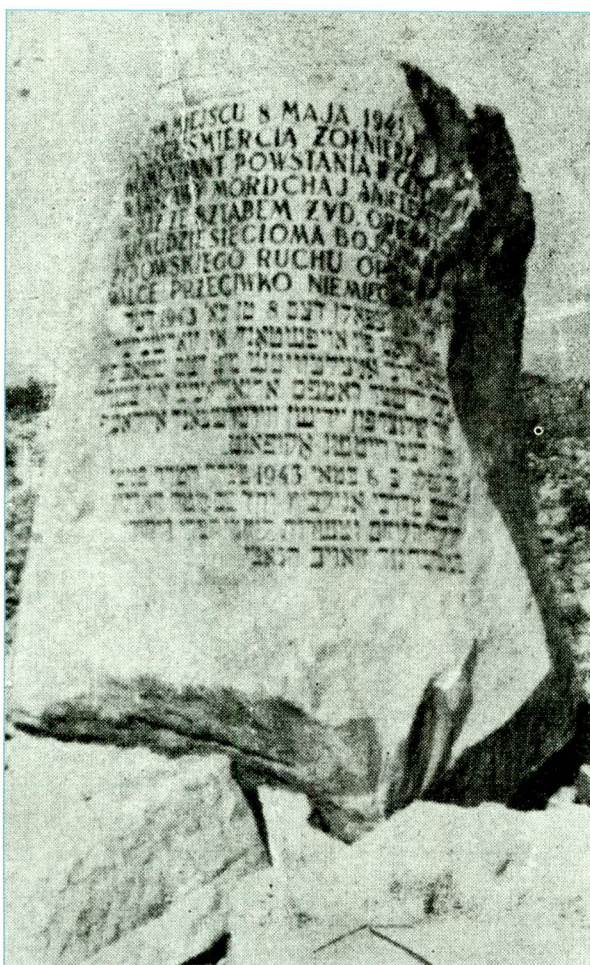
והפכו את "הצלחת" הכוחות החודרים לתורפתם באמצעות מארבים מתוכננים ותקיפת עורפם. זוהי איפוא דוגמה טובה לביצוע המשימה לאור המטרה. לפיכך חרף גילויי האכזריות של הגרמנים ועדיפותם המוחלטת בכוח אדם ובאמצעים, הם נאלצו להמשיך להילחם עד להשמדת הגטו כולו

והכרעת אחרון הלוחמים בו. שגיאה צבאית גסה שגו הגרמנים בכך שלא התמידו במאמצייהם לאור העיקרון המחייב שמירה על רציפות ועל המשכיות. השליטה המוחלטת של לוחמי הגטו בלילה – עד השלבים האחרונים של הלחימה – היא שאיפשרה להם להיערך מחדש ללחימה בבקרים.

לוחמה עירונית. לוחמי הגטו ניצלו בצורה מצוינת את המרחב התלת־ממדי כבר בשלב ההכנות למערכה: הם חיזקו את נקודת התורפה המרכזית, דהיינו דאגו לאבטחת האוכלוסייה בגטו על־ידי יצירת מחסות תת־קרקעיים עם אורך נשימה לוגיסטי ארוך טווח; הם השתמשו בממד הגובה – מה שהפך את הרחובות, שבהם נעו הגרמנים, לשטחי השמדה; ויצרו רשת מעברים, פתחים נסתרים ומחילות, שאיפשרו להם לנוע פעם אחר פעם לעורף התוקפים. בדרך זו הם יצרו לעצמם עומק והרחיבו את המתחם המוגבל. הגרמנים, לעומתם, לא מיצו את כוחם ונכנסו לגטו מבעד למספר מצומצם של כניסות. הניסיון להסביר זאת ברצון לפעול על־פי העיקרון של ריכוז הכוח נכשל, שכן עיקרון זה אינו ישים בדרך כלל בלוחמה עירונית. אם נמשיך ונבחן את העיקרון של מיצוי הכוח, הרי בהכרח נגיע למסקנה שלא קוד התנהגות אתי הוא שמנע מהגרמנים להפעיל עוצמת אש מסיבית להכרעת ההתקוממות וודאי שלא מחסור באמצעים. המסקנה היא איפוא שטווחי המגע, דהינו קרבתם המכוונת של המגינים לתוקפים ("חיבוק מתאגרפים"), פגעו ביכולת הגרמנים להביא לידי ביטוי את מלוא עוצמתם.

מודיעין קרבי. הגרמנים עשו שימוש נכון במטוס תצפית,

והמובהק ביותר של התנגדות מתוך מניעים ציבוריים ולאומיים-יהודיים. לוחמי הארגונים היהודיים ראו בגטו זירה ללחימה. הדחף להתקומם בגטו נבע משני עקרונות שהדריכו את הארגונים הלוחמים: הראשון, הרצון להגיב על מבצע העקירה והשמד של הגרמנים, ובמיוחד על האקציות

המצבה על חורבות הבונקר המרכזי של הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה (מילא 18). בבונקר זה נפלו ב־8 במאי 1943 מרדכי אנילביץ' ויותר מ־100 לוחמים

הגרמניות; והשני, הרצון לנקום במידת האפשר על הרצח ההמוני של היהודים.¹¹⁶

מאמר זה בחן את המרד מהיבטו הצבאי והעלה כי הארגונים היהודיים נערכו כראוי להתמודדות, יזמו את פעולות הלחימה וגילו רוח לחימה למופת גם בנסיבות שנראו אבודות לחלוטין. הם פעלו על-פי הגיונם ובהתאמה למצבם המיוחד. פעולתם עלתה בקנה אחד עם היסודות, הכללים, העקרונות והתורות שנלמדים באקדמיות הצבאיות – אף שסביר להניח שלא היו בקיאים בהם. המערכה הצבאית הוכרעה למעשה ימים ארוכים לפני סיומה, כאשר החלו הגרמנים לשרוף את הגטו באופן שיטתי. מתברר שעובדה זו – ולא הכנסת תושבי הגטו לבונקרים¹¹⁷ – היא שהפריעה למתקוממים להמשיך לקיים את היוזמה בידיהם ברובד הטקטי. העובדה שהם המשיכו להילחם למרות ים הלהבות

עירוני. עם זאת גם לא ניתן לומר שאין שום קווי דמיון במאפייני היסוד של התקוממות באמצעות לוחמה זעירה.¹⁰⁵ ההפך הוא הנכון. כך, למשל, בקרבות הראשונים בגרוזני, בירת צ'צ'ניה, אנו מוצאים נקודות זהות רבות למרד בגטו ורשה: למשל, יש דמיון רב בין מרכז הכובד, הנכסים החיוניים ונקודות התורפה של הרוסים ב־1994 לאלה של הגרמנים ב־1943.¹⁰⁶ יתר על כן, ישנו דמיון גם בשיטות הפעולה ובאמצעים שננקטו.¹⁰⁷ אפילו קרבות גרוזני במלחמה הצ'צ'נית השנייה דומים דמיון מפתיע לקרבות בגטו ורשה בכמה וכמה תחומים: השימוש בלוחמה פסיכולוגית; יישום הלקחים – בשני הצדדים – מהמלחמה הצ'צ'נית הראשונה, טקטיקת החיבוק שנקטו הצ'צ'נים ושמנעה מהרוסים, שהיו הצד החזק בעימות, להפעיל את כל עוצמתם, הריסת העיר כמעט עד היסוד על-ידי הרוסים על מנת לכבושה ועוד.¹⁰⁸ אולם בנקודה אחת קיים שוני משמעותי בתכלית בין הלחימה בגטו ורשה לבין הלחימה בגרוזני – וזהו השימוש שעשו הגרמנים בכלל האמצעים¹⁰⁹ לא רק על מנת לפגוע בלוחמים היהודים, אלא כדי להשמיד את כלל האוכלוסייה. כבר מזמן הופרכה הטענה הגרמנית כי לפשעי המלחמה היו אחראים רק אנשי האס־אס (שהיו למעשה צבאם הפרטי של המפלגה הנאצית ושל היטלר), וכי הצבא הגרמני הרגיל, הוורמכט, היה נקי מכך. העובדות הן שגם חיילי הוורמכט היו שותפים לרצח אזרחים – במיוחד בחזית המזרחית. יתר על כן, חיילי הוורמכט היו במקרים רבים עדים לפשעים שביצעו אנשי האס־אס והזהירו אותם.¹¹⁰ אחת הדוגמאות לכך היא שביוני 1943 חג מעל שמי הגטו טייס של הלופטוואפה (שהיה שייך לצבא הרגיל, לא לאס־אס), והוא כתב בגאוה לרעייתו: "יכולנו לזהות בסיפוק את השמדתו המוחלטת של הגטו היהודי. החבר'ה שלנו עשו שם עבודה פנטסטית. אין שם אפילו בית אחד שלא נהרס עד היסוד."¹¹¹ במילים אחרות – כל הצבא הגרמני הפעיל את כוחו ללא רסנים או סייגים כלשהם.¹¹² וגם אילו היה הוורמכט נמנע מלטבוח אזרחים ומותיר מלאכה זו לאס־אס בלבד, הרי בכל מקרה הוא היה אשם בכך שציית ללא סייג להיטלר ויצא בפקודתו למלחמה תוקפנית שהמיטה סבל כל יתואר על עמים רבים. גם אם היו פה ושם קצינים בוורמכט שהתנגדו לדרכו היטלר, הם היו אחוזי שיתוק, וקולם לא נשמע, אלא כאשר התבוסה כבר הפכה לוודאות גמורה, בקיץ 1944.¹¹³

סיכום

המרד בגטו ורשה בחודשים אפריל-מאי 1943 הוא מבצע הלחימה היהודי המקיף והחשוב ביותר בארצות אירופה הכבושה. המרד הזה מהווה ללא ספק מפנה לא רק בדברי ימי המרי היהודי, אלא אף בדברי ימי המאבק הכללי לשחרורה של ורשה. בהשפעת המרד היהודי חלה התעוררות במאבקה של המחתרת הפולנית נגד הפולש הנאצי.¹¹⁴ הלחימה בגטו ורשה הייתה פרי של תקופת הכנה ממושכת ומעבר מפעילות במסגרת מחתרת פוליטית ללחימה בנשק חם. הלחימה הפכה להתקוממות, שבה השתתפו הן לוחמים מאורגנים וחמושים והן תושבי גטו רבים שפעלו באופן עצמאי.¹¹⁵ המרד היה הביטוי העקבי

הערות

1. השם אומנם כבר ניתן אומנם לספרו של סיימור מ' הרש (הוצאת ידיעות אחרונות, 1992), אך ההמשלה לגיבור המקראי, שמוטט את מקדש דגון בעזה – עליו ועל אויביו הפלישתים – מתאימה, לדעתי, יותר מכול ללחימתם ולגבורתם של לוחמי גטו ורשה.
2. **שופטים** טז, כח–ל.
3. מחוץ לתחומי ישראל.
4. המטה הכללי, עקד כללי 3-1, **תורת הקרב** (כרך ב'), הגנה, נסיגה והשהיה, אורח לחימה בלתי סדור, מבצעים מוטסים ומושטים, אלול תשכ"ג, ספטמבר 1963, עמ' 142.
5. לני יחיל, **השוואה**, שוקן ויד ושם, תל-אביב 1987, עמ' 619.
6. במועד הסמוך למרד התנהלו אומנם מגעים עם המחתרת הפולנית על תוכנית משולבת יהודית-פולנית לשם פריצת חומות הגטו, אולם זו לא הגיעה לרמת תכנון מפורט וגם לא מומשה. **שם**, עמ' 620.
7. **תורת הקרב** (כרך ב'), עמ' 142.
8. **שם**, עמ' 145–149.
9. **שם**, עמ' 150–151.
10. **שם**, עמ' 160.
11. **שם**, עמ' 159.
12. **שם**, עמ' 161–163.
13. **שם**, עמ' 164–165.
14. יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1990, עמ' 191.
15. **שם**, עמ' 193.
16. יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1977, עמ' 274–275.
17. יהושפט הרכבי, **על הגרילה**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1971, עמ' 18.
18. **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 191.
19. **שם**, עמ' 192–193.
20. אמ"ק-תורה"ד, "לוחמה נגד התקוממות ונגד גרילה", **תצפית** מס' 30, יולי 2001, עמ' 27.
21. **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 190–191.
22. גנרל נגוריאן וזיאפ, **מלחמת העם – צבא העם**, צבא הגנה לישראל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, ינואר 1969, עמ' 89.
23. קחצ"ר, תחצ"ן, **אוגדן לש"ב**, עמ' 12–18.
24. ג'ון פרדריק צ'רלס פולר, **מלחמת העולם השנייה**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1987, עמ' 39–46.
25. בריגדיר פיטר יאנג, **מלחמת העולם 1939–1945**, מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, יוני 1969, עמ' 29–30.
26. לן דייטון, **מלחמת בזק – מעלית היטלר עד נפילת דנקירק**, מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1986, עמ' 79.
27. ישראל גוטמן, **יהודי ורשה 1939–1943 – גטר-מחתרת-מרד**, האוניברסיטה העברית בירושלים, יד ושם, המכון ליהדות זמננו, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, ספריית הפועלים, תל-אביב, 1977, עמ' 21 ו-79.
28. **שם**, עמ' 37.
29. ח"א קפלן, **מגילת ייסוריו – יומן גטו ורשה 1.9.1939 – 4.8.1942**, עם עובד, יד ושם, ירושלים, תשכ"ו, עמ' 133.
30. **יהודי ורשה**, עמ' 39.
31. **שם**, עמ' 53.
32. **שם**, עמ' 44.
33. ההשמדה המאורגנת התחילה בדצמבר 1941 (בתחומי בריה"מ היא החלה עוד קודם לכן – ביולי 1941 – באמצעות ה"איינזגרופן").

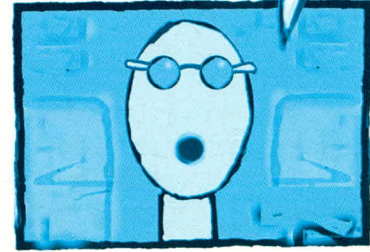
- ראו: **השוואה**, עמ' 382–383; **יהודי ורשה**, עמ' 189–190.
34. עובדה זו הביאו הארגונים באופן מיידי – באמצעות עלוניהם – לידיעת תושבי הגטו. אך במשך תקופה ארוכה סירבו אלה להאמין שהאקציה עתידה לבוא גם עליהם. ראו: **השוואה**, עמ' 185.
35. יוסף קרמיש, (עורך), **מרד גטו ורשה בעיני האויב**, דבר ויד ושם, תל-אביב, 1959, עמ' 18.
36. **שם**, עמ' 20–21.
37. **יומן גטו ורשה**, עמ' 543–562.
38. ישראל גוטמן, **מאבק בנתיב הייסורים, התנגדות היהודים לנאצים בתקופת השואה**, ירושלים, 1988, עמ' 119.
39. **השוואה**, עמ' 637.
40. **שם**, עמ' 638.
41. האיגוד הצבאי היהודי נוסד על-ידי חוגים של אנשי בית"ר (רוויזיוניסטים), אך הצטרפו אליו גם קבוצות נוספות. ראו: **יהודי ורשה**, עמ' 310.
42. ח' לזר, "האיגוד הצבאי היהודי בגטו ורשה", בתוך: **תנועות הנוער הציוניות בשואה**, בית לוחמי הגטאות, 1989, עמ' 197–198.
43. מארק אדלמן, (שיחה אישית), בתוך: אנקה גרופינ'סקה, **סחור סחור – שיחות עם לוחמים מגטו ורשה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תרגום מפולנית – יונת ואלכסנדר סנד, 2002, עמ' 216–217.
44. ר' פרליס, **תנועות הנוער החלוציות בפולין הכבושה**, בית לוחמי הגטאות, 1987, עמ' 391–393.
45. שרה נשמית, **מאבקו של הגטו**, הוצאת הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות, תל-אביב, 1968, עמ' 145.
46. מאחורי התואנות השונות עמדו, בין היתר, חשד, אנטישמיות וחוסר אמון ביכולת. ראו: שאול פרידלנדר, **גרמניה הנאצית והיהודים – שנות הרדיפות, 1933–1939**, הוצאת עם עובד, הדפסה שנייה, 1997, עמ' 247.
47. **מרד גטו ורשה**, עמ' 32.
48. בין הלוחמות הצעירות שהיו בגטו. זכתה לכינוי "ז'אן דארק". בת 17 הייתה כאשר קיפחה את חייה בקרב זה.
49. דני דור, **גיבורים ונואשים**, הוצאת בית לוחמי הגטאות, 2003, עמ' 122.
50. **השוואה**, עמ' 639.
51. ישראל גוטמן, **מרד הנצורים – מרדכי אנילביץ' ומלחמת גטו ורשה**, מרחביה, 1963, עמ' 292.
52. צביה לובטקין, **בימי כיליון ומרד**, בית לוחמי הגטאות ע"ש יצחק קצנלסון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ט, עמ' 108.
53. **יהודי ורשה**, עמ' 329.
54. אנו יודעים כיום שהאקציה לא תוכננה להיות חיסולו הסופי של הגטו, אלא נועדה לעקור מכסה של כ-8,000 יהודים (מכסה שלא עמדו בה). ראו: **השוואה**, עמ' 347. אולם בגטו ובעיתונות המחתרת הפולנית התפרש הדבר (בהשוואה לקיץ 1942) ככישלון גרמני וכתוצאה מפני עימות עם כוח מזוין. ראו: **שם**, עמ' 340–342.
55. **מאבקו של הגטו**, עמ' 148.
56. חנה יבלונקה, **מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן**, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 2001, עמ' 249.
57. יצחק צוקרמן, משה בוסק (עורכים), **ספר מלחמת הגטאות**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, בית לוחמי הגטאות ע"ש יצחק קצנלסון, מהדורה שלישית, תשט"ז, עמ' 126–127.
58. **יהודי ורשה**, עמ' 329.
59. **ספר מלחמת הגטאות**, עמ' 130.
60. תבוסה יפן בקרב הימי במידווי (3–4 ביוני 1942); המפנה במדבר המערבי (אל-עלמין – 23 באוקטובר – 2 בנובמבר 1942); המפלה הגרמנית בסטלינגרד (2 בפברואר 1943). ראו: **יהודי ורשה**, עמ' 365.
61. **שם**, עמ' 334–335.

93. מאבקו של הגטו, עמ' 67
94. הגרמנים הפעילו סוג של גז כלור. רבים נהרגו מהגז, ומי ששרדו את ההתקפות סבלו מסיבוכים וממחלות שהתפתחו במשך הזמן. הגז, יותר מכול אמצעי אחר, אילץ את הקורבנות לצאת מהבונקרים.
- ראו: יהודי ורשה, עמ' 398
95. מרד גטו ורשה, עמ' 68
96. סמוך לכיכר אומשלג.
97. דבורה בארון.
98. מרד גטו ורשה, עמ' 187
99. שם, עמ' 70-73
100. שם, עמ' 72-73
101. יצחק (אנטק) צוקרמן, **שבע השנים ההן**, הוצאת הקיבוץ המאוחד – בית לוחמי הגטאות, הדפסה שנייה, 1991, עמ' 450-452
102. ניתוח הרעיון המבצעי יתקיים על-פי שיטת ה"מחתמ"א של אל"ם (בדימוס) ד"ר חנן (שווארץ) שי. לפי שיטה זו, בתכנון תוכנית מבצעית ובניתוחה בדיעבד נבחנות השאלות (שראשי תיבותיהן **מחתמ"א**) הבאות: מהם מרכז הכובד, הנכס החיוני ונקודת התורפה של האויב מה יכריעו? ואיך נכריעו?
103. פילדמרשל א"פ וייול, **החייל הטוב**, תל-אביב, מערכות, 1952, עמ' 10
104. **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 192-193
105. ראו לעיל בפרק יסודות הלוחמה הזעירה.
106. אמ"ץ-תנה"ד, זרקאור, **גרזני, צ'צ'ניה – הלחימה בשטח עירוני**, (נכתב על-ידי יגיל הנקין ונבחר על-ידי רמ"ח היסטוריה), המדור לפרסומים ולמינוח, נובמבר 2000, עמ' 64
107. שם, עמ' 74-75
108. אמ"ץ-תנה"ד, זרקאור, **המלחמה הצ'צ'נית השנייה – הלחימה בגרזני 1999-2000**, (נבחר ונכתב על-ידי רמ"ח היסטוריה), המדור לפרסומים ולמינוח, אפריל 2001, עמ' 18-23
109. שריפת הגטו; רצח אזרחים, ובהם נשים, זקנים וטף; שימוש בגז ועוד.
110. עמר ברטוב, **צבאו של היטלר**, דביר, תל-אביב, 1998, עמ' 73
111. דניאל יונה-גולדהגן, **תליינים מרצון בשירות היטלר**, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, תל-אביב, 1998, עמ' 425
112. קארל דיטריך בראכר, **הדיקטטורה הגרמנית**, האוניברסיטה העברית ירושלים, הוצאת עם עובד, הדפסה מחודשת, 2002, עמ' 618
113. שם, עמ' 632
114. מרד גטו ורשה, עמ' 9
115. **השוואה**, עמ' 636
116. שם, עמ' 619
117. שם, עמ' 126-127

62. שם, עמ' 353
63. י' גוטמן, א' ויין, ש' נצר, **תולדות יהודי ורשה**, ירושלים, 1991, עמ' 247
64. **השוואה**, עמ' 640
65. **ספר מלחמת הגטאות**, עמ' 130
66. **יהדי ורשה**, עמ' 343
67. **יהודי ורשה**, עמ' 353
68. החליף את מפקד אי"ל, מרדכי אנילביץ', סמוך למרד, על מנת שזה יוכל לפקד על שלושת אזורי הלחימה.
69. כל כיתה הורכבה מתריסר עד 20 לוחמים. ראו: **יהודי ורשה**, עמ' 355
70. החליף את יצחק (אנטק) צוקרמן סמוך למרד, מאחר שצוקרמן נקבע כנציג אי"ל בצד הארי.
71. במפלס התת-קרקעי התבצעה עבודת חפירות נרחבת – בעיקר בלילה. בחלק מהמקרים הפכו מרתפים לבונקרים, ובמקרים אחרים חפרו בונקרים חדשים. (הבונקרים נועדו בעיקר להצלת היהודים שלא נלחמו, ורק בונקרים מעטים שימשו ללחימה, למשל להטמנת מוקשים). חלק מהבונקרים היו גדולים מאוד ויכלו להכיל עשרות משפחות. הבונקרים נחפרו מתחת לבתים, ובמיוחד שקדו על הסוואת פתחי הכניסה. לחלק מהם נכנסו באמצעות הזזת לוחות שהונחו על הרצפה שמעל הבונקר. אל אחרים נכנסו דרך ארובה צרה, והיו גם כאלה שהכניסה אליהם הוסתרה מתחת למושב של בית-שימוש. בחלק מהבונקרים הותקנו חשמל, אינסטלציה ומשאבות מים. ראו: **השוואה**, עמ' 640 וכן **יהודי ורשה**, עמ' 369-366
72. **מרד הנצורים**, עמ' 304
73. מידע מוסמך על הגירוש המתוכנן הגיע לגטו מהצד הארי ב-18 באפריל. ראו: **יהודי ורשה**, עמ' 381
74. **מרד הנצורים**, עמ' 335
75. **מרד גטו ורשה**, עמ' 53
76. הפצת הידיעה בקרב כל היהודים בדבר כוונת הגרמנים לחסל למחרת את הגטו. ראו: **בימי כליון ומרד**, עמ' 126
77. **מרד גטו ורשה**, עמ' 54
78. י' גוטמן, א' ויין, ש' נצר, **תולדות יהודי ורשה**, ירושלים, 1991, עמ' 250
79. כ-820 חיילי "ואפן אס-אס", כ-330 אוקראינים שומרי מחנות, כ-100 חיילים (תותחנים וחיל הנדסה) וכ-800 שוטרים גרמנים ופולנים. ראו: **מרד גטו ורשה**, עמ' 122
80. **השוואה**, עמ' 640
81. לטענת הגרמנים נהרגו בצד שלהם 16 ונפצעו 85. במקורות היהודיים מדובר על עשרות הרוגים ופצועים בקרב הגרמנים. (**יהודי ורשה**, עמ' 403). בשל הפער הגדול קשה לפסוק חד-משמעית. מחד גיסא היו לגרמנים סיבות לגמד את מספר נפגעייהם; ומאידך גיסא, מספר האבדות בצד הגרמני, כפי שהוא מוצג במקורות יהודיים שונים, הוא ללא ספק מופרז.
82. **מאבקו של הגטו**, עמ' 168
83. **גיבורים ונואשים**, עמ' 147
84. **מאבקו של הגטו**, עמ' 169
85. התותחים הוצבו בכיכר קרשינסקי וברחוב שוינטוירסקה.
86. **מרד גטו ורשה**, עמ' 58-59
87. **יהודי ורשה**, עמ' 393
88. **מרד גטו ורשה**, עמ' 58-59
89. **יהודי ורשה**, עמ' 393
90. **מרד גטו ורשה**, עמ' 60
91. **מאבקו של הגטו**, עמ' 172
92. שם, עמ' 65

לאן נעלמה הגמישות?

הגמישות, שהיא אחד מעקרונות המלחמה, הלכה ונעלמה במהלך השנים מספרי ההדרכה של צה"ל. אפשר שהדבר נבע מחשש שהקצינים יפרשו את העיקרון הזה כהיתר לאלתר במקום להשקיע בלימוד המקצוע הצבאי ובעבודת הכנה יסודית. צה"ל כיום מקצועי דיו כדי שלא ליפול במלכודת הזאת, ויחד עם זאת הוא אינו יכול לוותר על העיקרון החשוב הזה

סא"ל ד"ר מאיר פינקל

אחרים. מעבר לכך מושתתת הגמישות על עומק ועל עתודה. גם במקרה הזה הדגש אינו על חשיבת המפקד, אלא על כלים טכניים, אשר יאפשרו לו גמישות בקרב. הפשטות הוצאה מרשימת העקרונות. בגרסת 1996 הוחזר עקרון הפשטות, אך בדברי ההסבר של העיקרון המילה גמישות אינה מופיעה, ולו פעם אחת. הגמישות אינה מופיעה אף לא באחת מכותרות העקרונות ומוזכרת בפיסקה אחת בלבד – בהסבר על עקרון העומק והעתודה.

ניתן איפוא לראות תהליך רצוף של דעיכת חשיבותו של עקרון הגמישות בתורת הקרב של צה"ל. הסבר אפשרי³ לירידה בערכו של עיקרון זה הוא העידוד, אשר ייתכן שמשמע ממנו, לאלתור. ייתכן כי החשש, שמפקדי צה"ל יפרשו את עקרון הגמישות כהיתר לתרבות של אלתור וכתחליף ליכולת מקצועית גבוהה, הוא שהביא להוצאתו ההדרגתית מעקרונות המלחמה. ראוי לציין כי עקרון מלחמה זה הוא אחד מעקרונות המלחמה הבריטיים ואחד מחמשת העיקרים של תורת המבצעים של צבא ארה"ב.

לדעתי, יש לשקול שוב את מקומה של הגמישות בנוסחה המקורי משנת 1949 ולהשיבה לעקרונות המלחמה של צה"ל, וזאת מארבע סיבות: ■ הלחימה בשטחים מעלה שוב ושוב את הצורך בזיהוי מהיר של מצבים

היזומה – בכל הרמות – לפעול במסגרת המשימות המוגדרות וגזרות הפעולה, לפי התפתחות הקרב. בגרסה זו ניתן לראות פירוט כמעט טכני של האופן

**רמתו המקצועית של צה"ל
הלכה ועלתה עם השנים.
גם אם ההסבר המוצע
להוצאתו ההדרגתית של
עקרון הגמישות היה נכון,
הרי שהיום ברור כי אלתור
יכול להתבצע על בסיס
של ידע מקצועי רחב
ולא כתחליף לו**

שבו יש להשיג את הגמישות – בשונה מההגדרה הכוללת יותר של גרסת 1949.

באמצע שנות ה-80 נבחנו שוב הרשימות של עקרונות המלחמה בצה"ל ובעולם. בעקבות זאת, ב-1986, הציעה מחלקת ההדרכה של צה"ל (מה"ד) 11 עקרונות. עקרון הגמישות עבר למקום השביעי ונקרא "עומק, עתודה וגמישות". על-פי ההסבר לעיקרון הזה, נשענת הגמישות על היערכות מבצעית, אשר תכונותיה יאפשרו למפקד להגיב על מצבים מבצעיים משתנים בתוך צורת קרב מסוימת ולעבור על-פי הצורך במהירות וביעילות למצב או לצורת קרב

במהלך השנים הלך ונעלם עקרון הגמישות מתורת הקרב של צה"ל. ב-1949 הייתה הגמישות העיקרון התשיעי והאחרון בעקרונות המלחמה של צה"ל.¹ הפיסקה המרכזית שעוסקת בעקרון המלחמה הזה דנה בגמישות המחשבה: "במלחמה המודרנית נדרשת גמישות רבה כדי לחדש ולשנות את התוכניות המוכנות בהתאם למצבים המשתנים ולהתפתחות בלתי צפויה. לכך דרושים אימון, ארגון, משמעת ופעילות מטה משובחים, ומעל לכול – גמישות המחשבה ומהירות ההחלטה של המפקד ועוזריו גם יחד". כמו כן הושים דגש על פשטות ועל ארגון מהיר וחסכוני של תנועת הכוחות.

ב-1965 מופיעות בספר "לוחמת שריון" "הפשטות והגמישות" בתור עקרון המלחמה השמיני והאחרון.² ההסבר מפרט כי

את הפשטות והגמישות משיגים בעיקר באמצעות קביעת משימות סופיות מוגדרות, חלוקת גזרות אחריות, איגוד כוחות נכון (בלי להפריז בשבירת מסגרות) ובאמצעות השארת

קצין שריון, תלמיד במכללה לביטחון לאומי

נדרשת גמישות רבה כדי לחדש ולשנות את התוכניות המוכנות בהתאם למצב המשתנה ולהתפתחות בלתי צפויה

משתנים ובדפוס חשיבה ופעולה מקוריים (בעגה הצה"לית מדברים כיום על שבירת שגרה). לרוב מצליח בכך צה"ל, אך לעיתים נכשל. הדגשתו של עקרון הגמישות יאפשר לחנך את המפקדים לאור העיקרון הזה ולהטמיע בהם את הדרישה לדפוס חשיבה ופעולה גמישים בעת לחימה.

■ העלייה המתמדת במורכבותו של שדה הקרב המודרני – בשל העלייה במגוון האיומים על הכוח הצבאי הלוחם בעקבות ההתפתחויות בתחום הטכנולוגיות הצבאיות – מגבירה את הצורך בזיהוי מהיר של שינויים ובביצוע מהיר של התאמות תוך כדי לחימה.

■ פשטות התוכנית, אשר לעיתים נתפסת כבסיס לגמישות, שוב אינה מספקת כבסיס לחשיבה צבאית

איכותית. קריטריון של פשטות עלול להטעות מפקד, כאשר דרך הפעולה הנבחרת היא דווקא מורכבת. לדעתי, ראוי להחליף את

אופיה של הלחימה בשטחים ומורכבותו ההולכת וגדלה של שדה הקרב המודרני מעלים את הצורך להשיב את עקרון הגמישות על כנו

■ עקרון המלחמה הזה בעקרון הגמישות, תוך ציון תרומתה של הפשטות ליישום הגמישות. רמתו המקצועית של צה"ל הלכה ועלתה עם השנים. גם אם ההסבר המוצע להוצאתו ההדרגתית של עקרון הגמישות היה נכון, הרי

שהיום ברור במידה רבה בכל הרמות כי אלתור יכול להתבצע על בסיס של ידע מקצועי רחב ולא כתחליף לו.

לסיכום, עקרון הגמישות הלך ונעלם במהלך השנים מעקרונות המלחמה של צה"ל. אופיה של הלחימה בשטחים ומורכבותו ההולכת וגדלה של שדה הקרב המודרני מעלים את הצורך להשיבו.

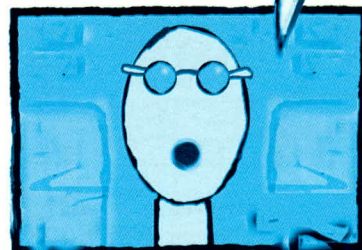
מקורות

1. אג"ס-מה"ד, עקרונות המלחמה, 1949, עמ' 17
2. המטה הכללי, עקד שריון, לוחמת שריון, 1965, עמ' 14
3. את הרעיון העלה אל"ם עטר דגן בעת שיחה איתו.

חקר מלחמת יום הכיפורים

דעה אישית

למרות התחושה שמלחמת יום הכיפורים היא אחת המלחמות הנחקרות ביותר בתולדות ישראל – בין היתר בגלל שפע הפרסומים שהציפו אותנו לרגל יום השנה ה-30 לפרוץ המלחמה – האמת היא שונה לחלוטין. החומר המחקרי בעל הערך הוא דל – בין היתר בשל מגבלות המוטלות על גישה לחומר, אף שברובו כבר התיישן, ולא צריכה להיות שום מניעה לאפשר גישה חופשית אליו. את מחיר המדיניות הזאת משלם צה"ל

סא"ל בעז זלמנוביץ'

מבוא

מה כתבו עד כה על מלחמת יום הכיפורים

הופעת קובץ המאמרים "מלחמה היום" בעריכת חגי גולן ושואל שי ובהוצאת מערכות¹ היא משמחת מחד גיסא, אך מאידך גיסא ממחישה את הבעייתיות הקיימת בחקר מלחמת יום הכיפורים: עד היום, יותר מ-30 שנה מאז הסתיימה המלחמה, לא פורסמו כמעט מחקרים אקדמיים או מחקרים צבאיים מקיפים על אודותיה.

יחד עם זאת על מלחמת יום הכיפורים נכתב לא מעט – ולא רק לרגל יום השנה ה-30 לפרוץ המלחמה, שגרר פרץ של פרסומים: מאמרים בעיתונים, ספרים², כנסים, ימי עיון ואף לקסיקון חדש³. נכתבו ספרי זיכרונות או ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, שנכללו בהם פרקים נכבדים על המלחמה, שהעיקרי בהם

לשעבר סמח"ט
בנעתי

הוא "דדו" של חנוך ברטוב, אשר יצא באחרונה במהדורה מעודכנת, הכוללת מקורות והפניות שלא הותרו לפרסום בעת יציאת המהדורה

הראשונה.⁴ לז'אנר הזה שייכים גם ספריהם של אביגדור קהלני, יוסי פלד, רפאל איתן, אברהם אדן (ברן), משה דיין וגולדה מאיר וכן ספרים "מטעם", כגון ספרו של בראון על דיין⁵ או ספרה של גיא על בר-לב⁶. נכתבו גם ספרים אישיים מרגשים⁷ על המלחמה ועל

החומר המקורי, הראשוני והתיעודי שמור למעטים, היושבים ברובם במחלקת ההיסטוריה של צה"ל

מוראותיה. ישנם ספרים המנסים לסקור את כל המלחמה.⁸ אחרים הם ספרי ה"מחדל", שיצאו סמוך מאוד לסיום המלחמה.⁹ כמובן, נכתבו מאמרים רבים,¹⁰ והוקדשו לא מעט גיליונות "מערכות" למלחמה.¹¹ למרות זאת, פורסמו רק מעט מחקרים מקיפים, המעוגנים בכללי החקר האקדמיים, ואשר מאפשרים דיון תורם ומקדם.¹² מייד אעמוד על הפערים ועל הבעיות שאני רואה בתחום זה למרות כל השפע. בחינת קובץ המאמרים והמחקרים "המלחמה היום", מחקרו של דני אשר על הצד המצרי במלחמה, "לשבור את הקונספציה",¹³ וספרם של ברגמן ומלצר, "מלחמת יום הכיפורים – זמן אמת", שראו אור לציון 30 שנה

למלחמה, ממחישה היטב את הבעיה העיקרית: החומר המקורי, הראשוני והתיעודי שמור למעטים, היושבים ברובם במחלקת ההיסטוריה של צה"ל.¹⁴ מצב זה הומחש היטב ביום עיון שקיימה אוניברסיטת חיפה על שלב ההיערכות והבלימה (6-7 באוקטובר 1973). המרצים היו ממחלקת היסטוריה של צה"ל וממערכות (צבי עופר, עמירם אזוב ושמעון גולן) וכן שמואל גורדון, שגם הוא "מקורב" לחומר. לקריאת ביניים מהקהל במהלך דבריו של גורדון – "זה לא פייר שהיושבים באולם לא היו חשופים למקורות והיו מתים לראות אותו" – השיב גורדון: "אני עבדתי בשביל זה 25 שנה", ברומזו לשירותו הצבאי ולקשריו.

הבעיה היא שלא ניתן לחלוק על הרמה המקצועית של החוקרים ושל המחקרים ועל הפרשנות שנותנים החוקרים לעובדות, שכן המסמכים סגורים בפני מרבית הציבור והאקדמיה. גולן, למשל, הוא היחיד בארץ הכותב פרסומים צבאיים¹⁵ ואקדמיים¹⁶ על יחסי הדרג המדיני-צבאי במלחמה ועל שהתרחש במוצב הפיקוד העליון במהלכה. דוגמא נוספת היא דני אשר, הכותב על צבאות ערב במלחמה באופן מוסמך וכמעט בלעדי.¹⁷ בהקשר זה ראוי לציון ספרם של ברגמן ומלצר שכתוב אומנם בכתיבה עיתונאית, אינו חף מטעויות הבנה ואינו מעמיק

בפרשנויות, אך התיזה שלו, שיש צורך לחשוף את מה שקרה במלחמה ואת המקורות, היא נכונה ורלוונטית.¹⁸ בהערת ביניים יש לציין כי צריך גם לאסוף את החומר התיעודי המפוזר אצל הציבור על מנת לשומרו ולרכזו במוקדי מחקר. אולם מכיוון שיוצאי הקרבות – מפקדים ולוחמים – מעוניינים שהחומר השמור בידיהם ייצא לאור, כל אחד מסיבותיו שלו, אזי כל עוד ברור שהחומר אשר יגיע לארכיונים ייקבר בהם, הוא לא יימסר.¹⁹ חשיפת החומר התיעודי היא חיונית, אך צריך לעשות זאת באופן מסודר. ברגמן ומלצר מתגאים בכך שעלה בידיהם לחשוף חומרים גנוזים למרות המאבק בצנזורה.²⁰ הדליפות הן ממקורות שונים. חלקם של בעלי עניין במאבקי המפקדים והמודיעין וחלקם של מי שחשו את עצמם נפגעים ממה שאחרים פירסמו. חלק מהחומרים פורסמו ב"חור"ל" מסיבה כזו או אחרת.²¹ מקור נוסף הוא אנשי הצבא, הפוגשים את החומר במהלך לימודיהם ב"פ"ם או במכללה לביטחון לאומי, דוגמת רס"ן א'.²² ספרו של אורי בר-יוסף, "הצופה שנרדם",²³ הוא עדות נוספת לצורך לעשות מניפולציות, שלא לומר לעקוף את החוק ואת כללי הארכיונים, כדי להגיע לחומר התיעודי. כפי שמציין בר-יוסף עצמו, החומר הגיע אליו, בחלקו, בדרכים לא-דרכים.²⁴

במה התמקד המחקר עד כה

הספר "הצופה שנרדם" מפנה אותנו לסוגיה נוספת – תחום ההתעניינות של הציבור ושל המחקר. עד היום עיקר הדיון הציבורי בתחום הצבאי היה המודיעין.²⁵ בתחילה היו אלה ההתגוננות של ראש אמ"ן, אלי זעירא,²⁶ מפני מקטרגיו²⁷ וה"התקוטטות" שלו עם מקטרגיו.²⁸ הסיבה המרכזית להתעניינות הייתה תשומת הלב והפרשנות שנתנו ועדת אגרנט לקונספציה ולמחדל ההתרעה. לפני כשנתיים ניתן לעניין המודיעיני תוקף אקדמי, כאשר בר-יוסף פירסם את ספרו על כישלון המודיעין וההתרעה.²⁹ ועדת אגרנט עסקה גם בנושא החשוב – אולי אף החשוב יותר – שעלה עם פרסום הקובץ "המלחמה היום".³⁰

הידע הצבאי, תורות הלחימה ויישומם בשדה הקרב של אוקטובר 1973.³¹ רבים מהמחקרים שעוסקים בתחום הזה אינם חשופים לקורא, לחוקר ולעיתים אף לאיש הצבא. למרות מאמציו של צבי עופר להפיץ בצבא – באמצעות הרצאות – את מחקרו על חטיבה 188 בראשית המלחמה,³² הספר החשוב הזה, שבוחן את יישום התורה הצבאית בקרבות העזים של ה-6 וה-7 באוקטובר, נשאר גנוז ואינו משמש בסיס חשוב

הוא קריטי לעתידו של צה"ל.³⁴ ניתוח הקרבות ברמות השונות, מהמטכ"ל ועד לחייל הלוחם, חיוני לשיפורה ולחיותה של המערכת הצבאית.

יש שיגידו כי ניתוחים כאלה נעשים בתוך מסגרות צבאיות שונות ואינם מעניינם של חוקרים מבחוץ.³⁵ הטענה שלי במאמר זה היא, כמובן, שונה. יש חשיבות למחקר בתוך הצבא ולמחקר על-ידי חוקרים בעלי רקע צבאי וקרבי, אולם יש חשיבות עצומה למחקר חיצוני

כוח ישראלי חולף על פני אמל"ח סורי פגוע על גשר אחמדי מזרחית לקונייטרה

אחת השאלות שעמין צריך להתמודד המחקר על מלחמת יום הכיפורים היא מדוע עצרו הסורים את התקפתם ב-7 באוקטובר ולא הגיעו אל מוצאי הצירים בדרום רמת הגולן

לדיון.

ב-1993 פירסם אורי מילשטיין ספר מקיף על המלחמה – "קריסה ולקחה" – הנסמך על מספר רב של מקורות ושל ראיונות. למרבה הצער, הדיון המקיף והמעמיק בבעיית הידע והתורה נבלע בים המלל וההתקפות האישיות המצויים בספר.³³ אך הבעיה העיקרית היא שהאנטיתזה שלו לא יצרה דיאלקטיקה עם התיזות שלא זכו להיחשף לעין הציבור, ולא נוצרו סינתיזות מחקריות והתקדמות חשיבתית. הידע הצבאי, אשר היה חלק מדיונים פנימיים, קופא על שמריו במקום להיות חלק חשוב ואולי עיקרי מהדיון ומהמחקר הציבוריים. מתוך המערכת הצבאית הצביע דורון אלמוג על הצורך לעסוק בחקר התחום, שכן

לצבא. מחקר מסוג זה יקרא תגר על התפיסות המקובלות, יאתגר אינטלקטואלית ומעשית את המערכת הצבאית הסגורה ובכך ישפר אותה.³⁶

דוגמאות לנושאים שיש לחקור

להלן אציג בקצרה שני נושאים אפשריים למחקר מתוך מבחר עצום, הממחישים את שנאמר עד כה. הראשון שבהם קשור לפיקוד הדרום ולמעוזים. כדי להבין מה קרה במוצב "בודפשט" אנו זקוקים לא רק לעדותו המרשימה של מוטי אשכנזי,³⁷ שהיא מרכזית לגבי מה שקרה במוצב במלחמה, אלא גם לעדויותיהם של שאר החיילים, לקלטות הקשר³⁸ ולצילומי האוויר. נוסף על כך עלינו ללמוד על מה שאירע בחטיבות

ובאוגדות וכן מה הבינו אלון הפיקוד והרמטכ"ל בהקשר למעוזים בזמן המלחמה ולפניה,³⁹ ומה היה הידע הצבאי בידי המתכננים והמבצעים בכל הרמות.⁴⁰ מעבר לכך יש צורך להשוות את שהתרחש במוצב "בודפשט" לאירועים שהיו בשאר המעוזים ואף במוצבי דרום רמת הגולן באותם שלבים של הקרבות, וזאת כדי שבעתיד נוכל להגדיר מהו תפקידם של המוצבים במלחמה, כיצד יממשו אותו ומתי אין להם יותר שום תפקיד, ועל חייליהם לסגת.

דוגמא שנייה לשאלה מחקרית לא פתורה, שמוליכה למסקנות קיצוניות, היא מדוע עצרו הסורים את התקפתם ב-7 באוקטובר ולא הגיעו אל מוצאי הצירים בדרום רמת הגולן. האם זה בגלל התוכניות הטקטיות שלהם לפני המלחמה?⁴¹ האם אנשי המילואים עצרו אותם, אולי הייתה זו פעולתו של חיל האוויר, שיכול היה לנצל את המרחב הריק מכווחותינו על מנת לפעול בחופשיות?⁴² ואולי, כפי שטוענים אחדים, החשש מפני הפעלת נשק גרעיני בידי ישראל הוא שבלם אותם?⁴³ גם אם לא נרחיק כמו אבנר כהן ונטען שלגרעין השפעה מכרעת לרעה על כל תפיסת הביטחון של ישראל, הרי יותר קל להגיע למסמכים של נשיאי ארה"ב ושל ה-CIA מאשר למחקר מסודר וגלוי בתחום הקרבות הטקטיים ברמת הגולן.

הבעיות בחקר מלחמת יום הכיפורים

צה"ל התחיל לחקור מאוחר מדי את מלחמת יום הכיפורים. הסיבות לכך הן עניין למחקר מעמיק בפני עצמו, אך קודם כול יש לפתוח את המלחמה למחקר מסודר וגלוי. כפי שהוצג לעיל, הבעיות העומדות בפנינו הן:

1. החומר התיעודי פתוח בפני מעטים.
2. חומר תיעודי רב נמצא אצל מי שלחמו במלחמה או אצל יורשיהם.
3. הצפת השוק בחומרים עיתונאיים, אישיים, בתוצרי מריבות ובחומרים מודלפים או גנובים.
4. לא ניתן לבדוק את המקורות של המחקרים שהתפרסמו עד כה ולהוסיף עליהם עובדות.
5. מיעוט חוקרים יוצר מיעוט

פרשנויות ואינו מאתגר.⁴⁴ הפרסומים והמחקר ממוקדים במודיעין ובכישלונם, בהתרעה, בהרתעה, בהכרעה⁴⁵ ובנושאים פיקטיים אחרים, ופחות בנושאים טקטיים ומערכתיים הקשורים לידע הצבאי.

הפרסום אינו ערך עליון, אולם מחקר המלחמות בכלל והמחקר של מלחמת יום הכיפורים בפרט הם חיוניים. בהקשר זה צריך לציין שלמעט מלחמת העצמאות, לא זכתה שום מלחמה להיסטוריה רשמית ומוסמכת,⁴⁶ ונוסף על כך כל החומר הארכיוני החל מ-1956 ואילך עדיין סגור לעיון פומבי. שני הנתונים האלה, יחד עם סוגיות ביטחוניות שעדיין קיימת סכנה בחשיפתן, עומדים לצד המתנגדים לחשיפת כל המקורות על מלחמת יום הכיפורים. אלה טיעונים סבירים, אולם לעניות דעתי מלחמת יום הכיפורים רחוקה דיה כדי לקבל פרספקטיבה מחקרית, ועם זאת קרובה וחשובה דיה כדי להיחשף שלא לפי התור. ההיסטוריה הרשמית והמוסמכת היא בסיס ראשוני למבחן התורות, לשיפור ולפיתוחן והמסד לביקורת התפיסה הרשמית של הצבא. הקובץ "מלחמה היום" צריך להיות סנונית ראשונה בפתיחת המחקרים הגנוזים של צה"ל, ובראשם מחקרו המקיף של אלחנן אורן, שחלקים ניכרים ממנו כבר הופצו לכל עבר,⁴⁷ וכן מחקרים נוספים.⁴⁸ המחקרים צריכים לעמוד לביקורת פומבית בתוך הצבא וגם מחוצה לו. לצורך כך יש לאפשר נגישות מרבית אל התיעוד. הרי לא מעט תיעוד כבר פתוח, דוגמת חלק מכרכיה של ועדת אגרנט, שסיווגם הביטחוני הוסר.⁴⁹ פתיחה זו תמשוך חוקרים רבים מהצבא ובעיקר מחוצה לו ללמוד את המלחמה ותאפשר מחקר מקיף יותר, ביקורתי ומגוון יותר מבחינת הנושאים וגישות המחקר. הצבא רק ייצא נשכר מכך.

איה הפרסום מגדיל את חוסר האמון של הציבור בצבא ומגביר את הדאגה שחקר המלחמות הנוכחיות שלנו – בלבנון, ביהודה ושומרון וברצועת עזה – יזכה בעתיד להאפלה, כמו זו שידענו עד כה בהקשרה של מלחמת יום הכיפורים. אך מלחמת יום הכיפורים

היא קודם כול, לדעתי, אם כל חטאת של ה"סמוך" ושל ה"יהיה בסדר". זאת בניגוד לסברה הנפוצה, שהיא תיקנה זאת. הסיבה: אם ניצחנו למרות כל התקלות שהיו, למרות הקונספציות, אי ההתרעה וחוסר המוכנות, אז כל דבר "קטן עלינו". לכן חובה עלינו לחקור באופן פרטני ומדוקדק ולא לעסוק רק בחשבון נפש לאומי או פרטי. ואם התפרצתי לדלת פתוחה, אני מרוצה.

מקורות

1. חגי גולן ושאלו (עורכים), **מלחמה היום – חקרי מלחמת יום הכיפורים**, תל-אביב, מערכות, 2003.
2. על פרץ הפרסומים ראו: יהודה קורן, "חיטוט בפצעים או ניסיון להבין: ראיון עם ההיסטוריונים פרופסור יואב גלבר, ד"ר יעקב חסדאי ופרופסור בני מוריס אודות הגל החדש של פרסום ספרי תיעוד, ספרי זיכרונות ומחקרים על מלחמת יום הכיפורים", **ידיעות אחרונות, המוסף לשבת – מדור הספרות**, 24 באוקטובר 2003; אורי ברייט, "החשבון האישי של מלחמת הברירה הלאומית", **הארץ, מוסף הספרים**, 26 בנובמבר 2003.
3. איתן הבר וזאב שיף, **לקסיקון מלחמת יום הכיפורים**, זמורה-ביתן, 2003.
4. חנוך ברטוב, **דדו: 48 שנה ועוד 20 יום**, מהדורה ב' מורחבת, אור-יהודה, דביר, 2002. הספר הוא גרסתו של דדו, הגם שיצא לאור לאחר מותו. למרבה הצער, ברטוב עשה עדכונים מעטים על בסיס מחקרים חדשים, אך למרות זאת נשמר יתרונו של הספר בהיותו מבוסס על מקורות ראשוניים, הנחשפים במהדורה זו.
5. אריה בראון, **משה דיין במלחמת יום הכיפורים**, תל-אביב, עידנים, 1992.
6. כרמית גיא, **בר-לב – ביוגרפיה**, עם עובד, 1998.
7. לדוגמא, יובל נריה, **אש**, זמורה-ביתן, 1989; אלישיב שמשי, **סערה באוקטובר**, מערכות, 1993; חיים סבתו, **תיאום כוונות**, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 1999; חני זיו, **שרב**, תל-אביב, למשכל, 2003. אלה דוגמאות בלבד. יש לציין שיצאה לאור ספרות "זכור" רבה מאוד על חיילים וגם של יחידות צבאיות שונות.
8. חיים הרצוג, מלחמת יום הדין, עידנים, 1975. הספר יצא שוב ב-1998. ברגמן ומלצר מציגים כי זה הספר המקיף ביותר שיצא עד היום. ראו: רונן ברגמן, גיל מלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, ידיעות אחרונות, 2003, עמ' 493.
9. לדוגמא: שלמה סוריאנו, **כל מה שרצית לדעת על המלחמה, אבל הצנזורה לא הרשתה לספר לך**, מארדן, פברואר 1974; ישעיהו בן-פורת ואחרים, **המחדל**, הוצאה מיוחדת, 1973; יאיר קוטלר, **ההלם**, שוקן, 1974. עיקרה של ספרות זו בתיעוד הלכי הרוח זמן קצר לאחר תום המלחמה.
10. ראו, למשל, מאמרים רבים של בר-כוכבא, שעסקו במלחמה בתוך: משה בר-כוכבא,

- בעניינים החינוכיים.
37. מוטי אשכנזי, **הערב בשש תפרוץ מלחמה**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 2003.
38. ברגמן ומלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, עמ' 381–423 וקטעים נוספים בספר.
39. עמירם אזוב, "עצה מיניסטריאלית – פיקוד הדרום במלחמת יום הכיפורים – 7 באוקטובר 1973 – מבלימה למתקפת נגד", בתוך **מלחמה היום**, עמ' 205–258.
40. למרבה האירוניה, אשר מצביע על החומרים התיעודיים שיאפשרו את כתיבת מחקרו – אותו חומר תיעודי שחסר לכותב על הצד הישראלי, אשר, **לשבור את הקונספציה**, עמ' 18–20.
41. דני אשר, "התוכנית הסורית למלחמת יום הכיפורים ומהלכי המלחמה", בתוך **מלחמה היום**, עמ' 289–310. מאמר זה מצביע על בעיה נוספת במחקר, והיא הזווית של מצרים ובעיקר של סוריה, שכן גם שם הארכיונים סגורים.
42. שמואל גורדון, "לקחים לעתיד ממלחמה בעבר", בתוך **מלחמה היום**, עמ' 351–388. המאמר הופיע בצורה ראשונית במערכות: "פרדוקס ה-7 באוקטובר", **מערכות** 361, 1998.
43. שלמה אהרונסון, **נשק גרעיני במזרח התיכון – כך שני: מבן-גוריון ובחורין, 1964–1993**, אקדמון, 1995, עמ' 172. שלמה נקדימון, "דין קיבל רשות מגולדה להפעיל את נשק קץ הימים", **ידיעות אחרונות**, 24 בספטמבר 1985.
44. מי שעקב אחרי משתתפי הכנסים הרבים להגל 30 שנה למלחמה גילה בוודאי שאורי ברייזוף הפך למומחה החוץ-צבאי הבולט והכמעט יחיד בנושא המודיעין. אין זו ביקורת לרמה המקצועית, אלא המחשה למיעוט החוקרים.
45. אבי קובר, **הכרעה – הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948–1982**, מערכות, 1995, פרק 11.
46. **מלחמה היום**, עמ' 7.
47. אמיר אורן, "המחקר הגנוז על מלחמת יום הכיפורים: ליקויי שליטה באוגדת שרון וכוחות אחרים – מחקר 1973: צה"ל בודק גניזת המחקר ושוקל פרסומו", **הארץ**, 11 באוגוסט 2003. ברגמן ומלצר עושים בו שימוש נרחב בספר.
48. על-פי מחלקת היסטוריה, נכתבו כ-40 מחקרים על המלחמה על-ידי חוקריה, ופורסמו 30 מאמרים. **מלחמה היום**, עמ' 7.
49. על-פי החוק, החומר שהוצג לוועדת אגרנט, ואשר נגזר בארכיון משרד החינוך, אמור להיפתח כעבור 30 שנה, בפברואר 2005. הדבר מעמיד דילמות רבות, שכן חלק מהחומר לא אמור להיפתח על-פי חוק הארכיונים, ונוסף על כך סיווג הביטחוני גבוה ביותר, דוגמת עדויות של אנשי מוסד ואמ"ן.

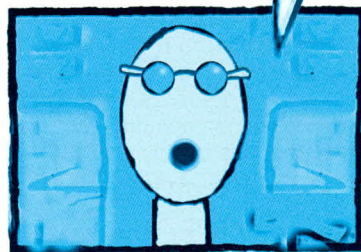
- מערכות, 1987.
26. אלי זעירא, **מלחמת יום כיפור – מיתוס מול מציאות**, ידיעות אחרונות, 1993. ראו גם בתוך **חיים אופז ויעקב ברייזוף** (עורכים), **מלחמת יום הכיפורים – מבט מחדש**, האוניברסיטה העברית, 1999, עמ' 66–78. ביקורת על התיזה של זעירא ראו אצל ראובן פדהצור, "הסכנה הרובצת לפתחנו – שבה נכשלנו לפני 30 שנה – היא הקיבעון אצלנו", **הארץ**, מוסף הספרים, 26 בנובמבר 2003.
27. יואל בן-פורת, **נעילה**, ידיעות אחרונות, 1991. בן-פורת פירסם מספר לא קטן של מאמרים בבמות שונות כתוצאה מזעמו ומתסכולו על כישלון המודיעין. לדוגמה ראו: "מלחמת יום הכיפורים: טעות במאי והפתעה באוקטובר", **מערכות** 299, 1985, עמ' 2–9. ראו גם אורי ברייזוף, "הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה", **מערכות** 361, 1998.
28. ברטוב, **דדו: 48 שנה ועוד 20 יום**.
29. אנשי מודיעין אחדים ניסו לייחס את הכישלון המודיעיני להנאה המצרית. ראו בעיקר את מאמריו של אהרון זאבי: "תוכנית ההנאה המצרית" בתוך צבי עופר ואבי קובר (עורכים), **מודיעין וביטחון לאומי**, מערכות, 1987, עמ' 430–438; וגם: "היבטים מדיניים ותוכנית המצרית להנאה במלחמת יום הכיפורים", **מערכות** 289–290, אוקטובר 1994. פרספקטיבה אחרת מציג יגאל שפי, "מענה לתורפה אסטרטגית: ההנאה המצרית ערב מלחמת יום הכיפורים", מתוך **מלחמה היום**, עמ' 153–172. וכך: דני אשר, **לשבור את הקונספציה**. פרסומים וזיכרונות של אנשי המודיעין ממשיכים להתפרסם. ראו, לדוגמה: אביעזר יערי, **בדרך ממרחביה: סיפורו של איש מודיעין ישראלי**, זמורה-ביתן, 2003.
30. ארז יוני, "הגיבוש והשבר בתורת הלחימה של צה"ל", מתוך **המלחמה היום**, עמ' 75–89.
31. דב תמרי, "מלחמת יום הכיפורים – שאלה של חוסר ידע", **זמנים** 84, סתיו 2003, עמ' 18–31. גם שי תמרי התייחס ביום העיון שהתקיים באוניברסיטת חיפה לידע הצבאי ולכן שהידע התמקד בהתקפה, ולצבא לא היה ידע בהגנה. יש צורך לצייין שחסדאי נגע בסוגיה זו כבר לאחר המלחמה. ראו: יעקב חסדאי, **אמת בצל המלחמה**, זמורה-ביתן-מודן, 1978, עמ' 10–13.
32. צבי עופר, **ברק ביום הכיפורים**, תוה"ד/היסטוריה, 1995 (לא פורסם).
33. אורי מילשטיין, **קריסה ולקחה**, הוצאת שרידות וידיעות אחרונות, 1993. מילשטיין מצהיר מראש על המגמה שלו בספר. ראו גם מאמריו באינטרנט: <http://www.nfc.co.il/archive/003-D-3653-00.html?tag=8-15-52>.
34. דורון אלמוג, "לקחי מלחמת יום הכיפורים – מבט לעתיד", **מערכות** 366–367, 1999, עמ' 50–55.
35. ראו תגובות למאמריו של אורי מילשטיין ברשת האינטרנט.
36. למשל ולד עסק בעניין הידע הצבאי. ראו: **עמנואל ולד, קללת הכלים השבורים – ד"ח ולד**, ירושלים, שוקן, 1987, פרק שלישי. אין ספק שקריאת מי שחשים נרדפים היא קשה, אך יש בה אתגר הדרוש לטיפול

- מרכבות הפלדה**, מערכות, 1989. זוהי דוגמה בלבד. מאגרי המידע עמוסים במאמרים – הן בעברית והן בשפות נוספות – על המלחמה, אך, כאמור, מדובר בכתיבה חלקית, מקטעת וחסרה.
11. לדוגמה: **מערכות** 266, 1978; **מערכות** 276, 277, 1980; **מערכות** 289–290, 1983; **מערכות** 332, 1993; **מערכות** 361, 1998 ועוד.
12. רונן ברגמן, גיל מלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, ידיעות אחרונות, 2003, עמ' 15.
13. דני אשר, **לשבור את הקונספציה**, מערכות, 2003.
14. זאב שוף, "הקלטות גורודיש: שאלות המפתח נותרו פתוחות", **הארץ**, 12 באוגוסט 2003.
15. שמעון גולן הרבה לכתוב גם מחקרים מסווגים וגם מחקרים גלויים. ראו, למשל: "מבלימה עד צליחה – תהליך קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים מתחילת המלחמה עד צליחת תעלת סואץ (8–15 באוקטובר 1973)", **זרקור היסטורי**, מחלקת היסטוריה, 2001; "נמדות המטכ"ל והדרג המדיני: צליחת התעלה, הצורך בהפסקת אש והדרך להשיגה", **מערכות** 327, נובמבר 1992; "המכה האווירית המקדימה בפרוץ מלחמת יום הכיפורים", **מערכות** 373, 2000, עמ' 52–61.
16. שמעון גולן, "היחסים בין הדרג הצבאי לדרג המדיני בישראל במלחמת יום הכיפורים", **זמנים** 84, סתיו 2003, עמ' 4–17.
17. דני אשר, **לשבור את הקונספציה**; "סיפורה של מפה", **מערכות** 366–367, 1999, עמ' 76–78; "התוכנית המצרית למלחמת יום הכיפורים", **מערכות** 361, 1998, עמ' 2–13.
18. על היתרונות הגלומים בכתיבה עיתונאית בכלל ועל ספרם של ברגמן ומלצר בפרט ראו: דב תמרי, "מלחמת יום הכיפורים בין מציאות לדימוי", **הארץ**, מוסף הספרים, 31 בדצמבר 2003.
19. ראו את תגובתו של גזז המדינה אצל ברגמן ומלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, עמ' 17.
20. ברגמן ומלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, עמ' 17–18.
21. אמיר אורן, "המחקר הגנוז על מלחמת יום הכיפורים: ליקויי שליטה באוגדת שרון וכוחות אחרים – מחקר 1973: צה"ל בודק גניזת המחקר ושוקל פרסומו", **הארץ**, 11 באוגוסט 2003.
22. ברגמן ומלצר, **מלחמת יום כיפור – זמן אמת**, עמ' 500. ברשימות המקורות פריטים רבים שודאי לא שוחררו באופן מסודר מארכיון צה"ל וממחלקת היסטוריה.
23. אורי ברייזוף, **הצופה שנרדם – הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, זמורה-ביתן, 2001.
24. אורי ברייזוף, **הצופה שנרדם**, עמ' 28. העובר על החוק הוא זה המוסר את התיעוד באופן לא חוקי, לא זה המשתמש בו. מעבר לזה ברייזוף עשה מחקר מטעם אמ"ן, וכך הגיע אל התיעוד. ראו אצל יערי האומר שהעיד אצל ברייזוף: אביעזר יערי, **בדרך ממרחביה: סיפורו של איש מודיעין ישראלי**, זמורה-ביתן, 2003, עמ' 172.
25. ראו לדוגמה פרסום מרכזי: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), **מודיעין וביטחון לאומי**,

מחירן של הערכות יתר ושל התרעות שווא

דעה
אישית

הסכנה האורבת למודיעין הישראלי של היום היא לראות צל הרים כהרים ולהנפיק שפע של התרעות ושל אזהרות. הדבר נובע במידה רבה מהטראומה של כשל ההתרעה ערב מלחמת יום הכיפורים. הבעיה היא שהערכות יתר והתרעות שווא עלולות להיות מסוכנות ויקרות לא פחות מאימתן התרעה בזמן על איום ממשי. המלחמה האחרונה בעיראק היא דוגמא מצוינת למחירן הכבד של הערכות מופרזות ושל התרעות סרק

אל"ם (מיל') שמואל לימונה

מבוא

העיסוק התקשורתי הנרחב במלחמת יום הכיפורים לרגל יום השנה ה-30 לפריצתה העניק פרספקטיבה והזדמנות נוספת להיווכח בתוצאות ההרסניות העוללות להיגרם מעריצות מחשבתית, מניצול כוח השררה להטלת מורא, מדיכו דעות מיעוט, מביזוי כל ביקורת, מחשיבה קבוצתית ומדעתנות שחצנית. השאלה שחזרה ועלתה בכל דיון הייתה אם ההפתעה של אז יכולה לחזור על עצמה. הייתה זו שאלה צפויה, אך כיום אין זו בהכרח השאלה החשובה ביותר. יש שיאמרו כי בימינו כבר מיותר לעסוק בה, שכן המציאות הפוליטית ויחסי הכוחות השוררים בינינו לבין שכנינו – כמו גם

לשעבר רמ"ח בקרה
באמ"ן

היא – החמצת התרגשותה של תקיפת פתע על-ידי צבאות סדירים – נראית עתה רחוקה, אם לא בלתי אפשרית. עובדה היא כי זה שלושה עשורים לא פרצה ואף לא תוכננה מתקפת פתע ערבית דוגמת זו של אוקטובר 1973. אף על פי כן מותר לקבוע כי הדיון העקרוני

**הישנותה של הטעות,
שהובילה להפתעה
במלחמת יום הכיפורים,
נראית עתה רחוקה,
אם לא בלתי אפשרית**

בשאלת האפשרות להישנותה של הפתעה כזאת היה אכן מוצדק. כמו במעשה יציאת מצרים, בכל דור ודור מצווים אנשי מודיעין לספר בהפתעת המלחמה כדי להטמיע בקרב חוקרים, שלא ידעו את לבטי ההערכה שקדמו למלחמה ההיא, את מחירה הנורא של התרעה מאוחרת.

אולם הדיון בטעות של אי-ההתרעה ב-1973 אסור שיאפיל על הצורך לדון בהתפתחותה מאז של טעות הפוכה: נטיית אנשי מודיעין להרבות בהערכות ובהתרעות יתר ולחסוך בהערכות מקילות. כפי שינומק להלן, מייצגת

נטייה זו את הבעיה הטיפוסית והרלוונטית יותר למציאות ההערכתית של זמננו.

תסמונת ההתרעה

הטיעון המרכזי של מאמר זה הוא כי במקרים רבים משקפת כיום תרבות המודיעין הרווחת במקומותינו תיקון קיצוני מדי של גורמי היסוד שעמדו בבסיס ההחמצה המודיעינית של מלחמת יום הכיפורים. בעוד שאז לקו חוקרים במודיעין בביטחון עצמי מופרז ובזלזול מתנשא ביכולת האויב, הרי שכיום הם נוטים להמעיט ממשמעות עוצמתה של ישראל ולהאדיר את יכולותיהם ואת נחישותם של אויביה. כאנטיתיזה לשאננות וליוהרה שפשו בתקופה שקדמה למלחמה ההיא התפתחה בקרב רבים בקהילת המודיעין בארץ "תסמונת ההתרעה", המתבטאת אצלם בחיפוש ובהבלטה של התפתחויות ושל תחזיות שליליות. אין, כמובן, שום פגם בצורך של ארגון מודיעין להזהיר ולהתריע. ככלות הכול, זהו המנדט הבסיסי וסיבת קיומו הראשונית של כל גוף ביון באשר הוא. העובדה כי גופי מודיעין בכל העולם נוטים מעצם טבעם לשמרנות בניתוח סיכונים מחזקת את הטענה כי בתנאים

בבחינת פרשנות פחות אחראית של המציאות. על כך יש להשיב כי גם הערכות מחמירות, ואולי דווקא הן, עלולות להתגלות כפתרון בלתי אחראי לבעיה מחקרית נתונה.

הסכנה: חיזוק הקיצונים

נזקה העיקרי של התרעת יתר ידוע ומוכר לכול. גופי הערכה, המרבים להשמיע קריאות "זאב זאב" שלא התגשמו, מסתכנים באובדן אמינותם ובערעור הסמכות והמוניטין של השירות שהם מייצגים. יש לזכור כי עיוורון הערכתי עלול להיות פועל יוצא לא רק של אפלה מודיעינית, אלא גם של הבזקי התרעה תכופים ומסמאי עיניים. אינפלציה בהתרעות שלא התממשו עלולה להוזיל את ערכה של התרעת אמת דווקא ביום פקודה. יתר על כן, המשאבים הרבים והאנרגיה המחקרית המופנים להפקת התרעות – דהיינו מודיעין לצורכי סיכול קצר טווח – אינם יכולים שלא לבוא על חשבון היבטים חיוניים אחרים של מלאכת המודיעין. בין אלה ניתן למנות אפילו התרעות מדיניות ארוכות טווח, שאינן מכוונות לשימוש בכוח (למשל, התפתחותו ומשמעותו של האיום

הדמוגרפי). אולם נזקה של הפרזה אינו מצטמצם רק לתחום המודיעיני. בתהליך קבלת ההחלטות הרווח בארץ פירוש מחמיר עקבי של נתוני המצב עלול להסיט – גם כיום – את שיפוטם של הקברניטים לכיוון אחד בלבד. אימוץ בלתי ביקורתי של הערכות יתר עלול לשוות לקברניטים – בקרב אויבים, אך בעיקר בעיני ידידים – דימוי של חוסר ביטחון ושל אובדן דרך ולהפקיע מהם מגוון חשוב של אופציות לקביעת מדיניות. בראייה מדינית, הבלטת גישתם של קיצונים בצד האחר, התבססות על גישה זו וראייתה כחזות

מרגיעים למתריעים מכריעה בדרך כלל דעתם של אלה האחרונים. האקלים ההערכתי שנוצר לאחר הפתעת מלחמת יום הכיפורים מעודד חשיבה על המקרה החמור ביותר. כפועל יוצא מכך לא רק שמגלים סלחנות וכמעט אין באים חשבון עם חוקרים שהפריזו בהערכתם, אלא מרבים לחבוט דווקא באלה המעייזים לבשר טובות. היוצרות התהפכו: אם לפני מלחמת יום הכיפורים היו אלה המתריעים בשער שנדרשו להפגין אומץ לב הערכתי, דומה

התייעצות מפקדים במהלך המלחמה

היוצרות התהפכו: אם לפני מלחמת יום הכיפורים היו אלה המתריעים בשער שנדרשו להפגין אומץ לב הערכתי, דומה כי היום נתבעת תכונה זו דווקא מצד צופי ההזדמנויות

כי היום נתבעת תכונה זו דווקא מצד צופי ההזדמנויות. אין מדובר כאן רק בדיון אקדמי. להפרזה שיטתית בכוחו וברוחו של היריב יש פוטנציאל חמור לגרימת נזק. הגזמה עלולה להקנות למודיעין תדמית של גוף מחולל פאניקה, בלתי מקצועי ואולי אף מפוחד. אנשי מודיעין אינם ששים להודות במסקנה זו, ולעולם יטענו כי אם כבר נגזר עליהם לטעות, יעדיפו תמיד לשגות לצד החומרה. כאשר הם מוצאים את עצמם מתמודדים עם הערכות הנוגדות את אזהרותיהם, יתריסו אותם חוקרים כי אלה משקפות משאלות לב, ולפיכך הן

הייחודיים השוררים במזרח התיכון זוהי תכונה טבעית, אם לא הכרחית, לניהול מודיעיני תקין בארץ. אף על פי כן דומה כי לעיתים תכופות מדי משקפת אצלנו תסמונת ההתרעה אינרציה וקיפאון מחשבתיים, שאין להם הצדקה. ראוי לחזור ולעמוד על שורשיה, על מאפייניה ועל חסרונותיה של תפיסה התרעתית זו. על סף פריצתה של מלחמת יום הכיפורים הסתאב ביטחונם העצמי של קברניטי המודיעין והמדינה לכדי "היבריס" ואובדן שיקול הדעת. אולם הפיצוי המחקרי של מחדל זה הניב במשך השנים זהירות יתר שהתעצמה, ובמובן מסוים כמעט התקדשה, לכדי יראת מעריכים וחוסר נכונות ליטול סיכון כלשהו. קיבעון בקצותיה של כל הערכה ייטה בהכרח להנציח גם טעויות. אולם בעוד שמחירה של אי-התרעה ידוע כיום לכל חוקר ומהווה לכן גורם מדרבן לעירנות, מחירן של הערכות יתר ושל התרעת שווא נתפס על-ידי רבים וטובים כבלתי נמנע ולפיכך כנסבל ואפילו כנסלח. כלקח מן ההפקרות המודיעינית ששררה לפני מלחמת יום הכיפורים מתקבלת כיום דריכות התרעתית כהלך רוח הערכתי טבעי והכרחי,

בעיקר במצבים המוגדרים על-ידי המודיעין כעיתרי אי-ודאות. במצבים כאלה ייטה המודיעין בדרך כלל לפרש היעדר מידע ביחס לכוונות וליכולות של האויב באורח חשדני, המייחס לו יכולות מסוכנות של הסתרה ושל הונאה ולא היעדרן של כוונות ושל יכולות כאלה. מול ביקורתיות ממסדית להערכות חסר לא התפתחה במודיעין ובממונים עליו הסתייגות דומה ממשמעויותיה המזיקות של המעטה בעוצמתו ושל הערכת יתר של יריבינו. אדרבא, התבונה המחקרית המקובלת מזהה כיום את צו האחריות עם ערך הזהירות. לפיכך בפולמוס השכיח במשכנותינו בין

הכול משחקות לידיהם של אותם קיצונים ועלולות לעודד חוסר תנועה וחוסר מעש בצידנו. יתר על כן, הבלטת משקלם של קיצונים תיטה בהכרח לטעת בקרבם תחושה של הצלחה ולחזק את הערכת ערכם בעיני עצמם.

הסכנה: נבואה המגשימה את עצמה

במישור הצבאי מצדיק עניין זה עיון נוסף. כל עוד מיתרגמת התרעה מודיעינית רק להתנעת צעדי התכוננות בצידנו, עשוי מחירה להצטמצם לבזבז משאבים ולאובדן הזדמנות "בלבד". אולם במקרים מסוימים עלולות הערכת יתר ואזהרת שווא להוביל לגביית מחיר גם בחיי אדם. פרדוקס ההתרעה טמון, כידוע, בכך שהיא עלולה ליצור נבואה המפריכה את עצמה: צעדי התכוננות של צד מאוים, המסגירים ליריב חשד כי כוונותיו נחשפו, יטילו בדרך כלל את מימושן של כוונות אלה. אולם ייחוס מבוהל ושגוי של כוונות תוקפניות לאויב, תוך נקיטת צעדים צבאיים לנטרולן של "כוונות" אלה, ייצור בהכרח נבואה המגשימה את עצמה. כך עלול לקרות שהתרעה על איום שכלל לא עמד להתממש וסיכול "מימוש" במהלך כוח מקדים יגרמו לשירות המודיעין שהפיק את ההתרעה להיות אחראי להסלמה, אולי אף למלחמה. הביקורת המושמעת בארה"ב ובבריטניה על השימוש שעשו ממשלותיהן בהערכות מודיעין שעדיין לא אומתו להצדקת המלחמה בעיראק מספקת דוגמא אקטואלית לתקפותו של טיעון עקרוני זה. בהיבט זה עלולה איפוא התרעה סרק להיות שווה בתוצאותיה, ולפיכך בחומרתה, לאי-התרעה כלל.

הפרזה במשמעותם של איומים היא, ככל הנראה, השגיאה השכיחה והאופיינית ביותר לדפוסי החשיבה הנוהגים כיום בקרב חוקרי המודיעין. כאן גם טמונה מורשתה השלילית המתמשכת, המהותית והמדאגה של הטעות שנעשתה במלחמת יום הכיפורים. לעיתים קרובות מדי בוחר המודיעין להתמקד בהבלטת סיכונים הנובעים מהצהרות, מכוונות ומשאיפות של גורמים עוינים בלי להתחשב בכך שעוצמתה של ישראל מרתיעה גורמים

אלה מלממש. בניגוד לדימוי הרווח, יש בכוחם של אילוצים – המשקפים בעיקר חשש עמוק מיכולותינו ומתגובתנו – למנוע מאיומו של אויב במערכה הראשונה לבוא לידי מימוש במערכה האחרונה. בהיבט העקרוני יש להדגיש כי בנטייתם להדגיש סכנות ולהמעיט מאפשרות התפתחותן של מגמות חיוביות מסתכנים אנשי המודיעין בכך שהם מייתרים את ייחודם ההערכתי. אחרי הכול, הבלטת המקרה הגרוע ביותר במצב נתון לרוב אינה תובעת שיפוט הערכתי מקצועי.

לצד האמור לעיל חובה להזכיר כי קיימים מקרים היכולים לסתור טענות המועלות במאמר זה. לאורך השנים אירע לא אחת שמתריעים צדקו, ומרגיעים טעו. אין הדברים נאמרים כמצוות אנשים מלומדה רק כדי לצאת ידי חובה. במקרים לא מעטים מחו מרגיעים בתוקף נגד התרעות שנראו להם בלתי מבוססות ושגויות. אולם ניתן להציג דוגמאות ספציפיות שימחישו כי הדברים שהוצגו לעיל אכן מייצגים תופעה רווחת. מתנגדי התיזה המועלית כאן יוכלו להמציא הוכחות בדבר הנזק הטמון בהטיה – גם אם לא מודעת – של התוצר ההערכתי על-פי תקוות צרכניו. אולם ניתן לספק עדויות לא פחות נחרצות ושכיחות הרבה יותר לנזק הנגרם מהטיית ההערכה על-פי חרדות מנסחיה או צרכניה.

הפתרון: להשתחרר מ"אתוס ההתרעה"

בשאיפתו להבטיח את כל האגפים עשוי המודיעין למצוא את עצמו לעיתים מטשטש את הקו המפריד בין הצגת חישוב הערכתי מסוכן, שעומו אין להשלים, לבין נטילת סיכון הערכתי מחושב, שהוא חובתם של אנשי המודיעין. כמסקנה ממה שנתפס כיום כפסיביות יחסית ששררה בקרב אנשי המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים התקבעה בקרב הממונים על ההערכה גישה של אקטיביזם מודיעיני. לרתיעה מליטול סיכונים הערכתיים נוסף איפוא נדבך מעשי, שכן לעיתים מזמנות לא מסתפקים המעריכים רק בזיהוי איומים במחנה היריב, אלא גם מציעים דרכי פעולה להסרתם. אולם גם כאן אורבת

להם הסכנה של מינון יתר. אבחנה מופרזת של מידת הסיכון הנצפית על ידם עלולה לגרום להם להפריז גם בכמות התרופה שהם רושמים. בכל מקרה, מה שנראה לחוקרי המודיעין כהעלאת המלצות אחראיות הנובעת משכנוע פנימי עמוק, ממעורבות מוצדקת ומדאגה חסרת פניות עלול לגלוש להתערבות בלתי ראויה בתהליך קבלת ההחלטות ולביקורת חסרת סבלנות של אנשי המודיעין על בחירתה של דרך פעולה שונה מזו שהוצגה על ידם.

כאן אולי מצוי המפתח להבנה כיצד לתקן את הבעיה שנוצרה. ככל שיתקוממו למקרא המסקנה שוברת המוסכמות שלהלן, יש לומר לאנשי המודיעין כי הביטוח ההתרעתי המקיף שהם מבקשים להנפיק כלקח (ובהיבט אחר, כתגובת יתר) מטרומת יום הכיפורים עלול לגבות מצרכניהם פרמיה יקרה מדי ומיותרת. אין בכך כדי להציע, רחמנא ליצלן, כי חוקרי מודיעין יחדלו להתריע או כי יפעלו בניגוד למצפונם. מאמר זה מניח ללא עוררין כי כל גופי ההערכה בארץ פועלים ביושרה מוחלטת למען טובת המדינה בלבד. הוא גם מודע לחשיבות העליונה ולאחריות הראשונית של גופי המודיעין לספק התרעות בעוד מועד כדי לאפשר לדרג של מקבלי ההחלטות במדינה להגיב בזמן למצבי סכנה.

כל שצריך לעשות הוא לטעת בגופים אלה את הצורך להתבונן על סביבתם גם ב"מבט בלתי התרעתי" ולהנחותם שלא להיזהר בצוננים רק משום שקודמיהם נכוו ברותחים. לפיכך יש לדרבן את מפקדיהם למצות במלואה את הפתיחות המצופה מהם באורח שתבטא את מה שהרמטכ"ל כינה "מנהיגות משתפת ולא משתקת". במילים אחרות, לעודד את הכפופים להם לחשוב בעצמאות החורגת מתכתיביו של "אתוס ההתרעה" שהטמיע בהם אסון אי-ההתרעה לפני 30 שנה. העידוד שמעניקה כיום הנהגת אמ"ן לפתיחות מחשבתית נותן מקום לתקווה כי עם הזמן יילכו ויפתחו השפעותיו המזיקות של אתוס זה בקרב המעריכים במדים.

ההשלכות של לקחי מלחמת המפרץ על מבנה הכוח

הטנק בעל התותח עדיין נחשב לכלי הלחימה היבשתי העיקרי רק בגלל חשיבה שמרנית, המאפיינת את רוב הצבאות. בעידן הנשק המונחה המדויק אין לו שום מקום, וצריכה להחליף אותו פלטפורמה משוריינת אחרת, שתדמה מבחינת היכולות שלה לספינת טילים או למטוס קרב

אלי"ם (מיל') אמנון יוגב

אחד הלקחים הבולטים של מלחמת המפרץ השנייה הוא עליונותו של הנשק המדויק. אולם בניגוד לדעה הנפוצה, כי מדובר בתוצאה של טכנולוגיה חדשה, שהבשילה רק עתה, האמת היא שהיכולת הזאת של פגיעה נקודתית ממרחק רב – באמצעות טכנולוגיות שונות – קיימת כבר באמצעי הלחימה היבשתיים זה יותר מ-20 שנה. אולם במשך כל אותה התקופה לא הצליחה היכולת הזאת לחדור לתודעה באותה חריפות כפי שאירע כעת. למעשה, גם במלחמת המפרץ הראשונה, שהחלה בהפעלת מסות אדירות של חימוש סטטיסטי שאינו מדויק – בעיקר מן האוויר – הושגה בסופו של דבר ההכרעה של השריון העיראקי באמצעות מסוקי קרב חמושים בטילי ליזר.

מתברר ש־דוקטרינות צב־איות חדשות מתקבלות רק לאחר תוצאות דרמטיות בשדה הקרב, והוא הדין לגבי הכנסתן של מערכות נשק חדשות. למרבה הצער,

עסק בכיתוח אמל"ח ובניכוש תמיסת הביטחון

התוצאות בשדה הקרב עלולות להיות הרות אסון, כאותה הסתערות פרשים אחרונה (בפולין ב־1939) שהביאה לקיצה של צורת הלחימה הזאת. דוגמא מאזורנו היא הטבעת המשחתת "אילת", שהביאה

נראה שהמחסומים לקליטת טכנולוגיות צבאיות חדשות הם בעיקר סוציולוגיים. רק לעיתים נדירות נעוצים קשיי הקליטה בטכנולוגיות עצמן

להיעלמותן של המשחתות המצוידות בתותחים ככלי לחימה ימי ולהחלפתן בספינות הטילים. ואכן במהלך מלחמת יום הכיפורים היה חיל הים החיל היחיד שהכריע את המערכה בצורה מושלמת על-ידי ניצול היכולת של טילי היס־ים מדגם "גבראל". אולם רק מעטים יודעים כי ה"גבראל" פותח במקור כטיל יבשתי, לפני שהוסב לטיל ים־ים. הטיל הזה היה כבר בשנות ה־60 המוקדמות בסדר הכוחות של צה"ל ביבשה, אך הוצא מן השירות, מפני שלא הצליחו לשלב אותו בצורת הלחימה של אותה עת, שהייתה מבוססת על לחימה אל היעד ומסתיימת בהסתערות על

היעד. לא היה מקובל אז שניתן להשמיד את המטרות עוד לפני ההסתערות. נראה שהמחסומים לקליטת טכנולוגיות צבאיות חדשות הם בעיקר סוציולוגיים ונובעים מהרצון של המפקדים לשמור על המבנה הקלסי של הזרועות ושל החילות. רק לעיתים נדירות נעוצים קשיי הקליטה בטכנולוגיות עצמן. אחרי מלחמת יום הכיפורים והעזוץ שפקד את צה"ל בעקבותיה הושקע מאמץ רב כדי למצוא דרכי היחלצות מהמפגעים שהתגלו במהלך המלחמה וכדי לשפר מערכות נשק שהתגלו במהלך המלחמה כבלתי יעילות.

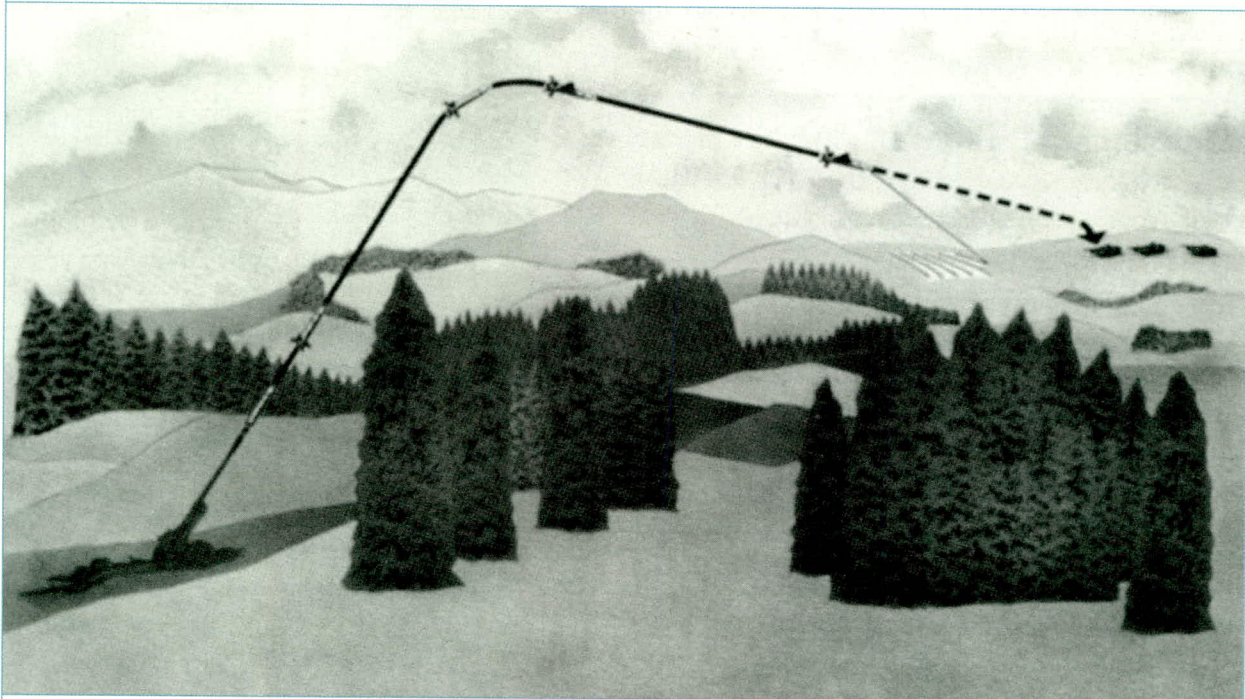
באותה תקופה הזדמן לי להציג בפני קצין מטה בכיר, שבא מחיל השריון, את האופציה לפיתוח טיל מבוית לייזר לירי עקיף. ההצעה שלי עוררה את זעמו, ובעל התפקיד הטיח בפני: "כל עוד אני בתפקיד, התותחנים לא יפגעו במטרה!" המסר שלו היה שפגיעה במטרה היא תפקידו של חיל השריון, שהטווח היעיל של תותחיו באותה עת היה קילומטר אחד בלבד. למרבה הפלא, התגובה של ראשי חיל התותחנים לא הייתה שונה מתגובתו של איש השריון: מפקדים בחיל לא היו מוכנים לשמוע על נשק יעיל, שאין צורך לטעון אותו בקנה התותח, אלא ניתן לירות אותו מן

המארז ללא כינון מדויק מראש. ואכן בשל דרישת התותחנים להמשיך לירות דרך קנים – דרישה שהמפתחים נתקלו בה לא רק בצה"ל, אלא בצבאות רבים נוספים בעולם – השקיעו יצרניות הנשק מאות מיליוני דולרים בניסיון כושל לפתח טילים הנורים באמצעות קנים. בסופו של דבר אכן פותחו טילים כאלה, אולם אלה התגלו כנחותים בביצועיהם בהשוואה לטילים שנורו מכני שיגור. דוגמאות

זאת מערכות הנשק של מטוסי קרב מופעלות לרוב רק על ידי הטייס, וזאת אף שמימותיו מסובכות ומורכבות בהרבה. בשנות ה-70 התלבטו רבות אם לרכוש נגמ"ש מסוים לטילי "טאו", שכן אי-אפשר היה לממש בו את חלוקת התפקידים המסורתית של הצוות היבשתי. רובו של הצוות הזה הפך למיותר, ולראיה: במסוק נ"ט, המיועד לירי של אותו טיל עצמו, מפעיל המערכות לבדו נושא במשימה הזאת –

לכאלה המחייבות ידיעת קרוא וכתוב ולכאלה שאינן מחייבות זאת. הגדילו לעשות הבריטים, שבתותחנים נגד מטוסים מכווני המכ"ם הם הפרידו בין תפקידו של החייל העוקב אחר המטרה בצידוד לבין זה העוקב בהגבהה. לתדהמתי קראתי בספרו של כורש הרצל גורדון "לפני היות התנ"ך", הדן בהיסטוריה בתקופה שקדמה לתקופת האבות, (הוצאת עם עובד ודביר, 1966, עמוד 30): "גם אנשי הצבא אורגנו

תרשים של ירי טיל מקנה תותח

בשל דרישת התותחנים להמשיך לירות דרך קנים – דרישה שהמפתחים נתקלו בה לא רק בצה"ל, אלא בצבאות רבים נוספים בעולם – השקיעו יצרניות הנשק מאות מיליוני דולרים בניסיון כושל לפתח טילים הנורים באמצעות קנים

אלה מבהירות שהמחסום הסוציולוגי היה גדול בהרבה מהמחסום הטכנולוגי, וזמן רב חלף מהרגע שהסתיים פיתוחם של הטילים המונחים המדויקים בקונפיגורציה שהוצעה מלכתחילה ועד שנקלטו בסדר הכוחות. אולם מתברר שבמבנים סוציולוגיים חוסמים את כניסתן של טכנולוגיות חדשות לא רק ברמת הזרועות והחילות, אלא גם ברמה של תתי-יחידות. מילת המפתח בנשק היבשתי היא "מבנה צוות הלחימה". צוות תותח או צוות טנק בנויים, עקרונית, לפי אותם דפוסים היררכיים: מפקד, כוון, טען ונהג. לעומת

נוסף על תפקידים אחרים המוטלים עליו.

בתחילה הייתי סבור שהמקור למבנה הצוותים ולחלוקת התפקידים ביניהם נובע מההתפתחות ההיסטורית של כלי הנשק היבשתיים. בעבר היו חילות הרגלים במדינות השונות מבוססים על המעמדות הנמוכים חסרי ההשכלה, שרק מיעוטם ידעו קרוא וכתוב, ולכן החייל הבווד לא היה רשאי לפתח יוזמה או לקבל משימה עצמאית. אלה היו נחלתם של בני האצולה, הפרשים, ולאחר מכן הטייסים. אי לכך הופרדו המשימות בתוך הצוותים

בגילדות...הקצבים היו צמרת הגילדות הצבאיות, והם מופיעים בכל רכבי ארם נהריים... בקרב היחידות המקצועיות הרבות של חיל הרגלים היו קשתים וקלעים... כך, למשל, היו חיילים, היודעים להשתמש בשתי ידיהם, מסווגים בדרגה גבוהה משל חבריהם הנופלים מהם בזריזות. החיילים הקדמיים לא נדרשו לגלות גמישות כדי שיוכלו להחליף את מקצועותיהם... לפי קצב התמורות הטכנולוגיות. הרושם שאנו מקבלים הוא כי לוחם המרכבה לא אחז מימיו ברסן, ונהג הרכב מימיו לא ירה חץ".

גזרתית לטווחים של עשרות קילומטרים והאחרת לעליונות שטח, כלומר לתפיסת שטח ולשליטה בו, אינן יכולות להיות בנויות במתכונת המסורתית בת אלפי השנים של צוותים הבנויים מחלקי מיומנויות ותלויים בנתונים חיצוניים. המערכות חייבות להיות אוטונומיות ברמת הכלי הבודד וברמת היחידה בנתוני מודיעין רלוונטיים למטרות ולגזרה, מצוידות ב"חליפת לוחמה אלקטרונית" הגנתית – פסיבית ואקטיבית – וכן בעלות יכולת להקנות חסינות לנשק ההתקפי שברשותן. המודל למבנה הפונקציונלי של מערכת הנשק חייב להיות מערכות הנשק האוויריות והימיות, שכבר צברו ניסיון רב בהתמודדות במתארים דומים.

הגבולות הארוכים, הבלתי אפשריים כמעט, של מדינת ישראל מחייבים שינוי נוסף במבנה הזרועי של הצבא. מידת הניידות הנדרשת במתאר הנוכחי אינה אפשרית עוד באמצעי תחבורה יבשתיים, ומאחר שהכוח האחראי על אחזקת שטח אינו יכול עוד להתבסס על הקצאת אמצעי תעבורה אוויריים באופן מזדמן, כאשר אין לאותם אמצעים משימות אחרות, זקוקים כוחות היבשה ליחידות מסוקים אורגניים. יחידות אלה צריכות להיות משולבות באוגדות היבשה על מנת לאפשר להן את הגמישות הנדרשת, כך שיוכלו להעתיק מאמצים מגזרה לגזרה. יתר על כן, כוח מסוקים כזה יאפשר גם הגנה נוספת בפני איומים של כוח משוריין מקומי או כזה שהסתכן מבעד למעטפת ההגנה הגזרתית. מתן עצמאות בתחום זה לכוח היבשתי תאפשר לו שליטה במרחב האווירי הנמוך, ולכן גם חופש פעולה להגנה בפני מסוקי אויב בלי להיות תלוי בגורמים חיצוניים ואף בלי שיצטרך לעשות איתם תיאומים שונים. האמור לעיל הוא רק דוגמה לשינויים מבניים הנחוצים בשל השינוי שהתחולל בדפוסי הלחימה – שינוי שמקורו בשינויים הטכנולוגיים שהתחוללו במערכות הנשק.

אש מדויקת בגזרה רחבה ויכולת שרידות גם בשטח בנוי, חייב לתפוס את מקומו.

העברתו של מרכז הכובד מכלי הנשק המסורתיים לנשק החדש והמדויק תתרחש בכל העולם, לדאבון הלב גם במדינות השכנות – כתוצאה מרכש. מצרים, הנחשבת למדינה ידידותית לארצות-הברית ובעלת הסכם שלום עם ישראל, היא מועמדת טבעית להצטיידות כזאת, שכן ממילא כבר כיום הנה לקוח טבעי של נשק מתקדם. כך גם ערב הסעודית ומדינות המפרץ. יש להניח שאיראן תוכל להצטייד ממקורות אחרים, מה גם שעד כה הצליחה להשיג את כל הדרוש לה, לדעתה. קשה לנחש מה יקרה בעיראק. אם המהלך האמריקני יצליח, ותוקם מדינה ידידותית לארה"ב, היא לא תיחשב למדינה מצורעת ותינה מכל טוב הארסנל העולמי. ייתכן גם תרחיש

העברתו של מרכז הכובד מכלי הנשק המסורתיים לנשק החדש והמדויק תתרחש בכל העולם, לדאבון הלב גם במדינות השכנות – כתוצאה מרכש

אחר: הקמת משטר שיעי, שיחבור לאיראן – עם כל המשתמע מכך. בכל מקרה, המהפך באמצעי הלחימה לא יהפוך את ישראל באופן אוטומטי למדינה החזקה ביותר באיזור מהיותה מצוידת בנשק מדור מתקדם יותר. בתהליך הזה יחסי הכוחות לא ייקבעו באופן בלעדי על-ידי היכולת להצטייד בנשק מדויק, שכן נשק המתאים להגדרה הזאת יהיה נחלת הכלל. ההתמודדות תעבור לתחום אחר: יכולת מודיעין קרבי בזמן אמת וזמינותו למערך הנשק; יכולת שיבוש הנשק של האויב והקניית חסינות למערך הנשק שלנו. את השילוב הזה קשה לרכוש, ויש לפתח אותו ולייצרו. זה יהיה המפתח לעליונות הצבאית מול הצבאות הגדולים, ולמעשה המפתח לשלום. שתי מערכות הנשק היבשתיות המוזכרות לעיל, האחת לעליונות

קשה להניח שמסורת בת 4,000 שנה ניתן לשנות כתוצאה מניתוח אקדמי, ללא אירוע דרמטי שיאלץ לשנות את דרכי החשיבה. מבחינה זו חשיבותם של לקחי מלחמת המפרץ אינם בהצגת יכולות חדשות, שלא היו בנמצא לפני כן, אלא בהצגת תכלית דרמטית, שהראתה איך שימוש מושכל בטכנולוגיות צבאיות יכול להכריע מלחמה בזמן קצר, ועשוי משום כך לשנות את דפוסי המלחמה בכל העולם. ההשפעה אמורה להיות לא רק בפריטי ההצטיידות, אלא בשידוד מערכות מלא, שישפיע על מבנה הזרועות והחילות ועל המבנה של כלי הלחימה.

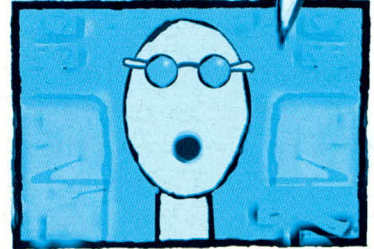
כאשר מפיקים לקחים ממלחמה, יש להבחין בין לקחים אוניברסליים ללקחים זירתיים. הלקח האוניברסלי המיידי הוא נחיתותו של הטנק מול נשק מדויק ארוך טווח. למעשה, מיום שהופיעו כלי נשק כאלה, אפשר היה להסיק כי תם תפקידו של הטנק המצויד בתותח ככלי נשק עיקרי נגד טנקים. במלחמת המפרץ הושמדו טנקים בלי שיכלו לפגוע או אפילו להבחין במי שתקף אותם. גורל דומה צפוי לכלי נשק אחרים המוגבלים לקו ראייה. לעומת זאת הלקח שהפלטפורמה האווירית היא – כביכול – העדיפה למטרה זו הוא לקח זירתי ולא אוניברסלי. ברור שבמלחמת המפרץ, כאשר שני היריבים מצויים במרחק רב זה מזה, למעשה משני צידי כדור הארץ, המטוס הוא עושה המלחמה העיקרי. אולם בזירה מקומית הלקח הזה אינו מובן מאליה. מאחר שטווח העניין של הכוחות היבשתיים הוא מצומצם יותר, הרי שלצרכים שלהם עדיף להשתמש בפלטפורמה קרקעית, שהיא כיום בתחום היכולת הטכנולוגית ואינה תלויה בהשגת עליונות אווירית. בכל מקרה הטנק הקלאסי נושא התותח נגד טנקים חייב להיעלם ולפנות את מקומו לנשק אחר, שכן אין לו סיכוי לשרוד בשדה הקרב המודרני.

באשר למשימה האחרת של הטנק, תפיסת השטח ואחזקתו, משימה זו ממילא הוזנחה בטנקים המודרניים הנוכחיים. כלי לחימה אחר, בעל שריון עדיף, המסוגל לשרוד בהתמודדות עם כלים אישיים נגד טנקים, בעל עוצמת

אל תתנו להם אקדחים!

דעה
אישית

קצינים ונגדים שנושאים אקדחים רק משום שהפקודות מחייבות אותם לעשות זאת לא יביאו שום תועלת בעת מבחן. כשאקדח ניתן בידיו של אדם חסר הכשרה ומיומנות, אין להתפלא על כך שבעת פיגוע ירי הוא מתחבא בשירותים - כפי שכבר אירע בעבר. המסקנה: הפקודות צריכות לדאוג לא רק לעצם נשיאת האקדחים בידי הנגדים והקצינים, אלא גם להכשרתם הראויה

סרן יבגני לנצמן

בעקבות המצב הביטחוני הקשה הוחלט בצה"ל להחזיר לתוקף את הפקודה המחייבת כל קצין ונגד להיות חמושים בהיותם במדים. כנראה לא אחדש דבר אם אציין שההחלטה התקבלה בקרב האוכלוסייה הרלוונטית ברגשות מעורבים. ברצוני לבחון את ההחלטה ואת דרך יישומה ממבט מקצועי טהור, ללא שיקולים נוספים. ובכן, מהו מקור ההחלטה? השיקולים המבצעיים ברורים לחלוטין: 1. קצין או נגד חמוש יכולים להתערב באירוע טרור המתרחש בסביבתם הקרובה באופן מיידי ויעיל ובכך למנוע את התפתחותו או למזער במידה ניכרת או תוצאותיו. בתור דוגמא ניתן להזכיר את פיגוע הירי שהיה ב־4 באוקטובר 2001 בבאר־שבע, בקרבת פיקוד דרום, שבו נרצחו קצינה וחיילת, ואשר הסתיים לאחר דקות ספורות הודות להתערבותם המהירה של נגדים חמושים שהיו בקרבת מקום. וישנן דוגמאות נוספות להתערבותם המהירה של לובשי

מדים באירועי טרור - התערבות אשר חסכה חיי אדם רבים. 2. קבוצת אנשים חמושים, המפוזרת על כל שטחה של המדינה ברוב שעות היממה מהווה כוח הרתעה משמעותי. האם השיקולים האלה נכונים?

**זוכרים את פיגוע הירי
בתחנה המרכזית בעפולה
(10 בנובמבר 2002,
שלושה הרוגים), שם מחבל
לבוש מדי צה"ל ריסס אש
אוטומטית לכל עבר? זמן
קצר לאחר האירוע פורסם
כי שני קצינים שהיו במקום
התחבאו בשירותים. למי
עזרו אקדחיהם?**

לדעתי, בהחלט כן. יחד עם זאת ברור ששום דבר בחיים אינו מושלם ומוחלט, וגם להחלטה החיובית הזאת יש כמה חסרונות. אלה הם הבולטים שבהם: 1. פוטנציאל רב לתקלות בטיחות בנשק. 2. פוטנציאל לגניבות על־ידי גורמים פילייים וטרוריסטיים. אם נביט על כל הסעיפים הנ"ל כעל תמונה אחת, נגלה שיש להם מכנה משותף אחד: מקצועיות. לצערי, איני

רואה בפקודה שום ביטוי למימוש ההיבט המקצועי ביישומה. התוצאות נראות היטב בשטח: 1. קצינים ונגדים לא מעטים רוכשים אקדחים רק בשביל "לסתום את הפה למשטרה הצבאית". הכלים שלהם לרוב באיכות ירודה, שמישותם מוטלת בספק עד כדי כך שלעיתים אקדחיהם מסוכנים לשימוש. 2. חוסר בידע תיאורטי ובאימונים מעשיים גורם לחוסר ביטחון עצמי או, לחלופין, לביטחון עצמי מופרז (אשר נסמך לרוב על סרטי פעולה ועל שמועות). נחזור לרגע לשיקולים המבצעיים: האם ניתן לסכל אירוע בעזרת אקדח לא תקין או לא מתוחזק? האם קצין או נגד חסרי ביטחון עצמי ישאפו בכלל להתערב באירוע כלשהו? זוכרים את פיגוע הירי בתחנה המרכזית בעפולה (10 בנובמבר 2002, שלושה הרוגים), שם מחבל לבוש מדי צה"ל ריסס אש אוטומטית לכל עבר? זמן קצר לאחר האירוע פורסם כי שני קצינים שהיו במקום התחבאו בשירותים. למי עזרו אקדחיהם? ולעומת זאת, האם ביטחון עצמי ללא גב מקצועי יעזור למישהו? האם אנשים אלה מהווים כוח הרתעה כלשהו? התשובות ברורות, לדעתי. ואם לא די בכך, הרי נשק המוחזק בידי אדם לא מקצועי (בין אם הוא חודר

מדריך ירי באקדח

יש להתייחס גם לסוגיית העומס על המדריכים הצבאיים, שיגבר בצורה משמעותית, אם יתקבלו ההמלצות שהוצגו לעיל. יש לזכור שעבור רוב מדריכי הירי ההדרכה היא בבחינת תפקיד נוסף (ובלשון הצבא: נע"ת – נוסף על תפקיד). ניתן לעזור למדריכים בכמה דרכים: להגדיל את מספרם, להגיע להסדר עם משרד הפנים שלפיו ניתן יהיה להמיר את רשיון הנשק ואת רשיון ההדרכה שלהם לרשיונות אזרחיים, מתן אישור לרשיון לאקדח

(בדומה לסיוע הניתן לבנות מתגייסות לרכישת נעליים. אפשרות אחרת היא רכש מרוכז באמצעות מכרז צבאי – מה שיוזיל מאוד עלויות). כמו כן ניתן להעלות על הדעת ביצוע ביקורת כשירות לכלים הפרטיים במסגרת צבאית, ביצוע אימונים עם הכלים שאושרו בביקורת הנ"ל במטווחים צבאיים ואולי אפילו הקצאת תחמושת צבאית באימונים הצבאיים. אפשר – ואף מומלץ – לשלב הכשרה

ביטחון עצמי ובין אם לאו) – הסיכוי למעורבותו בתקלת בטיחות כלשהי גבוה ביותר. נתונים סטטיסטיים על תאונות נשק רק מחזקים את הטענה הזאת. ככל שהאדם פחות מקצועי ביחס לנשק שלו כך גדל הסיכון שנשק זה ייגנב ממנו.

בשורה התחתונה: יישום הפקודה במתכונתה הנוכחית עלול להגביר באופן משמעותי את הסיכון לתקלת בטיחות, בלי שתינתן תרומה מבצעית כלשהי.

אולם התמונה העגומה שציירת כאן אינה נחלתם של כל הקצינים והנגדים. רבים מהם מחזיקים ברשותם אקדחים איכותיים, תקינים ומתוחזקים היטב ומשקיעים זמן וכסף בכשירות הירי שלהם, באימונים ובקורסים. אך נשאלת השאלה: מדוע צריך הדבר להתנהל לפי האמירה הידועה כי "מי שמשקיע – שוקע"? מדוע קצין או נגד, המעוניינים לשמור על כשירותם המבצעית, צריכים לעשות זאת על חשבון זמנם הפרטי ובמיטב כספם? ולעומת זאת, מדוע מתייחסת המערכת בסלחנות כלפי אוכלוסיית נושאי הנשק למראית עין בלבד? הרי מי שנושא אקדח צבאי, מחויב לבצע פעם בחצי שנה אימון בן ארבע שעות עם מדריך צבאי מוסמך לירי באקדח. במה נבדל ממנו מי שנושא אקדח אזרחי במסגרת שירותו?

למצב זה יש פתרון, וכרגיל בצבא, הוא מתחלק לשלושה חלקים:

1. קביעת דרישות לרמת כשירות אישית, כגון קוטר מינימלי לאקדח, צורת נשיאתו, התדירות והתכנים של האימונים. הדרישות האלה צריכות להיקבע על-ידי אנשי מקצוע, ולא דווקא מצה"ל (לא שאני מזלזל, חס וחלילה), שכן התמונה נראית לעיתים ברורה יותר למשקיף מהצד. יכולים לעזור כאן מומחים מזרועות הביטחון האחרות, מדריכי ירי מעשי ומבצעי אזרחיים, מומחים מחו"ל (וכשאני אומר חו"ל, אני לא מתכוון רק לארה"ב).

2. מתן אפשרות מעשית למלא אחר הדרישות הנ"ל, למשל באמצעות מתן סיוע כספי לרכישת הנשק

נוסף למעוניינים (כן, יש גם כאלה), שילובם של המדריכים הצבאיים בקורסים מתקדמים ללחימה באקדח, שדרוג רמת הפעילות שלהם וכד'. האם בכלל צריך לחייב קצינים ונגדים לשאת כל הזמן נשק? בסוגיה הזאת הדעות חלוקות, גם בקרב אנשי המקצוע. יש שיקולים נכונים לכאן ולכאן. אני רוצה לצדד במסגרת מאמר זה בדעה כלשהי, אך אציין דבר אחד: מצב שבו אנשים רבים מסתובבים חמושים ללא הכשרה מתאימה ועם כלי נשק בלתי כשירים אינו נותן מענה

ראשונית בהפעלת אקדח במסגרת קורס קצינים ולמצוא מסגרת מתאימה למתן הכשרה זו גם לנגדים. לצורך ההכשרה הראשונית וההדרכות השוטפות ניתן להשתמש במדריכים צבאיים לירי באקדח.

3. בקרה הדוקה על הקצינים ועל הנגדים כדי שיעמדו בדרישות המועלות בסעיף 1 וקביעת מנגנוני אכיפה וענישה: ביטול רשיון אקדח, עיכוב קידום, ובמקרים קיצוניים – פיטורים.

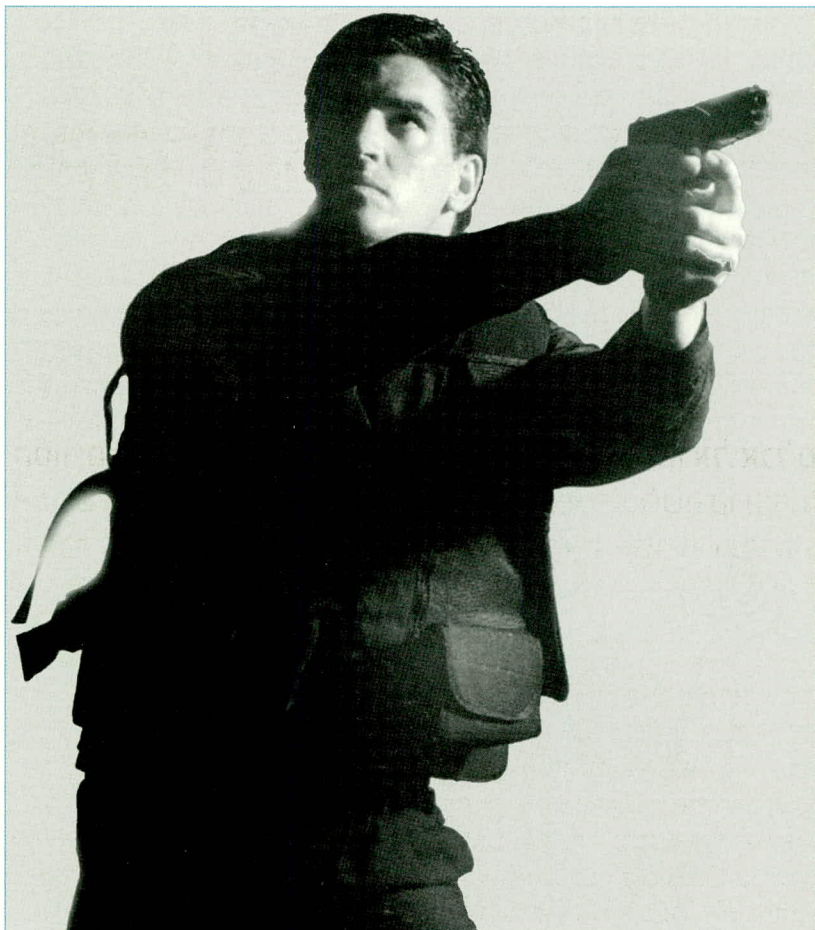

כפי שלימדו אותם.

מן הראוי שדרישות הכשירות לנשיאת אקדח יוטלו על כל בעלי האקדחים ברשיון בארץ, אך התהליך הוא ארוך. לדעתי, חייב צה"ל – כגוף ביטחוני – להוות דוגמא בתחום זה. בכך הוא יתרם, בין היתר, לשיפור הדימוי שלו ושל המשרתים בו בעיני הציבור (וגם בעיני המשרתים עצמם). צה"ל היה חלוץ בתחומים רבים בחברה הישראלית, ומן הראוי שכך יהיה גם בתחום הנשק. ובינתיים אנצל את הבמה כדי לקרוא לכל בעלי האקדחים בצבא ומחוצה לו: אל תשחקו בחייכם ובחיי הסובבים אתכם! בדקו את שמישות האקדחים שלכם (כמובן, על-ידי נשק מוסמך) והתאמנו בצורה רצינית! נשקם האישי יכול יום אחד להציל חיי אדם!

ולסיום אציג את החזון האישי שלי: במסגרת הטירונות יקבל כל חייל הכשרה בסיסית על כל סוגי הנשק האישי, וביניהם גם אקדח. רמת ההכשרה של כל חייל תיקבע לפי התפקיד שלו, וכלי הנשק שיקבל החייל ייקבע לפי התפיסה המבצעית של סביבת הפעולה שלו. מי שירצה רשיון פרטי – יידרש בראש ובראשונה להוכיח יכולת מבצעית, בגרות ומקצועיות.

ועוד דבר: מן הראוי שרוב כלי הנשק האישיים בצה"ל יהיה מתוצרת כחול לבן. מדוע לא? הם איכותיים לא פחות מכלי נשק שיוצרו בחו"ל, וקצת גאוה לאומית עוד לא הזיקה לאף אחד.

אל תשחקו בחייכם ובחיי הסובבים אתכם! בדקו את שמישות האקדחים שלכם והתאמנו בצורה רצינית! נשקם האישי יכול יום אחד להציל חיי אדם!

ובמקביל יוחמרו דרישות הכשירות לנשיאת אקדח, התוצאה תהיה שמספר האנשים החמושים ברחובות יהיה כמספרם היום, אלא שנושאי הנשק יהיו מיומנים יותר ומקצועיים יותר. בדרך זו

**מצב שבו אנשים רבים
מסתובבים חמושים ללא
הכשרה מתאימה ועם כלי
נשק בלתי כשירים אינו נותן
מענה לצורך המבצעי,
שגרם לראשי הצבא להוציא
את הפקודה בדבר החובה
לשאת נשק**

ייתן מענה מיטבי לצורך המבצעי: קצין או נגד נושאי אקדח לא יתחבאו בשירותים ציבוריים, אלא ימהרו להתערב במקרה שייקלעו לפיגוע ירי ויפעלו לסכל אותו במהירות וביעילות,

לצורך המבצעי, שגרם לראשי הצבא להוציא את הפקודה בדבר החובה לשאת נשק. לעומת זאת, כאשר יינתנו תנאים נוחים לרכישת אקדחים, הכשרה ראשונית לירי באקדח ואפשרות לשמירה על כשירות מבצעית, יהיו רבים שירצו להצטרף לחבורת נושאי הנשק גם בלי שיכריחו אותם לעשות זאת. ואלה שלא ירצו – צריך יהיה לבדוק מהי סיבת הסירוב ולהתמודד איתה. בהקשר הזה יש לציין כי כיום קיים נוהל מוזר, שמגביל מתן רשיונות נשק לקצינים ולנגדים. כך, לדוגמא, קצין בדרגת סגן-משנה או נגד בדרגת סמ"ר אינם יכולים כלל לקבל רשיון, ואילו קצין בדרגת סגן ונגד בדרגת רס"ל יקבלו רשיון רק אם יש להם יתרת שירות של שנתיים. בין אותם אנשים שאינם עונים לקריטריונים האלה יש רבים שרוצים לשמור על כשירותם ובכך לתת תרומה מבצעית משמעותית. אם יוגמשו הקריטריונים למתן רשיון נשק,

מלחמת עיראק וההרתעה האסטרטגית של ישראל

העיראקים אכן נכשלו במאמצייהם למנוע את כיבושם באמצעות מלחמה אסימטרית, ובאמת אין להשליך מכך על יכולותיהם של הסורים ושל הלבנונים לנהל מלחמה אסימטרית נגד ישראל. אבל מי אמר שישראל צריכה להכריע כל מלחמה באמצעות פלישה קרקעית? תגובה למאמרו של סרן אורן "המערכה האסימטרית בעיראק"

סא"ל דאהר מוניר

לא קונוונציונלי בשל המחיר הכבד שהפעלתו תגבה מהם). במילים אחרות, אם צה"ל יימנע מלדבוק בכל מחיר בדוקטרינה של "העברת המלחמה לשטח האויב" באמצעות פלישה קרקעית (או, לכל הפחות, יקבע כי מטרתו היא לעקוף אזורים מיושבים בצפיפות ולהגיע במהירות לאיזור ההכרעה – לרוב בירת האויב כדי להתמודד שם עם צבאו) הוא יוכל להרתיע מפני מלחמה, ובמקרה של כישלון ההרתעה הוא יוכל להכריע בלי להסתבך במלחמת התשה אסימטרית דוגמת זו שהוא ניהל בלבנון ודוגמת זו שמנהלים כעת האמריקנים בעיראק.

לסיכום, צודק סרן אורן כי אין להסיק ממלחמת עיראק שלסורים ולבנונים אין אפשרות לנהל מלחמה אסימטרית נגד ישראל. העובדה היא שאפילו העיראקים לא איבדו יכולת זו, ולאחר שלכאורה הובסו כליל ונכבשו, הם מנהלים כעת לוחמה אסימטרית נגד האמריקנים, שמקיזה מהם דם רב. אולם טועה סרן אורן, אם התכוון לטעון שמלחמת עיראק לא הגבירה את כוח ההרתעה של צה"ל, שכן ההפך הוא הנכון. היכולות הטכנולוגיות שחשפו האמריקנים במלחמה, ושחלקן מצויות בידי צה"ל, הן מרתיעות – ועוד איך – ובתנאי שצה"ל יידע לנצל יתרונות אלה במלואם ולהימנע משגיאות שיאפשרו ליריביו לנהל נגדו מלחמה אסימטרית מוצלחת.

העליונות הטכנולוגית שממנה היא נהנית כעת מאפשרת לה להשמיד כוחות אויב בלי להסתבך בלחימה אסימטרית – שבעיקרה היא לחימת גרילה – בתוך שטחים עוינים. לחלופין, ביכולתה לעשות את שעשו האמריקנים בעיראק: לנהל גם מלחמת תמרון ואש, אך תוך מגמה לעקוף ככל האפשר את האזורים המיושבים. מהבחינה הזאת המלחמה

**מדוע שישראל תיכנס בעיניים
פתוחות לתוך המלכודת
של לחימה בשטחים
המיושבים בצפיפות?**

בעיראק רק העצימה את כושר ההרתעה של צה"ל, והעובדה היא שמדינות ערב, ובעיקר סוריה, מורתעות מעליונותו של צה"ל וחוששות מעימות צבאי איתן. ההכרה בעליונות הצבאית הישראלית גם דירבנה את סוריה ואת לבנון (דהיינו את חיזבאללה) להצטייד בנשק שלהערכתן ירתיע את ישראל: מערך של טילי קרקע-קרקע לטווחים שונים. הטיילים הסוריים אף מצוידים בחלקם בראשי-נפץ לא קונוונציונליים.

אולם לישראל אין שום סיבה לחשוש מנשק עוקף טכנולוגי – דוגמת הטיילים – שיש לאויביה, שכן נשק כזה אולי מרתיע במידה מסוימת בעיתות רגיעה, אך אינו יכול להכריע מלחמה (בהנחה שהסורים יירתעו מלהפעיל נשק

במאמרו "המערכה האסימטרית בעיראק" (מערכות 392, דצמבר 2003) טוען סרן אורן שעיראק נכשלה בניסיונה לבלום את האמריקנים באמצעות ניהולה של מערכה אסימטרית, וכי אסור לישראל להסיק מכך שגם במקרה של מלחמה בחזית הצפונית שלה צפוי לסורים וללבנונים כישלון דומה לזה שנחלו העיראקים. ובלשונו של סרן אורן: ההשוואה בין המערכה האמריקנית בעיראק לבין מלחמה אפשרית בין ישראל לסוריה וללבנון היא "מסוכנת", שכן "איננו יכולים 'לקבור' את תפיסת המערכה האסימטרית". הסיבה: סוריה ולבנון (החיזבאללה) ערוכים יותר טוב מצבא עיראק, והתנאים הטופוגרפיים והאורבניים בחזית הצפונית של ישראל הם אידיאליים לניהול מערכה אסימטרית. דבריו של סרן אורן נכונים ומדויקים, אך רק בתנאי שישראל תתפתה –

במקרה של מלחמה שתכפה עליה בחזית הצפונית – להיכנס לתוך שטחים המיושבים בצפיפות. אך מדוע שישראל תיכנס בעיניים פתוחות לתוך מלכודת כזאת?

סרן מפקד עוצבת
אדירים

"הררים התלויים בשערה, שאין להם על מה שיסמוכו"

סיקורת ספרים

ספרו של ד"ר יגיל לוי "צבא אחר לישראל" (הוצאת ידיעות אחרונות, 2003) פותח פתח לתחומי מחקר חדשניים וחשובים, אולם התוצאה הסופית שלו מאכזבת. במקום לנסות לעקוב בצורה מעמיקה אחר הזיקה בין מה שהוא מכנה "הארכיטקטורה החברתית" של צה"ל לבין "הארכיטקטורה הדוקטרינרית" של התנהגותו המבצעית, התפתה לוי ללכת בנתיבי הניתוח הסטריאוטיפי, שלפיו קיים צופן אחד, ידוע מראש, לכל המסכת של יחסי צבא-חברה בישראל ומפתח אחד להבנת התפתחותם

פרופ' סטיוארט כהן

תגמולים אלה הם המספקים את הרציונל החומרני להעדפות מיליטריסטיות, וכך נוצר מיליטריזם חומרני. כפי שמדגיש לוי בכמה מקומות בספרו (למשל בעמוד 81 הערה 5, בעמודים 223, 230, 314 ובעמוד 367 הערה 2), אין הדברים אמורים בעסקה מפורשת, קל וחומר שלא בקונספירציה מתוכננת. המיליטריזם החומרני אינו פרי של מזימה מחושבת. הוא ניזון משילובם של תהליכים רבים, הכוללים גם את הקלות היחסית שבה מקבלות הקבוצות הדומיננטיות במהלך שירותן הצבאי גישה להכשרה מתקדמת במיומנויות הנדרשות גם בשוק האזרחי. אולם אף שאינו מתוכנן, השלכותיו של המיליטריזם החומרני על הצבא ועל החברה בישראל מרכזיות ביותר ופועלות בשני כיוונים הפוכים: מחד גיסא הוא מעצב מצב שבו המדינאות יכולה להיות מכופפת להיגיון הצבאי, ומאידך גיסא הוא משמש כבלם נגד הפיכה צבאית. קיומו של המיליטריזם החומרני הופך למעשה את הארגון הצבאי לתלוי בקבוצות הדומיננטיות האזרחיות, המעניקות לו משאבים ולגיטימציה. שילוב אינטרסים זה מבטיח את הצייתנות של הדרג הצבאי

שהוא מכנה "מיליטריזם חומרני" – המוצג כאן כמפתח להבנת יחסי חברה-צבא בישראל בכללותם. את המונח "מיליטריזם חומרני" ואת משמעותו מציג לוי כבר במבוא לספר. לדעתו, הביטוי המובהק ביותר של מיליטריזם הוא בנטייתו של

**הביטוי המובהק ביותר של
"מיליטריזם" הוא בנטייתה
של המדינה להעדיף
פתרונות צבאיים בזירה
הבין-לאומית**

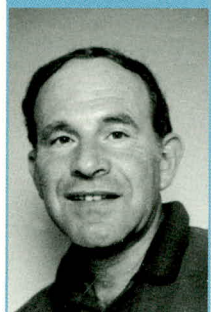
המדינה להעדיף פתרונות צבאיים בזירה הבין-לאומית, גם כאשר בידיה האפשרות לבחור באופציות אחרות. יכולתה של המדינה לממש נטייה לוחמנית זאת תלויה בגיוס המשאבים האנושיים, החומריים, המוראליים והסמליים הדרושים לכך מן הקבוצות בעלות העוצמה וההשפעה בחברה. תמורת תמיכה זאת משלמת המדינה בהענקת תגמולים מיוחדים לקבוצות אלה, היכולות כך להמיר את המשאבים שצברו בזירה הצבאית במשאבים או בנכסים אחרים בזירה האזרחית.

1. הצגת עיקר התיזה של הספר "צבא אחר לישראל" ותמצית טיעוניו.
2. הערכת תרומתו של הספר למחקר בנושא של צבא וחברה בישראל.
3. דיון בכמה השגות על הספר.

תמצית טיעוניו של הספר

בל ניתן לכוותרת הספר להטעותנו: מטרת "צבא אחר לישראל" אינה להמליץ על תחליף לצה"ל, אלא להציע פירוש חדש לתמורות החלות (לדעת המחבר) בהרכבו החברתי ובהתנהגותו המבצעית. לפנינו, אם כן, חיבור המשתייך לזרם החדש של סוציולוגיה והיסטוריה צבאית. באמצעות שתי דיסציפלינות

פרופסור למדע המדינה

אלה מבקש ד"ר יגיל לוי לתאר ולהסביר את התיזה של הספר. שיעצבו את השינויים שהוא מזהה. ה"צופן" להבנת נרטיב זה, לדעת לוי, טמון בהתפתחותו ובגלגוליו של מה

לדרג הפוליטי.

הבעיה במצב זה, לפי ניתוחו של לוי, היא שהמגזר האזרחי חייב להרוויח משיתוף הפעולה עם המגזר הצבאי, אחרת הוא לא יתמיד בו. במילים אחרות: הרווחים שמפיקות הקבוצות הדומיננטיות בחברה מהמיליטריזם החומרי חייבים לעלות על המחיר שהן משלמות עבור קיומו. ברגע שמסיבה כלשהי חל שינוי במאזן התועלת, נוצר

מתח המאיים לערער את יסודותיו של שיתוף הפעולה. במקרה כזה לא יסכימו הקבוצות הדומיננטיות להמשיך להעניק לצבא תמיכה בלתי מוגבלת ואוטומטית. להפך, נטייתן תהיה לבקר את פעולות הצבא ביתר דקדקנות ולהוריד את פרופיל השתתפותן בשירות הצבאי. בתנאים כאלה נותרות לצבא רק שתי אפשרויות לפעולת תגובה: אם ברצונו לשמור על קשריו המסורתיים עם קבוצות האליטה, הוא חייב ללכת לקראתן – בעיקר על-ידי נקיטת פעולות המורידות את רמת לוחמנותו (בלשונו של לוי זהו

את שליטתה בהנהגת היישוב על-ידי טיפוחו של ערך השירות למען מולדת, בין היתר באמצעות הנשיאה בעול הביטחון. אולם הצעדים המשמעותיים ביותר להיווצרותו של מודל זה ננקטו בדור הראשון לאחר הקמת המדינה, כאשר הצבר הלוחם תפס את מקומו של החלוץ כאייקון תרבותי שולט, והתמסד רעיון "האוניברסליות של הממלכתיות" (עמ' 77). אומנם בתקופה זאת הקשר

במהלך שנות ה-50 וה-60 נוצרה הלימה כמעט מושלמת בין ההרכב החברתי של חברי האליטה הצבאית בישראל לבין עמיתיהם ומקביליהם בתרבות, במשק ובזירה הפוליטית

תהליך של "דה-אסקלציה"). האפשרות השנייה היא להגביר בתוכו את נוכחותן של קבוצות חדשות, שבעבר נחשבו ל"פריפריליות" הן במגזר האזרחי והן במגזר הצבאי. קבוצות אלה ינסו לעצב גרסה משלהן של מיליטריזם חומרי, ובין היתר יגרמו ל"ה-אסקלציה" של לוחמנות הצבא.

לדעת לוי, החברה היהודית בישראל כבר הספיקה לטעום את כל טעמי המיליטריזם החומרי לגלגוליו. המיליטריזם החומרי נולד בחברה הישראלית כבר בתקופת המנדט הבריטי, כאשר תנועת העבודה חזקה

התועלתני בין מיליטריזם לחומרות עוד הוסווה, ולהלכה הפרידה ביניהם "חומה סינית" (עמ' 262, הערה 2), אולם בפועל נוצר מצב מעגלי, שבאמצעותו הבניית ההיררכיה החברתית שיקפה את זו הצבאית – ולהיפך.

במהלך שנות ה-50 וה-60 נוצרה הלימה כמעט מושלמת בין ההרכב החברתי של חברי האליטה הצבאית בישראל לבין עמיתיהם ומקביליהם בתרבות, במשק ובזירה הפוליטית. בכל התחומים האלה כאחד הייתה הקבוצה ההגמונית הזאת מורכבת מגברים יהודים-מערביים, חילוניים מהמעמד

הבינוני והבינוני-גבוה ("האחוסלים" לפי כינויו המפורסם של ברוך קימרלינג).¹ כל יתר המגזרים היהודיים – מזרחיים, עולים חדשים, דתיים למיניהם וגם נשים – שויכו ל"פריפריה". כשם שחיו בשוליה של החברה האזרחית, כך גם איישו את התפקידים הפחות יוקרתיים בצבא.

מלחמת ששת הימים הביאה, לדעת לוי, את המיליטריזם החומרי בישראל לשיא. ההישג הצבאי המרשים עיטר את המפקדים האחראים לו (רובם ככולם ממוצא מערבי, כמובן) בהילה של כבוד ויקר, שהפכה לקרש קפיצה אידיאלי למעבר אופקי מהיר – לאחר פרישתם מצה"ל – למשרות בכירות בפוליטיקה, בשירות הציבורי ובמגזר העסקי. לטענת לוי (עמ' 92–94) הניצחון במלחמת ששת הימים הוסיף עוד נופך למיליטריזם החומרי, בהעניקו גם פירות כלכליים מוחשיים בדמות שוק חדש מעבר לקו הירוק (ומשם לירדן), מאגר של כוח עבודה זול וגם שטחים כבושים המחכים, כביכול, לפיתוח. כל אלה הוציאו את כלכלת ישראל מתוך המיתון העמוק שבו הייתה שרויה ערב

המלחמה ופתחו אפשרויות כלכליות רבות בפני המעמד הדומיננטי. בקיצור, המיליטריזם השתלם – לאלה שיכלו ליהנות ממנו.

העניינים התחילו להשתבש, לפי תיאורו של לוי, במהלך מלחמת יום הכיפורים ב-1973 ומיד אחריה, בעיקר עקב המחיר הכבד שנדרש המעמד הדומיננטי לשלם הן בדם והן בדמים באותה תקופה קשה בעבור המשך המדיניות הלוחמנית שהמיליטריזם מטפח (עמ' 144). מספר הקורבנות יחד עם עול המיסים הגובר הפכו לנטל כבד מנשוא. המלחמה בלבנון (1982–1985)

בשילוב עם המשבר הכלכלי של אמצע שנות ה-80 תרמו תרומה נוספת לאובדן אמונן של הקבוצות הדומיננטיות בתועלת של המיליטריזם החומרי. ואם לא היה די בכך, באה האינתיפאדה הראשונה (1987-1993) והוכיחה את גודל האסימטריה בין הנטל הצבאי לבין הפירות שהוא מצמיח לנושאי.

מסר זה קיבל משנה תוקף לאור הופעתם של שני גורמים, שאיפשרו למגזר המערבי-חילוני מהמעמד הבינוני והגבוה לשקול חלופות לאקטיביזם המיליטריסטי המסורתי. הגורם האחד היה הגלובליזציה, הפותחת פתח לכלכלה חדשה ומבשרת רווחים כלכליים אגדתיים, בתנאי שתישמר היציבות הפוליטית הנדרשת כדי לעשות את ישראל למקום אטרקטיבי עבור משקיעים זרים. הגורם השני היה סימנים ברורים לכך כי אויבים לשעבר – לא רק מצרים אלא גם אש"ף – היו מוכנים לשים קץ למצב המלחמה ועל-ידי כך ליצור את התנאים שיבטיחו את היציבות הדרושה להתפתחות הכלכלה. כך נסללה הדרך להסכמי אוסלו ב-1993. תמורות אלה שינו את התשתית שעליה התבסס בעבר המיליטריזם החומרי והביאו – מאמצע שנות ה-80 – ליצירתם של דפוסי התנהגות חדשים לגמרי מצד שני הצדדים השותפים לקיומו בעבר: האליטה המערבית-חילונית מחד והצבא מאידך. בני המעמד הבינוני והעליון יכלו לאמץ באותה עת עמדות אינדיבידואליסטיות ולהבליט את היסודות הצרכניים-אזרחיים שבהשקפותיהם, תוך התנגדות לעמדות מיליטריסטיות. גישה חדשה זאת היא אשר הביאה, לפי ניתוחו של לוי, לתמיכתה של קבוצה זאת בנסיגה מלבנון (ב-1985), בקיצוץ עמוק בתקציב הביטחון (במסגרת התוכנית הכלכלית של 1985) ולירידה בלהיטות של בניה להתגייס ליחידות השדה של הצבא.

השפעת המצב החדש על התנהגות של צה"ל הייתה דרמטית אף יותר. בעקבות הירידה במפלס הצבאיות בקרב שותפיו העיקריים, אימץ צה"ל דפוס של "מיליטריזם פרגמטי" ועבר תהליך של "דה-אסקלציה". כך, למשל, נמנע צה"ל

מלהתנגד לנסיגה מלבנון ולקיצוץ בתקציבו; הודיע (באמצעות הרמטכ"ל, דן שומרון) כי לא ניתן לנצח את האינתיפאדה בכוח; ולאחר שצורף לתהליך אוסלו, שיתף פעולה בקידומו ובכך עזר לממשלת רבין לשווק אותו לציבור הישראלי בכללותו.

כפי שלוי מציין, הוא כבר הציג את שלביו השונים של הנרטיב הזה בחיבור קודם (באנגלית),² אך הספר הנוכחי לא רק פותח את התזה לעיונו הישיר של הקורא העברי, אלא גם מעדכנה על-ידי ניתוח ההתפתחויות שחלו בעשור שחלף מאז החתימה על הסכם אוסלו. לפי מיטב המסורת הדיאלקטית, מזהה לוי בתקופה זאת את הופעתה של מעין אנטי-תזה לתהליך ה"דה-אסקלציה", שהגיע לשיאו בשנים 1993-1995. לטענתו, מאז רצח ראש-הממשלה רבין

**לטענתו של לוי, בשעה
שהאליטות הישנות
מתרחקות מיחידות השדה
בצבא, נתפס מקומן
בהדרגה על-ידי נציגי
הקבוצות החברתיות, שעד
כה כלל לא זוהו עם דמות
הלוחם הנערץ המסורתי**

ב-1995 וניצחונו האלקטורלי של בנימין נתניהו בשנה לאחר מכן, עלתה ישראל שוב על מסלול ה"רה-אסקלציה" הצבאית.

מסלול זה ניזון בעיקר ממה שלוי מכנה "הארכיטקטורה החדשה" של צה"ל (עמ' 366-370). לטענתו, בשעה שהאליטות הישנות מתרחקות מיחידות השדה בצבא, נתפס מקומן בהדרגה על-ידי נציגי הקבוצות החברתיות, שעד כה כלל לא זוהו עם דמות הלוחם הנערץ המסורתי. הקבוצה הראשונה שבישרה את המגמה החדשה הזאת הייתה בני הכיפות הסרוגות, שנוכחותם ביחידות השדה גברה בהתמדה מאז שנות ה-80 וזכתה לתאוצה של ממש לאחר ייסודן של המכינות הקדם-צבאיות התורניות בשנות ה-90. אך הם אינם לבד. לתהליך

הזה שותפים גם מספר גדול של מזרחיים, של עולים חדשים (הן מבריה"מ-לשעבר והן מאתיופיה), של נשים, של הומוסקסואלים ושל בני מיעוטים לא יהודים. "לא אחת", לדברי לוי (עמ' 25), זוכות קבוצות שוליים או שוליים-למחצה אלה – באמצעות השירות הצבאי – בהזדמנות וביכולת לקרוא תיגר על הדומיננטיות המערבית-חילונית המסורתית. בעשותן כך הן "צרו בעבור עצמן מסלולי מוביליות חדשים כתחליף למסלולי המוביליות האזרחיים החסומים בפניהן". השירות הצבאי פותח איפוא אפשרויות של המירות (convertibility), שתוצאתה תהיה השגת הטובין (בעיקר גישה חופשית יותר למקורות סטטוס ופרנסה), שהיו בעבר מנת חלקם של בני האליטה המערבית-חילונית-גברית. אלה האחרונים, בתגובה לחדירה זאת של הקבוצות החדשות ליחידות השדה, מדירים עוד יותר את רגליהם מאותן יחידות (ראו דיאגרמה בעמ' 235).

לוי מזהה שלוש תוצאות עיקריות הנובעות ממצב זה:

ראשית, התפצלותו, למעשה, של צה"ל לשני מקבצים ארגוניים מרכזיים: האחד – צבא "הצווארון הכחול", המכיל נוסף על ענפי שירות בסיסיים גם את יחידות השדה הקונוונציונליות (בעיקר חי"ר). צבא זה שואב את כוח האדם שלו בעיקר מהקבוצות החדשות. המקבץ השני הוא צבא "הצווארון הלבן", המכיל את היחידות הטכנולוגיות, המתמחות בעיקר בסיוע לקרב. יחידות אלה נשענות על אליטה טכנולוגית-ניהולית, שעדיין באה מהשכבה הדומיננטית המסורתית.

שנית, ובמידה רבה כתוצאה מהחלוקה שתוארה לעיל (אף-על-פי שיש גם סיבות נוספות) ניסיון של הקבוצות החדשות, ובעיקר המזרחיים, לתרגם שירות צבאי לסטטוס חברתי-אזרחי משופר נידון לכישלון. הם נמצאים במצב של טיפוס "במעלה מדרגות נעות יורדות" (עמ' 348), מאחר שהם מצטרפים לארגון שהמוניטין החברתי שלו מצוי בירידה. היות והמעמד הבינוני המערבי-חילוני איבד

את רצונו לשמור על הדומיננטיות שלו בצבא של "הצווארון הכחול", הוא אינו חש יותר צורך להגן עליו בפני ביקורת או להתייחס אליו כאל דבר קדוש. למעשה, האליטה הישנה כבר הפחיתה מזמן בערכו של מעמד "הלוחם" ובכך גרמה להתכווצות דרסטית באפשרות להמיר את השירות צבאי בתגמולים חומריים ו/או סמליים אזוריים של ממש. אי-מימוש הציפיות בוודאי יגרום

אולם על מנת לתפוס את חומרת המצב אין צורך להמתין עד למימושה של תחזית אפוקליפטית זו. התוצאה השלישית של העיצוב מחדש של צה"ל כבר קיימת, והיא מתבטאת בחזרת הצבא לדפוס של התנהגות לוחמנית. לדעת לוי, הקשר בין שני התהליכים ברור למדי. להבדיל מהקבוצות הישנות, הנהנות מפירות הגלובליזציה, ולכן הן המשלמות את עיקר המחיר החומרי של

הנה אם כן, לדעת לוי, ההסבר ל"התנהלותו הלוחמנית" של צה"ל עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000 (עמ' 377-384) והשימוש המניפולטיבי שעשה בניפוח האיום הנשקף לישראל מהטילים העיראקיים באביב 2003. נכונותו המחודשת של הצבא לבחור במינון גבוה כל כך של החלופה הכוחנית (וכזכור, בחירה זאת היא סימן ההיכר של המיליטריזם) אינה

קו עימות באינתיפאדה

החיכוך עם האויב מתרחש בדרך כלל מטווח קצר ובמסגרות צבאיות קטנות למדי. לכן רמת האלימות המופעלת באירועים האלה נתונה יותר מהרגיל לשיקול דעתו של המפקד הזוטר ולעיתים אף של החייל הבודד

לתסכול בקרב הקבוצות החדשות ש"יעשו את הצבא בהדרגה לזירת התנהלותם של מאבקים חלוקתיים בעלי אופי אתני-מעמדי, מגדרי ותרבותי והשילוב שביניהם. המאבקים יתנהלו בקרב הקבוצות החדשות, המעמיקות את אחיזתן בצבא, ובהשתתפות הקבוצות החברתיות שמתוכן באים המגויסים" (עמ' 441). לדעת לוי, ביטולו של גיוס החובה – או אפילו הנהגתה של שיטת גיוס בררנית יותר מזו הקיימת היום – רק יחריפו מתחים מסוג זה (עמ' 436, 447, 456).

שקיעת תהליך השלום, לקבוצות החדשות אין אינטרס ברור ב"דה-אסקלציה" של הקונפליקט הישראלי-ערבי. למעשה, תהליך זה אף יכול לפגוע בהן – בין היתר משום שהוא יכול להביא לפירוקם של כמה מהישובים, שבהם חלקים מקבוצות אלה הצליחו לבנות לעצמם בתים נאים בתנאים מועדפים. אם בכלל, האינטרס של הקבוצות האלה מוביל לכיוון של "רה-אסקלציה", שבאמצעותה, כמובן, גם תובלט תרומתן הגוברת למאמץ המלחמתי.

משקפת, לדעת לוי, הערכה אובייקטיבית של המצב. לאמיתו של דבר, משקפת נכונות זאת את המגמות החברתיות המתפתחות בקרב הקבוצות החדשות הנאבקות על מעמדן. יכולתן לתת ביטוי כה אלים לאוריינטציה הלוחמנית נובעת בראש ובראשונה מחדירתן לתוך הדרג הלוחם של הצבא. בהקשר הזה לוי גם מפנה את תשומת ליבנו לכך כי אופיו של העימות הישראלי-פלסטיני הנוכחי מאפשר במיוחד לתת ביטוי לאוריינטציה זו של הלוחמים בני הקבוצות החדשות:

החיכוך עם האויב מתרחש בדרך כלל מטווח קצר ובמסגרות צבאיות קטנות למדי. לכן רמת האלימות המופעלת באירועים האלה נתונה יותר מהרגיל לשיקול דעתו של המפקד הזוטר ולעיתים אף של החייל הבודד (עמ' 387).

תרומת הספר

החלק השלישי של סקירה זאת יציג כמה השגות על התיזה של לוי, אולם ההגינות מחייבת שלפני כן תצוין תרומתו.

תרומתו העיקרית של הספר מצויה, לדעתי, בפוטנציאל הגלום בו לפתיחת אשנבי מחקר חדשים. חשובה במיוחד היא הצבעתו של לוי על הקשר בין מה שהוא מכנה "ארכיטקטורה חברתית" לבין "ארכיטקטורה דוקטרינרית" (עמ' 292-293). במילים פשוטות יותר: לוי טוען כי הדרכים שבהן צבא כלשהו מפעיל את כוחו אינן משקפות רק את הערכתו המקצועית ביחס לצרכים האסטרטגיים ולנתונים המבצעיים האובייקטיביים. דוקטרינות צבאיות מושפעות גם (ואולי אף בעיקר) מגורמים שמקורם בסביבה החברתית שממנה שואב הצבא את משאביו ושלמענה הוא נלחם. אי לכך ניתוח של הרכב החברה ושל ערכיה הוא תנאי הכרחי להבנת החלטותיו של הצבא להעדיף דוקטרינה אחת על פני חברתה. זוהי תובנה משמעותית ביותר ובעלת פוטנציאל מחקרי רב. בהקשר הישראלי ניתן אפילו לכנות את החידוש הרעיוני הטמון בה כמהפכני. עד עכשיו הניח דור שלם של חוקרים כי חוויית המלחמה (על צורותיה השונות) השפיעה יותר מכל גורם אחר על עיצוב אופיה של החברה הישראלית ועל דפוסי התנהגותה. עתה מציע לוי להפוך את הקערה על פיה ולראות במבנה החברה, תוך זיהוי המגזרים הדומיננטיים שבה, מפתח להבנתן של צורות הלחימה המועדפות על צה"ל. לטעמי, קביעה זאת מקדמת את המחקר הרבה מעבר לסדר יומם של רוב "הסוציולוגים החדשים", שעדיין עסוקים בחיפוש ובגילוי מיליטריזם תחת כל פנס אפשרי ברחוב הישראלי. ניתוחו של לוי דוחק הצידה גם הרבה

מ"ההיסטוריונים החדשים", שעדיין מתאמצים להוכיח כי מעצבי המדיניות הישראלית החמיצו (ביודעין או שלא ביודעין) כל הזדמנות לבחור בדרך לא לוחמנית כדי לסיים את העימות. במקום לדשדש שוב במחלוקות האלה, שברובן הפכו כבר מזמן לעקרונות, מזמין אותנו לוי להרחיב את האופקים ולשאל שורה של שאלות מרתקות: מהם הביטויים המבצעיים של מיליטריזם? באיזו מידה מושפעות דוקטרינות צבאיות "אקטיביסטיות" ממגמות חברתיות (שחלקן של הצבא בעיצובן המקורי אולי מוגבל ביותר)? שאלות כאלה הפכו בשנים האחרונות למוקד התעניינותם של חוקרי תופעה המכונה "תרבות אסטרטגית" (Strategic Culture)⁵. לוי עצמו אומנם אינו מזכיר אסכולה זאת וממילא אינו מציין את פרי מחקריה

חוקרי התרבות האסטרטגית מצביעים על היחסים בין חברות לצבאותיהן כעל משתנה בסיסי בחקר השימוש בכוח

(שאכן עדיין לא התייחסו באופן פרטני למקרה הישראלי). אולם ההקבלה בין עבודתו של לוי לבין חקר התרבות האסטרטגית היא מעניינת.

בדומה ללוי, גם חוקרי התרבות האסטרטגית מצביעים על היחסים בין חברות לצבאותיהן כעל משתנה בסיסי בחקר השימוש בכוח. כבר לפני שנים רבות עמדו חוקרים על השפעתם המוחכת של ממדים חברתיים "רכים" לכאורה (מורל ציבורי, חוסן פנימי, לכידות חברתית וכו') על נכונות הצדדים הלוחמים להתמיד במאבק ולשלם את המחיר הנדרש להשגת הניצחון. במילים אחרות, הושם דגש על הקשר בין גורמים חברתיים לבין קביעת תוצאותיו של הסכסוך המזוין.⁶ אולם כעת גוברת ההכרה כי ממדים חברתיים עשויים להשפיע גם על אופי המלחמות ועל תצורתן. מתוך כך נפתחת הדרך לכמה מסלולי מחקר חדשים, תיאורטיים והיסטוריים כאחד,

המתמקדים בהקשר התוך-מדינתי והתרבותי של השימוש בכוח צבאי ולאוו דווקא בממדים הבין-מדינתיים והמקצועיים של יישומו.⁵

מבין הסוגיות הרבות, הנידונות ברמה הזאת, שתיים ראויות לתשומת לב מיוחדת במסגרת הדיון הנוכחי. ראשית, האם מספקים גורמים פנימיים הסבר מתקבל על הדעת לצורה שבה חברות שונות מגייסות את משאביהן לצורכי מלחמות? (לדוגמא, האם יהיה זה נכון לטעון כי ההבדלים בין חברה לחברה הם מקור ההבדלים במבנים ובהרכבים של כוחות הצבא שכל אחת מהן משגרת לקרב?) שנית, האם יכולים גורמים פנים-חברתיים לספק הסבר לדרך השונה שבה שני צבאות יתנהגו בעת העימות?

יותר ויותר חוקרים נוטים היום לענות על השאלות האלה בחיוב. ככל הנראה – ובניגוד להנחות הניאור-ריאליסטיות המקובלות – אין הכרח שתכתיבים של תחרות ושל הישרדות במערכת הבין-לאומית יביאו את כל החברות לארגון צבאותיהן בדרכים פונקציונליות דומות. גם "מציאויות" אסטרטגיות משותפות, לכאורה, אינן מחייבות תמיד שאומות שונות יאמצו תפיסות ביטחון דומות. משכנע יותר להסביר את הבחירה הנעשית בתחום הצבאי באמצעות ההבדלים בדרכים שבהן בוחרות חברות אינדיווידואליות לממש את ערכיהן ולבטאם. זו הסיבה לכך שאין שני צבאות זהים או הפועלים באותה דרך.⁶ כל צבא משקף את השפעת הסביבה התרבותית המקומית (הכוללת גם את המסורת ההיסטורית), שבה צמחו החיילים המשרתים בו. לפיכך, גם כאשר ניתנת לצבאות שונים גישה למשאבים טכנולוגיים ולאמצעי לחימה דומים, יאמץ כל אחד מהם את המערך ואת צורת הלחימה הייחודיים לו. גורמים חברתיים אינם משפיעים איפוא רק על היעילות בשדה הקרב, אלא גם על התנהגות הכוחות במהלך העימות. זוהי ההצדקה לזיהוין של דרכי לחימה שונות בקרב תרבויות וחברות שונות.⁷

זאת ועוד. ניתן לשער כי הנסיבות החברתיות, המספקות בסיס להבנת

ההבדלים בהתנהגות הצבאית של מדינות, יסבירו גם שינויים בהעדפת דוקטרינות בתוך המדינות האנדיווידואליות עצמן. השערה זאת ודאי נכונה כאשר מתרחשות במדינה תמורות פנימיות יסודיות, דוגמת אלה שעברו על צרפת ב-1789, על רוסיה ב-1917 ועל איראן ב-1979. בעקבות התמורות הקיצוניות בשלוש המדינות האלה שונה באופן קיצוני מבנה הכוחות המזוינים, ונוסחו מחדש התפיסות הדוקטרינריות שלפיהן אמורים היו הכוחות לפעול. האם שינויים דומים עשויים להתחולל גם כאשר תהליכי התמורות בזירה הפנימית ממושכים והדרגתיים יותר וטראומטיים הרבה פחות? האם ניתן לצפות גם אז לעיצובן של דוקטרינות צבאיות חדשות?

השינויים החלים ביחסי צבא-חברה בעולם הדמוקרטי המערבי מאז שנות ה-90 של המאה הקודמת מספקים מעבדה מצוינת לבחינת הסוגיות האלה. אם אכן אנו עדים בתקופה הזאת להיווצרותם של חברות "פוסט מיליטריסטיות" ושל צבאות "פוסט מודרניים", כפי שנטען,⁸ האם ניתן לצפות גם להופעתה של "מלחמה פוסט מודרנית"

(או, בניסוח אחר, "מלחמה פוסט הרואית"),⁹ עם כל המשתמע מכך מבחינת אופי הלחימה?

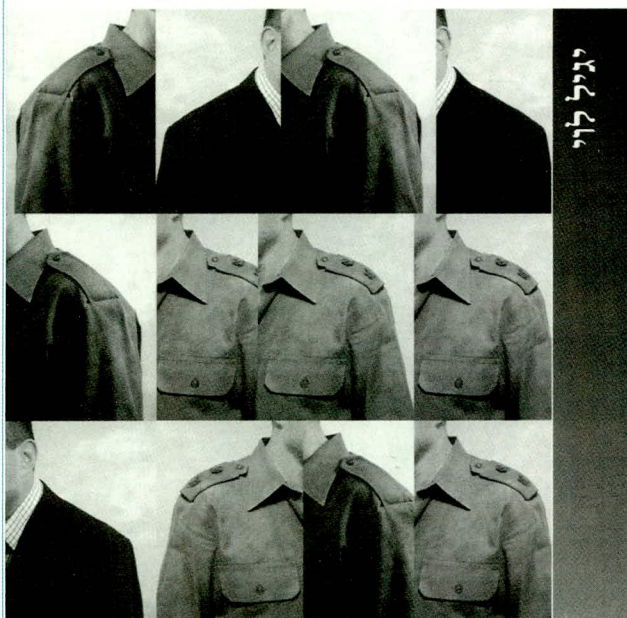
תרומת ספרו של יגיל לוי היא המסגרת המחשבתית שהוא מספק להצגת שאלות דומות גם בהקשר הישראלי. ספר זה בוודאי יהפוך למקור בסיסי לכל חוקר עתידי, שיתעניין במקורותיה החברתיים האפשריים של התרבות האסטרטגית של ישראל ובביטויה בתקופות שונות. באותה מידה יכול מחקרו לשמש כמסד לבחינת המשותף והשונה בין המקרה הישראלי

לבין התנסותן של חברות דומות אחרות.

לאור האפשרויות הרבות למחקר השוואתי הגלומות במחקרו, חבל מאוד שלוי עצמו מגביל את אופקיו בצורה ממושמת כל כך לד' האמות של ארץ-ישראל. אומנם במבוא לספר הוא מציין כי "למרות נטיית ליבנו האתנוצנטרית, המקרה הישראלי אינו ייחודי" (עמ' 17),

צבא אחר לישראל

מיליטריזם חומרני בישראל

תפוצת טולייתחיה
הישיבות אורוות

אולם להוציא את דיונו במקומם של נשים ושל הומוסקסואלים בצבא (פרק 11), התייחסותו להתרחשויות במקומות אחרים בעולם מוגבלת בדרך כלל להערות השוליים או לאמירות אגביות, המסתפקות בהפניות ביבליוגרפיות (למשל: עמ' 175, 190, 287, 331, 392, 444, 458). לטעמי, היה הקורא יוצא נשכר לו היה המחבר מוצא מקום לדיון שיטתי במקבילים אפשריים ל"מיליטריזם החומרני" בארצות אחרות, ובמקביל מוחק את החזרות הרבות המאפיינות חלק גדול מדי של

דיוניו במרכיביו בהקשר הישראלי. עם זאת, בסך הכול פיתח לוי תבנית מחקר מקורית ומקיפה ונשאר צמוד אליה לאורך כל ספרו. הוא אינו רק בוחן את תולדות צה"ל כארגון חברתי – תיאור שהוא הישג בפני עצמו – אלא הוא גם מצביע על השילוב בין השינויים שחלו בתוך הצבא לבין התרחשויות בור-זמניות במישורים אחרים. ואכן לוי אינו מחמיץ שום הזדמנות להמחיש את ביטויי "המיליטריזם החומרני" ואת התפתחותו. עד כמה שיכולתי לראות, התחומים הרלוונטיים האפשריים היחידים שאינם זוכים להתייחסות הם הבידור והספורט. חוץ מתחומים אלה מובטח לקורא למצוא הכול בספר: כלכלה, דת, התיישבות, עלייה, מגדר, מדיניות חברתית, פוליטיקה. ואם החמיץ דבר מה, תמיד ניתן להיעזר ברשימה הביבליוגרפית המקיפה ובמפתחות המצוינים לאישים ולנושאים.

השגות

כל מי שמעז לחבר ספר כה מקיף, "מזמין" לעצמו צרות. דווקא מאחר שהספר מציג תמונה כל כך פנורמית ומשתדל לבצע אינטגרציה כל כך הדוקה בין תהליכים שונים, הוא חושף את עצמו לחיצי ביקורת בחזית רחבה במיוחד. יכולת "ההגנה" של המחבר תלויה ביכולתו לשכנע כי מחקרו עומד איתן על שתי רגליים עיקריות: הרגל הראשונה היא מתודולוגית – הוכחה כי שאלות המחקר והשערותיו נוסחו כראוי. הרגל השנייה היא אמפירית – עדות כי הנתונים אכן מובילים למסקנותיו של המחבר לגבי "המיליטריזם החומרני". ללא שתי הרגליים האלה עלולה התיזה כולה להיות (כמאמר חז"ל במסכת חגיגה, פרק א' משנה ח') בחזקת "הררים התלויין בשערה", ש"אין להם על מה שיסמכו".

קודם כול יש לבחון את "הרגל

המתודולוגית". בדומה לסוציולוגים אחרים, מבסס לוי את מחקרו על הנחת היסוד, שהקבוצה החברתית שאליה משתייך הפרט מהווה את יחידת הניתוח הטובה ביותר ולא הפרט עצמו. התנהגות הפרט משקפת את המניעים החומריים של הקבוצה שממנה הוא שואב את זהותו. מכאן נובעת המסקנה כי ניתן לאפיין גישות שונות לצה"ל בחברה הישראלית – ובפרט ציפיות שונות מהשירות בצה"ל – על-פי מיפוי מוצאו והשתייכותו של האזרח-החייל או החיילת (עמ' 491).

בכמה מקומות לאורך הספר משדר המחבר עצמו אי-נחת מסוימת מגישה מתודית זאת. לוי מודה, למשל, שהמתודה יכולה להיגרר להכללות פשטניות ולתיאורים מונולטיים מדי (ראו, לדוגמא, את הודאתו באשר להטרונגניות של ציבור "הכיפות הסרוגות" בעמ' 345). לוי בוודאי ער לכך שמורכבותן של הקבוצות ה"פריפריאליות" אינה תואמת את התיאור החד-ממדי הנדרש על-ידי ההיגיון הצרוף של התזה שלו. כשם שבני הקבוצה הדומיננטית נהנים מזהות מורכבת (compound identity), בהיותם – בו זמנית – גם מערביים, גם חילוניים, גם גברים וגם חלק מהמעמד הבינוני והבינוני-הגבוה, כך בוודאי יש לראות גם את בני הקבוצות האחרות. גם הם אינם רק דתיים או רק מזרחיים, או רק נשים, או רק עניים, או רק עולים וכו'. זהותם של בני הקבוצות האלה היא תוצאה של תמהיל מורכב של כמה מבין האלמנטים האלה. משום כך לוי עצמו נדרש לפעמים לעדן את הקטיגוריות שלו, למשל על-ידי ציון העובדה שכמה מזרחיים ועולים הפכו להיות ניידים הרבה יותר מאשר אחרים בסולם החברתי.

האם די בכך? לדעתי הוספת תת-קטיגוריות ("מזרחיים ניידים יותר" לעומת "מזרחיים ניידים פחות" ו"עולים ניידים יותר" לעומת "עולים פחות") היא לא יותר מאשר תיקון קוסמטי. אין ביכולתה לפתור את הבעיות המתעוררות עקב ההתייחסות לקבוצה הסוציולוגית כאל יחידת הניתוח המתאימה לנושא הנידון. סיבה

מרכזית לכך היא העובדה שרוב הקבוצות המתוארות בספר נמצאות במצב של "זהויות משתנות" (shifting identities). כלומר, המשקל שבני הקבוצות עצמם מייחסים למרכיבים השונים של זהותם אינו חייב להיות קבוע. להפך, ניתן לצפות לכך שהוא ישתנה בהתאם לשינויים באתר החברתי שבו נמצא היחיד. בפשטות, גבר שעלה ארצה לא מזמן מאתיופיה יזדהה יותר עם גברים אחרים כאשר הוא נמצא בסביבת נשים (בפרט אם הן בנות אותה עדה), אבל יזדהה יותר עם עולים כאשר הוא בחברת ותיקים (גברים או נשים) ויזדהה יותר עם אתיופים כאשר הוא נמצא בחברת עולים אחרים מחבר המדינות. זהות היא איפוא תלוית הקשר לא פחות מאשר תלוית מוצא. נראה שספרו של לוי אינו מתייחס לאפשרות הזאת, ולכן

בכל שלב של הניתוח נדחקים הגורמים האישיים לתוך המגרסה האנונימית של הניתוח הקבוצתי, שמשותף הדומיננטיים הם מניעים כלכליים ו/או שאיפות לסטטוס

מציג תמונה סכמטית מדי של התנהגות – וזאת דווקא בסביבה הצבאית, שבה הניידות של היחיד בין סטטוסים חברתיים שונים יכולה להיות גדולה במיוחד.

אחת מתוצאותיה של הגישה נטולת ההקשר המסתמנת בספר היא הצורך להתאים כל התפתחות לתבניות הסוציולוגיות שהוכנו על-ידי המחבר, גם אם במציאות אין היא תואמת אותן. נוצר כך רושם של משחק שתוצאותיו ידועות מראש, מאחר שקבוצות מתנהגות בהתאם למעין קוד גנטי שהוא אינהרנטי למעמדן בחברה. לפעמים התוצאות אינן מתקבלות על הדעת.

למשל: כפי שכבר תואר לעיל, צה"ל של היום מפוצל – לדעת לוי – לשני ארגונים: האחד "היי-טקי", המשמש מפלט לאליטה הישנה; והאחר

"קונוונציונלי", שבו בולטת נוכחותן של קבוצות השוליים. לוי גם מצביע על קשר בין ההתפתחות הזאת לבין הלוחמנות המיוחדת של צה"ל: "הקצונה החדשה, הצומחת מחוץ למעגלי האליטות הוותיקות, מפגינה רגישות מוגבלת, יחסית. היא אף מגלה התלהבות יתר לפעילות לוחמנית כחלק מהעתקתה של אוריינטציה אתנית-לאומית לשדה הפעולה הצבאי" (עמ' 388). כל זה בניגוד למצב, שלדעת לוי שרר באינתיפאדה הראשונה, ששימשה "פס ייצור לקצונה רגישה, יחסית... שגויסה בשיעור ניכר מקרב האליטות החברתיות" (עמ' 387–388). את ההשוואה ממקד לוי גם לפסגת הפירמידה הצבאית – בין רב-אלוף דן שומרון, שהטיף ל"צבא קטן וחכם", לבין רב-אלוף שאול מופז, שמינויו לרמטכ"ל "גילם במידה רבה את השינוי בהרכב החברתי של הצבא".

קשה להשתכנע מניסיונו של לוי לעקור הרים של עובדות ולטחון אותם זה בזה, כדי שיתאימו לסד של תבניות סוציולוגיות. לא פעם סוטים השחקנים עצמם מהטקסט שהוכן עבורם. כפי שמצוין בפירוש על-ידי אחד ממקורותיו של לוי,¹⁰ היה זה דווקא רב-אלוף מופז, המזרחי שבקושי התקבל לקורס קצינים, שפיקד על המהלכים המעשיים ששידרגו את הרובד הטכנולוגי של צה"ל ("צה"ל 2000", "עידן 2003"). זאת בניגוד לקודמיו המערביים, שאומנם הצהירו הצהרות רבות על הצורך להתכונן ל"שדה הקרב העתידי", אך בפועל עשו מעט בנידון. לעומת זאת היה זה דווקא סגנו של מופז, אלוף משה (בוגי) יעלון (מערבי מקריית-חיים, קיבוצניק לשעבר, ובקיצור התגלמות "האליטה הרגשית, יחסית"), שהיה אחראי להכנת צה"ל לקראת האינתיפאדה השנייה, ושעיצב את צורת התגובה של הצבא לפריצתה.

ככלל, ניתוחו של לוי משאיר מעט מאוד מקום לפְּקֵט ולתפקיד שניתן לייחס לאישיותו של האדם בקביעת התנהגותו האינדיווידואלית. קורבן בולט במיוחד של גישה זאת הוא יצחק רבין, שגילם את המעבר מ"אסקלציה" ל"דה-אסקלציה" צבאית – מעבר

את כל השאלות האלה מקריב לוי על מזבח התבניות של המיליטריזם החומרי. ככלל, הוא מצהיר, "אין רלוונטיות לעיסוק בחשיפת מניעיהן של הקבוצות הפעילות בחברה הישראלית-יהודית" (עמ' 81 הערה 5) וכן: "מערך האינטרסים החברתיים המניע את השחקנים המעורבים מפורש (על-ידי המחבר) באמצעות האפקטים של מעשיהם, לאו דווקא כוונותיהם המפורשות, כפי שהם מנסחים אותן" (עמ' 55 הערה 4 ושוב בעמ' 486).

שפר חלקם של אזובי הקיר. בכל שלב של הניתוח נדחקים הגורמים האישיים (ובפרט אמונות ודעות אישיות) לתוך המגרסה האנונימית של הניתוח הקבוצתי, שמשתניו הדומיננטיים הם מניעים כלכליים ו/או שאיפות לסטטוס. לדברי לוי עצמו (במהלך דיון על תופעת הסרבנות, עמ' 425): "אין אנו עוסקים בדפוס התנהגות אינדיוידואלי, אלא בדפוס קולקטיבי, הניזון מיחסים חברתיים-פוליטיים, המאפילים על מניעים אינדיוידואליסטיים". נראה לי

המובלט מאוד בספר. לאור זאת מותר היה לצפות לניתוח מפורט של דרכו של רבין להסכם אוסלו ומעבר לו – דרך שהייתה לאודיסיאה המרתקת והגורלית ביותר בכל תולדות המדינאות הישראלית. אולם הקריאה בפרק השמיני של הספר, הדן בפרשה הזאת, גורמת לאכזבה רבה. לוי כופר במפורש בחשד שיכול להתעורר כי הוא מציג תיאור דטרמיניסטי של ההתרחשויות הדרמטיות של שנת 1993 (עמ' 271). אולם מאחר שזה דווקא הרושם שנוצר

דחפור של צה"ל מפנה מחסום

לוי מניח כמובן מאליו כי באינתיפאדת אל-אקצא התנהג צה"ל בצורה ברוטלית במיוחד כלפי האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית – בוודאי בהשוואה לאינתיפאדה הראשונה

השטחיות בתיאור המניעים של פעולת הפרט היא המאפשרת גם את המתודולוגיה הרטרופקטיבית המנחה את לוי: מתוך התבוננות בתוצאות התהליך הוא מציע הסבר להתפתחותו. "הנחנו כי לקבוצות יש היכולת בצמתים מסוימים להפוך על פיהם מהלכים, אשר בחלוף הזמן מתברר כי הם מרעים את מצבן. אם לא עשו כן, אין זאת אלא שהתקבלה תוצאה משיעית רצון מנקודת מבטן" (עמ' 486). השאלה המרכזית העומדת איפוא בפני המחבר

כי הקורא בן המאה ה-21 רשאי לצפות לגישה היסטוריוגרפית מאוזנת ומעודכנת יותר. חקר השפעתה של תפיסת הזהות על התנהגות הפרט בוודאי עדיין חשוב, אך ספק אם קיימת הצדקה לפסול מראש כל כלי ניתוח אחר. מה לגבי האקראיות (אותו "כאוס" מפורסם)? מה לגבי תרומתו של מבנה האישיות של כל פרט ופרט? ומה לגבי השפעת אמונות על מעשי האדם? האם אין מקום לשאול זאת בתקופה של מחבלים-מתאבדים?

מתיאורו, לא נותר לנו אלא לצטט את הפתגם הצרפתי הישן: Qui s'excuse, s'accuse ("המתנצל מאשים את עצמו"). במקום תיאור רב-ממדי של אישיותו המורכבת של רבין, תוך התמודדות עם מגוון המניעים שהביאו אותו לחוץ את ידו של ערפאת, מוצגת בפנינו דמות פלקטית, שמעשיה מתוארים כתגובות רובוטיות כמעט לתמורות שחלו בפריזמות התועלתניות של המעמד שאליו השתייך.¹¹ אם כך בנוגע לארזים, בוודאי שלא

לאורך כל הספר היא: איזה מגזר זכה להטבות כתוצאה מהתעצמות הצבא (עמ' 485) ונהנה מה"אסקלציה" של העימות? ההנחה היא כי התשובה לשאלה הזאת תבהיר את פשר התמורות המקיפות יותר ביחסים בין החברה הישראלית לצה"ל.

ניסוח זה אינו שונה בהרבה מהעצה ששם הסופר ארתור קונן דויל בפי שרלוק הולמס באחת משיחותיו עם ידידו ד"ר ווטסון. פענוח רצח, אמר הולמס, מתחיל ונגמר בשאלה: cui bono? ("מי הנהנה?") ייתכן כי שיטה זאת אכן מתאימה לעבודת הבלש, אך ספק רב אם היא מתאימה באותה מידה להיסטוריון. צמצום שדה הראייה לתיאור חד-ממדי של סיבה אחת (ובמיוחד כשמדובר באפקטים קבוצתיים בלבד), המובילה לתוצאה מסוימת, עלול להביא לפשטנות יתר בפירוש התפתחויות ולהתעלמות מרבדים שלמים של החוויה האנושית, שאף הם חלק מהתהליך שהביא לתוצאה הזאת. גם אם שיטה זו אינה מעוותת את ההיסטוריה, היא בוודאי אינה עושה צדק עם מורכבותה.

בכך חוטא, לדעתי, ספרו של לוי. מלבד נטייתו לשלול מהפרט את האינדיבידואליות שלו, הוא גם ממעיט בחשיבות ההיסטורית של מניעים ערכיים, שבלעדיהם מותר האדם מן הבהמה – אין. לשיטתו, למשל, ההסבר לתופעת הסרבנות לשירות צבאי בשטחים הוא בעובדה שמבחינת המעמד הבינוני החילוני שכרו החומרני של הכיבוש יוצא בהפסדו. האם פירוש הדבר שאין לייחס כל משמעות לטענתם הפילוסופית-מוסרית של הסרבנים עצמם, המגדירים את השליטה של עם אחד על עם אחר כבלתי צודקת ובלתי מוסרית?

אם נפנה מהרובד המתודולוגי אל "הרגל השנייה" שעליה עומדת התיזה המוצגת ב"צבא אחר לישראל", נמצא גם כאן מקום להשגות. עיקר הביקורת בתחום זה היא על כך שהחומר האמפירי המובא על-ידי המחבר אינו מספק ביסוס לטיעונו. לעיתים אף נוצר רושם שהמחבר "מכופף" את העובדות על מנת להתאימן להשערותיו.

דוגמא בולטת לכך מצויה בפרק השביעי – "משבר המוטיווציה המעמדי" – העוסק בשחיקת נכונותם של בני האליטות הוותיקות לשרת ביחידות השדה, כפי שהתגלתה בשנים 1991–1996. לוי מייחס משמעות רבה לתופעה הזאת – הן בגלל הפרסום שניתן לה בזמנה על-ידי צה"ל עצמו והן בגלל התאמתה למגמת ה"דה-אסקלציה" שאותה הוא מזהה, כזכור, כאחד ממאפייניה של האליטה הוותיקה באותן השנים. לאור זאת יש חשיבות מיוחדת בבדיקת הנתונים לגבי עצם קיומו של "משבר המוטיווציה" והיקפו. בכל הנוגע למספרים מהימנים, מקורו העיקרי של לוי (עמ' 238) הוא מאמרם של ברוך נבו ויעל שור, "החווה בין צה"ל לחברה הישראלית: מיקוד על שירות החובה", שפורסם על-ידי המכון

ככלל, חלקים רבים מדי של "צבא אחר לישראל" יכולים לשמש מקור השראה לכל מי שמחפש תיאורים סטריאוטיפיים של מגזרים שונים בחברה הישראלית

הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2002 כאחד מפירותיו של "פרויקט צבא וחברה", המשותף למכון ולצה"ל. מאמר זה אכן מצביע על כך שבשנות ה-90 חדל צה"ל, הלכה למעשה, מלהיות "צבא העם". הנתונים המוצגים בעמ' 12 במאמר מראים כי בקרב הגברים שיעור המתגייסים מקרב השנתון ירד מ-84% בשנת 1990 ל-79% בשנת 1999. לוי מצטט נתונים אלה כהלכה, ובכך יוצר רושם כאילו הם מספקים סימוכין לטענתו בדבר "משבר המוטיווציה" (הוא מקפיד תמיד להקיף מונח זה במרכאות) בקרב האליטות הוותיקות. אולם בדיקה מעמיקה מעט יותר מראה כי רושם זה מוטעה ומטעה, משום שלוי אינו מפנה את הקורא לעמוד הבא במאמרם של נבו ושור, שבו פורסמה טבלה תחת הכותרת (באותיות קידוש לבנה): "סיבות לאי-גיוס: גברים יהודים". עיון בטבלה הזאת מראה כי

הקשר בין הירידה בשיעור הגיוס לבין מגמות של "דה-אסקלציה" בקרב בני האליטה הוותיקה רופף הרבה יותר ממה שמבין קורא תמים של "צבא אחר לישראל". מתברר כי הסיבה הבולטת לירידה בשיעור המתגייסים באותה תקופה הייתה הקפיצה במספרם של בני הציבור החרדי המצהירים ש"תורתם אומנותם". ב-1990 נכללו 4.6% מכלל מחויבי הגיוס בסעיף זה (לעומת 3.7% ב-1980), ולפי התחזית של נבו ושור, אמור היה השיעור להכפיל את עצמו ל-9.7% עד 2002–2003. במילים אחרות, הנתונים מראים כי בערך שליש מאותם 20% מסך כל הגברים היהודים שלא התגייסו לצה"ל בסוף שנות ה-90 השתייכו לציבור החרדי. בוודאי שבינם לבין "משבר המוטיווציה" אין ולא כלום.¹²

גם אם נניח לרגע שכל שאר מקבלי הפטור משירות מסיבות אחרות (רפואיות, סף גיוס, רישום פלילי, היעדרות מהארץ, מוות) היו מערביים חילוניים מהמעמד הבינוני והגבוה (הנחה שלא הוכחה כלל), עדיין נמצא כי קצב הירידה בשיעורי הגיוס בקרב הקבוצה הזאת בשנים הרלוונטיות (1990–1999) היה מוגבל ל-3% לכל היותר. אמת, המגמה הזאת בוודאי ראויה לתשומת לב ואף לבדיקה משלימה, אך עד שתבוצע בדיקה מעין זאת, רצוי לשמור על פרופורציה נכונה. (אגב, האם לא ניתן ללמוד הרבה יותר על מצב המוטיווציה משיעורי הנכונות ואי-הנכונות לצאת לקורס קצינים מאשר משיעורי ההיענות לצווי גיוס?) במקום זאת נראה כי לוי מרשה לעצמו להיסחף. ללא כל הצדקה סטטיסטית גלויה לעין הוא מתקדם בצעדי ענק מאמירה לגבי "התרחקות" האליטה הישנה מעצם השירות (עמ' 241) להצהרות על "נטישה" (פעמיים בעמ' 286) מצד בני מעמד זה, שבדמיונו "פנו עורף" (עמ' 295) לצה"ל והחלו "לנטוש את הצבא בכללותו" (עמ' 487). אכן, "הררים התלויים בשערה".

נטייה דומה להתעלמות מהצורך לגבות את השערותיו על-ידי בסיס נתונים מופיעה גם בהקשרים אחרים. כך, למשל, מניח לוי כמובן מאליו כי

המוכרים (המכונים במקום אחר בספר "[תא"ל אלעזר] שטרן וחבריו"), ולמען התפארת מוכן אפילו להוסיף עליהם עוד. כך נכנס לרשימת המוקצים מחמת מיאוס גם אלוף יפתח רון-טל, אף שככל הידוע אינו נוהג לחבוש כיפה כלשהי, סרוגה או אחרת. כנראה די בכך שרון טל הקים את ביתו מעבר לקו הירוק, ואשתו מוסמכת לשמש כטוענת רבנית כדי להכריז עליו כ"מזוהה" עם "הכיפות הסרוגות" (עמ' 340). השמועות על מות המקרתים באמת היו מוקדמות מדי... נוכחותם הגוברת של חובשי כיפות

סרוגות ביחידות השדה כנראה מוציאה את לוי משיווי משקלו. אם לא כן, קשה להבין מדוע הוא מוסיף לחשדות הישנים, המועלים כמעט דרך קבע כלפי חיילים אלה,¹³ כמה האשמות מקוריות יותר. הוא אינו מסתפק בטענה המקובלת כי הם ידרשו לעצב את הצבא באופן שייתן לגיטימציה להשקפת עולמם הייחודית, וגם אינו מגביל את עצמו לאזכור הפוטנציאל הקיים, לדבריו, להתנגדות אלימה מצד המגזר הדתי-לאומי לפינוי התנחלויות ("יש להזכיר בהקשר זה שחלק מהמתנחלים לא היססו בעבר לאחוז בנשק נגד הפלסטינים המקומיים", עמ' 343). על כל אלה הוא עוד מוסיף מאפיין חדש: לחיילי הכיפות הסרוגות הוא מייחס באופן גורף תפקיד מרכזי בטיפוח אותה "התלהבות יתר לפעילות לוחמנית", שלטענתו מאפיינת את התנהגותם של דרגי השדה באינתיפאדה הנוכחית.

הופעת האשמה זו בחיבור מדעי מפליאה במיוחד, מאחר שהיא אינה מתיישבת כלל עם העדויות הרבות הקיימות לגבי ניסיונותיהם הפרטניים והמרוכזים, יחסית, דווקא של חיילים אלה ושל מוריהם להתמודד עם הסוגיות המוסריות-הלכתיות המתעוררות בעקבות החיכוך של צה"ל עם אוכלוסייה פלסטינית אזרחית. סוגיות אלה נידונות בהרחבה בבמות שונות,¹⁴ וסקירה מדוקדקת של הדיונים אינה מעידה כלל על "התלהבות יתר" של ציבור שלם לפעילות לוחמנית.¹⁵ אולם מדוע צריך לוי להתאמץ בקריאת חומרים מורכבים אלה, אם הוא יכול להסתפק בקומץ ציטוטים עסיסיים,

נזקפת לחובת בני המעמד המערבי-חילוני, המבטאים בדרך זו כי "גישתם הלוחמנית" מרוסנת יותר ביחס לזו של הקבוצות החדשות. עובדה זאת גם משמשת הוכחה לכך כי "הצבא" (לצורך העניין מוכן לוי להעניק לגוף מורכב זה את היכולת לקבוע מדיניות אחידה ועקבית – אך אנונימית – בנושא) "הרחיק משורותיו, בעיקר מהיחידות הלוחמות, חלק מהחיילים הרגילים והעצמאיים בדעותיהם, הנמנים (לטענת לוי) בשיעורים ניכרים עם מקבלי הפטור".

מאחר שטענה זאת תואמת את תבניתו, לוי אפילו אינו שוקל הסבר אפשרי חלופי לתופעת ה"פטור" – כגון הסברה שמספר רב של מקבלי שחרור מוקדם מצה"ל נמנים דווקא עם בני משפחות העולים, המבקשים לסייע לפרנסת קרוביהם. במקום זאת, הוא כנראה מעדיף להסתמך על תחושות בטן בלתי מוכחות לחלוטין. באותה מידה הוא מסיק מזהותם של קורבנות צה"ל באינתיפאדה השנייה (רובם מזרחיים, חובשי כיפות סרוגות ועולים חדשים, בתוכם לא יהודים) את המסקנה הסטריאוטיפית, שהקבוצות שאליהן השתייכו הקורבנות מגלות "אוריינטציה אתנית-לאומית ומיליטריסטית" מובהקת יותר מאשר בני האליטות הוותיקות.

כל דעה המתאימה לתחושות האלה מקבלת מהמחבר תעודת הכשר. מתוך כך נכון המחבר לצרף לטענה בדבר קיומה של "אוריינטציה אתנית-לאומית" גם אזהרות חמורות לגבי הסכנה הטמונה במה שפרופ' יורם פרי כינה פעם "המיליטריזם הדתי" (לוי, עמ' 341). תופעה זאת מאיימת, לדברי לוי, "על נכונות הצבא להטמיע בדפוסי פעולתו חלק מהרכיבים הליברליים-חומריניים של התרבות האזרחית החדשה ועל היתרנות הצבא לתהליכי דה-אסקלציה" (עמ' 342). לטענתו של לוי, מובילי "המיליטריזם הדתי" – נוסף על הרבנים (האנונימיים בספר זה) של הציבור הדתי-לאומי – הם אותם קצינים חובשי כיפות סרוגות, שבשנים האחרונות מונו לתפקידים בכירים בצה"ל. כאן אכן נוקב לוי בכל השמות

באינתיפאדת אל-אקצא התנהג צה"ל בצורה ברוטלית במיוחד כלפי האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית – בוודאי בהשוואה לאינתיפאדה הראשונה (ראו עמ' 382. משום מה, פעולת קיביה ב-1953 אינה נזכרת בהקשר הזה). שינוי זה הוא קושר לעובדה כי "המשימות הממוכנות יותר" עם המיליציות ועם האוכלוסייה הפלסטינית מבוצעות היום על-ידי "הקבוצות החדשות" (עמ' 384).

הדבר היחיד המובן מאליו בטיעונים האלה הוא העובדה שהם טעונים הוכחה. לכל הפחות נדרש המחבר לציין את הקריטריונים שהוא מאמץ כדי למדוד את מפלסי הברוטליות השונים, ועל סמך נתונים רלוונטיים (כמו אלה הנמצאים בדו"חות של הצלב האדום או של ארגון "אמנסטי", למשל) לערוך השוואה מדויקת בין שתי האינתיפאדות. בוודאי שמוטלת עליו חובת ההוכחה כי רוב "מפעילי דחפור ההורסים בתים, חיילי הנדסה וחיילי חי"ר הפורצים לבתים באמצעות ביקוע קירותיהם, לוחמי שריון המפעילים אמצעי ראיית לילה מתוחכמים לאיתור פלסטינים חמושים" הם מזרחיים, מהגרים חדשים, חובשי כיפות סרוגות "ומעט נשים" (עמ' 385). בולטים בהיעדרותם מהרשימה הזאת טייסי המסוקים המבצעים את החיסולים הממוקדים. האם גם מקורם החברתי הוא מקרב "הקבוצות החדשות"? איה פירוט ההרכבים של הגדודים הרלוונטיים? האם השערותיו (הנראות לעיתים כהאשמות) של המחבר לגבי אופיין של הקבוצות החדשות נתמכות על-ידי תרשימי בתי-הדין הצבאיים, שהעמידו למשפט חיילים ומפקדים שנאשמו בביזה, בהרג וב"התנהגות בלתי הולמת" מכל סוג אחר? כרגע אין לכל אלה על מה להסתמך.

כלל, חלקים רבים מדי של "צבא אחר לישראל" יכולים לשמש מקור השראה לכל מי שמחפש תיאורים סטריאוטיפיים של מגזרים שונים בחברה הישראלית. למשל, העובדה כי מספר מקבלי שחרור מוקדם מצה"ל "מטעמים נפשיים" עלה בשיעור ניכר בראשית שנות ה-2000 (עמ' 386)

- 1990; V.D. Hanson, *The Western Way of War*, New York: OUP, 1991
8. ראו לדוגמה: צ'ארלס מוסקוס, "לקראת צבא פוסט-מודרני?", *תרבות דמוקרטית*, 5-4, 2001, עמ' 232-213. מצוטט אצל לוי.
 9. כביטוי של אדוארד לוטוואק במאמר "מלחמה פוסט-הרואית", *מערכות*, 374, 2001, עמ' 4-9. מצוטט אצל לוי.
 10. סטלה קורין-ליבר, "צבא קטן ועתיד טכנולוגיה - ריאיון עם הרמטכ"ל, רב-אלוף שאול מופז", *גלובס*, 28 באוגוסט 1999, מהדורת אינטרנט, 6 עמודים.
 11. השווא עם גישתו של מיכאל ברנט: Michael Barnett, "Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo", *European Journal of International Relations*, 5/1, 1999, pp. 5-36. "Organized sets of rules and roles are embodied in ongoing practices through the interpretive and willful activity of conscious agents". (p. 28).
 12. אין להבין מכך כי לוי התעלם לגמרי מאי-גיוסם של החרדים. הוא אכן מתייחס לנושא בפירוט (תוך ציון מקור אחר לנתונים) במסגרת "השיח של חלוקת הנטל" (עמ' 243). אך זאת רק לאחר יצירת הרושם כאילו "משבר המוטיווה" לבדו הוא הסיבה העיקרית לאי-התגייסותם של כ-20% מהשנתון.
 13. ראו, לדוגמה, ראיונות עם פרופ' אסא כשר וד"ר ראובן גל, *הארץ*, 23 בינואר 1997.
 14. דיונים מעין אלה התקיימו כבר בצל מלחמת שלום הגליל והיו ליותר ויותר אינטנסיביים בשנים האחרונות. ניתן לעקוב אחרי התעצמות הדיונים על-ידי ההשוואה בין ערכים במבחן מלחמה - מוסר ומלחמה בראי היהדות, הוצאת ישיבת הר עציון, תשמ"ה לבין: "ערכים בזמן מלחמה: רב-שיח לזכר רם מזרחי ה"ד" בתוך: *עלון שבוע לבוגרי ישיבת הר עציון*, גיליון כ"ח, ניסן תשס"ג, עמ' 71-88. שפע של מידע נוסף קיים במקומות נוספים, כגון: *בראש צבאי - ערכים במבחן במסגרת השירות הצבאי*, שעלבים, הוצאת עוז, המרכז להלכות ולהליכות צבא, 2002; *תחומין - קובץ הלכתי*, צומ"ת, אלון שבות, כרך כ"ג, תשס"ג, הכולל מאמרים מפורטים בנושאים הבאים: "גזל הגוי במלחמה", "לחימה בשטח רווי אוכלוסייה אזרחית", "מסיק זיתי נוכרים הנטועים בתחום יישוב יהודי", "חלוקת שלל וביזה במלחמות של ימינו", "כיבוש מלחמה כקניין" וכן באתר האינטרנט: <http://www.kippah.co.il>
 15. לניתוח ראשוני של חומרים מסוג זה ראו: יעקב לישטין, "פעילות כלפי אוכלוסייה אזרחית עוינת בהלכה בת זמננו", *מדינה, ממשל, ויחב"ל*, 42-41, 1997, עמ' 155-169, וכן: Gerald J. Blidstein, "The State and the Legitimate Use of Force and Coercion in Modern Halakhic Thought", *Studies in Contemporary Jewry*, XVII, 2002, pp. 3-22

דוגמאות ליישום האסכולה זאת נמצאות בתוך:

- John W. Jandoral, "War and Culture: A Neglected Relation", *Armed Forces & Society*, 25, 1999, pp. 541-556; Elizabeth Kier, "Culture and Military Doctrine: France Between the Wars", *International Security*, 19, 1995, pp. 65-93; Dan Reiter and A.C. Stam, "Democracy and Battlefield Military Effectiveness", *Journal of Conflict Resolution*, 42, 1998, pp. 259-277; Kurt Dassel, "Civilians, Soldiers and Strife: Domestic Sources of International Aggression", *International Security*, 23, 1998, pp. 107-140; Novell de Atkine, "Why Arab Armies Lose Wars", *Middle East Quarterly* 4, 1999, pp. 8-21
4. נושא זה נידון כבר על-ידי סון טסו, מקיאבלי וקלאוזיץ. הוא זכה להתייחסות מיוחדת במחצית השנייה של המאה ה-20. ראו: מייקל הווארד, "הממדים הנשכחים של האסטרטגיה" (נדפס לראשונה באנגלית ב-1979), תורגם בתוך: אפרים ענבר, *המלחמה, מושגי יסוד ביחסים בינלאומיים*, תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 1998, עמ' 120-129; וכן: Steven Rosen, "War Power and the Willingness to Suffer", *Peace, War and Numbers*, edited by Bruce M. Russett, Sage Publications, Beverly Hills, 1972, pp. 167-183; Stephen Peter Rosen, "Military Effectiveness: Why Society Matters", *International Security*, 19, 1995, pp. 5-31; A.C. Stam, *Win, Lose or Draw: Domestic Politics and the Crucible of War*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996
 5. דוגמאות לכך ניתן למצוא בתוך: John Kupchan, *The Vulnerability of Empire*, Ithaca, Cornell University Press, 1994
 6. הנושא מודגש במיוחד אצל ג'ון קיגן, *תולדות הלחימה* (תורגם על-ידי מ' ברקאי), תל-אביב, דביר, 1996
 7. ראו גם הדגמה מפורטת בתוך: John Keegan, *Six Armies in Normandy: From D-Day to the Liberation of Paris*, London, J. Cape, 1994; Paul Eliot, *Warrior Cults*, London, Blandford, 1995
 7. המחקר המסודר בנושא התחיל כבר בשנות ה-70, עם פרסום הספר: Russell F. Weigley, *The American Way of War*, New York, Macmillan, 1973
 - מאז עוררה סוגיית האבחנה האפשרית בין המושגים "תרבות אסטרטגית" ו"דרך מלחמה" עניין רב בספרות המחקרית. דוגמא לטעויות השונים ראו בדיונים בתוך: Colin S. Gray, "National Style in Strategy: The American Example", *International Security*, 6 (1981), pp. 21-47; Hugh Strachan, "The British Way in Warfare Revisited", *Historical Journal*, 26, 1982, pp. 447-461; David French, *The British Way in Warfare, 1688-2000*, London, Unwin, Hyman,

שמקורם בכתבות עיתונאיות (עמ' 388)?

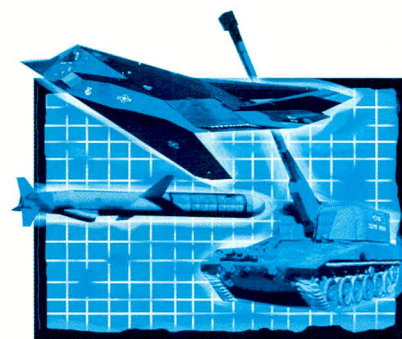
סיכום

בסופו של דבר, ערכו של ספר מסוג זה נמדד ביכולתו לעורר את סקרנות הקורא ולהשאיר אותו עם הרגשה של רווח אינטלקטואלי המצדיק את המאמץ הכרוך בקריאתו. בסיכומי של דבר, חוששני כי "צבא אחר לישראל" עומד רק בחלק הראשון של מדד זה. הספר אכן מעורר סקרנות, וכאמור פותח פתח לתחומי מחקר חדשניים וחשובים. אולם התוצאה הסופית היא תחושה של אכזבה ושל תסכול. במקום לנסות לעקוב בצורה מעמיקה אחר הזיקה בין מה שהוא מכנה "הארכיטקטורה החברתית" של צה"ל לבין "הארכיטקטורה הדוקטרינרית" של התנהגותו המבצעית, התפתה לוי ללכת בנתיבי הניתוח הסטריאוטיפי, שלפיו קיים צופן אחד (הידוע מראש) לכל המסכת של יחסי צבא-חברה בישראל ומפתח אחד (שמקורו, ככל הנראה, רק בדעות קדומות) להבנת התפתחותם. לדעתי, לא זו הדרך לקידום המחקר וההבנה בנושא כה מורכב, כה מסקרן וכה חשוב.

הערות

1. ברוך קימרינג, *קץ שלטון האחוּסלים*, כתר, תל-אביב, 2001. על שורשי המיליטריזם בישראל ראו בהרחבה: אורי בן-אליעזר, *דרך הכוונת - היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1956-1936*, דביר, תל-אביב, 1995. המצוטט אצל גיל לוי פעמים רבות.
2. Yagil Levy, *Trial and Error: Israel's Route from War to De-Escalation*, Albany, NY, Suny Press, 1997
3. עיקרי אסכולה זאת מוצגים בתוך: Alaister Iain Johnston, "Thinking About Strategic Culture", *International Security*, 19/4, spring 1995, pp. 32-64; וכן שני מאמרים בתוך: Cal Jacobson (ed.), *Strategic Power USA/USSR*, London, Macmillan, 1990;
- J. Snyder "The Concept of Strategic Culture: Caveat Emptor" and K. Booth, "The Concept of Strategic Culture Affirmed" ראו גם:
- Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York, Columbia University Press, 1996

מקומה של הטכנולוגיה בדוקטרינה של צה"ל

חידושים
טכנולוגיים

בעוד שבתחילת דרכו ייעד צה"ל לטכנולוגיה תפקיד טקטי בלבד (הרצון להשיג נשק שאינו נופל באיכותו מזה של האויב), הרי מאוחר יותר הוא החל לגבש תורות מערכה המבוססות על טכנולוגיות ייחודיות. החלוץ בכך היה חיל הים, והלך בעקבותיו חיל האוויר. כיום יש לטכנולוגיה בעיני צה"ל גם תפקיד אסטרטגי - שמירה על כוח ההרתעה של ישראל

אל"ם (מיל') משה שרביט

הטכנולוגיה בשירות הטקטיקה

ניצול הטכנולוגיה לקידום יכולתו המבצעית של צה"ל היה מאז ומתמיד אבן יסוד באסטרטגיה הישראלית. עם זאת תפיסת תפקידה של הטכנולוגיה כמרכיב דוקטרינרי עברה ב-55 שנות קיומה של המדינה שינויים יסודיים ועמוקים ביותר. בסקירה שלהלן אנסה לעמוד על שינויים אלה ולאפיין אותם כדרך להבנת התפיסה הנוכחית בעניין זה.

כאמור, כל קברניטי המדינה לדורותיהם ראו בטכנולוגיה יתרון ישראלי אסטרטגי בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי. עם זאת טענתי היא כי התפיסה הישראלית ב-20 שנותיה הראשונות של

המדינה הועידה לטכנולוגיה תפקיד טקטי במהותו. התפיסה המקובלת אז ראתה צורך להשיג אמצעי לחימה, שביצועיהם שווים או (רצוי) עדיפים על

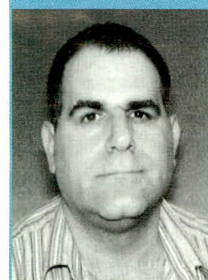
**מאז פיתח חיל האוויר
תפיסת הפעלה, שהתבססה
על פיתוחים טכנולוגיים
חדשניים, הפך הרעיון -
שניתן באמצעות פיתוח
טכנולוגי לשנות מן היסוד
את תפיסת ההפעלה
האופרטיבית - ליסוד
דוקטרינרי בסיסי בצה"ל**

ביצועיהם של אמצעי הלחימה שבידי האויב. כך, למשל, שאפו הקברניטים להשיג מטוס קרב עדיף, טנק עדיף, מרגמה עדיפה וכו'. העדיפות נמדדה בפרמטרים המקובלים: הטנק נדרש להיות בעל מיגון טוב יותר מזה של טנק האויב, בעל דיוקי כינון עדיפים, בעל כושר חדירה עדיף וכד'. התפיסה הייתה

לנצ'סטרית' במובן זה שתפקיד הטכנולוגיה היה להגדיל את יכולתו הכוללת של הצבא עלידי כך שתשפר, תכפיל או תשלש את יעילותם של "אטומי הכוח" - חייל החי"ר, הטנק, התותח וכדומה. כך, משקיבלו המצרים את מטוסי הקרב הסילוניים הראשונים, ראו בצה"ל צורך עליון להשיג מטוסי קרב באיכות דומה. "העסקה הצ'כית", שפתחה את עידן הנשק הסובייטי בצבאות ערב והביאה לאיזור את המטוסים מדגם "מיג-15", חייבה את צה"ל להשיג מטוס מקביל. מאחר שרק השוק הצרפתי היה פתוח אז בפני צה"ל, נבחר ה"מיסטר".

עם זאת הטכנולוגיה כמעט שלא השפיעה על הדוקטרינה ברמות הגבוהות יותר. בשתי המהפכות הדוקטרינריות המרכזיות שעברו על צה"ל עד אמצע שנות ה-60 - הקמתו של צבא המילואים בראשית שנות ה-50 והמעבר מצבא רגלים לצבא ממוכן ומשוריין בעשור שבין מבצע סיני למלחמת ששת הימים - תפסה הטכנולוגיה תפקיד שולי ביותר, אם

יועץ בכיר בחברת
הייטק

בכלל. בשום מקרה לא היה השינוי הדוקטרינרי תוצאה של איזושהי התפתחות טכנולוגית. להקמתו של צבא המילואים לא היה, כמובן, כל קשר לטכנולוגיה, וגם המהפך השני, אף

והוא המשיך לדבוק בגישה הטקטית. את העדר ההשפעה של חיל הים על חיל האוויר ועל כוחות היבשה ניתן לייחס לשני גורמים: הראשון הוא התפיסה הרווחת, הרואה בים זירה משנית, ולכן

כדי להתגבר על האתגר. באותה עת נפתחו בפני צה"ל מחסני הנשק האמריקניים, שכללו מגוון אמצעים שפותחו כדי להתמודד עם בעיה מבצעית דומה מאוד שעמדה מול האמריקנים בווייטנאם. האמריקנים "תפרו" סביב האמצעים הטכנולוגיים החדשים האלה תפיסה אופרטיבית שלמה, שרבים מעיקריה משמשים אותם עד היום. נעשה אז ניסיון לייבא אמצעים אלה ולהטמיע אותם ואת התפיסה האופרטיבית האמריקנית בחיל האוויר הישראלי. אולם הניסיון הזה נכשל. התפיסה האופרטיבית החדשה לא הוכיחה את עצמה ונזנחה. מלחמת יום הכיפורים חייבה את חיל האוויר לבחון מחדש את תפיסת ההפעלה שלו – בעיקר בתחום של השגת העליונות האווירית. חיל האוויר חש שהתפיסה האופרטיבית שלו נכשלה, ושיש להחליפה. כתוצאה מכך פותחה בחיל האוויר במהלך העשור שבין מלחמת יום הכיפורים למבצע של"ג תפיסת הפעלה אחרת. התפיסה הזאת פותחה סביב פיתוחים טכנולוגיים חדשניים, שכללו בעיקר חימוש מונחה-מדויק, לוחמה אלקטרונית ומערכות שליטה ובקרה. להצלחתה של התפיסה הזאת במלחמת לבנון נודעה, לדעתי, השפעה מכרעת על ההתפתחות הדוקטרינרית והטכנולוגית של כלל הצבא בשני העשורים האחרונים.

מאז הפך הרעיון – שניתן באמצעות פיתוח טכנולוגי לשנות מן היסוד את תפיסת ההפעלה האופרטיבית – ליסוד דוקטרינרי בסיסי בצה"ל. נוצרה בצה"ל הבנה כי באמצעות הטכנולוגיה ניתן במקרים רבים לשנות את תפיסת הפעולה באופן שמבטל או עוקף יתרונות ועוצמות מסורתיות של האויב. בהשאלה ניתן לומר שאנו מנסים לבצע מעין "תמרון טכנולוגי", שכתוצאה ממנו יועמד האויב במצב אופרטיבי נחות ויוכרע.

החשיבה המדריכה חיפוש פתרונות כאלה שונה באופן מהותי מהראיה הקודמת, שכן היא מקפלת בתוכה שינוי פרדיגמתי: לא עוד שיפורים של אמצעי לחימה, הפועלים במסגרת הדוקטרינה הצבאית הקיימת, אלא ניסיון להבין את

ספינת הטילים "אילת"

הסטי"ל שינה את המודוס אופרנדי של חיל הים מיסודו

ההתפתחויות בה אינן מעוררות עניין רב ונתפסות מראש כלא רלוונטיות לזרועות האחרות. הגורם השני הוא זרי הדפנה שעליהם נחו זרועות היבשה והאוויר באותה עת – זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים. בשל הניצחון הגדול שנחלו שתי הזרועות האלה הן לא חשו צורך אמיתי בשינוי.

ההתפתחות שאירעה לאחר מכן הייתה בחיל האוויר במהלך מלחמת ההתשה, ומבחינת העניין שלפנינו הייתה זו דווקא התפתחות שלילית. חיל

שמשמעותו הייתה הישענות מוגברת על אמצעים טכניים, נעשה במסגרת טכנולוגיות קיימות ואפילו על בסיס אמצעי לחימה קיימים.

הטכנולוגיה בשירותה של תורת המערכה

מצב עניינים זה השתנה באמצע שנות ה-60 דווקא – ואולי לא במקרה – בזרוע הזוטר של צה"ל: חיל הים. במהלך שנות ה-60 פיתח חיל הים את קונספט הסטי"ל, המבוסס על חימוש מונחה-מדויק (חמ"ם) ימי ("גבריאלי"). אירוע זה סימל שינוי יסודי בתפקידה הדוקטרינרי של הטכנולוגיה. בפעם הראשונה נבנתה תפיסה אופרטיבית שלמה מסביב לפיתוח טכנולוגי חדש. הסטי"ל אינו שיפור של המשחתות ושל הפריגטה, שהיו כלי השטח העיקריים של חיל הים עד אז, אלא דבר חדש ואחר במהותו. הסטי"ל שינה את המודוס אופרנדי של חיל הים מיסודו. תורת הקרב הימית השתנתה לבלי הכר, ואיתה השתנו גם היעדים האופרטיביים של החיל. הטכנולוגיה עלתה כיתה – מהרמה הטקטית לרמה המערכתית. למהפכה שאירעה בחיל הים לא הייתה השפעה מוחשית על שאר הצבא,

**מלחמת יום הכיפורים
חייבה את חיל האוויר לבחון
מחדש את תפיסת ההפעלה
שלו – בעיקר בתחום של
השגת העליונות האווירית.
חיל האוויר חש שהתפיסה
האופרטיבית שלו נכשלה,
ושיש להחליפה**

האוויר, המנצח הגדול של מלחמת ששת הימים, נתקל במלחמת ההתשה במערכי טק"א מצריים מתקדמים ונוכח לדעת שיכולותיו המבצעיות אינן מספיקות

תפיסת ההפעלה של היריב בראייה מערכתית ולגבש פתרון טכנולוגי המנצל את חולשותיה ואת נקודות התורפה שלה באופן מיטבי. כך הפיתוח הטכנולוגי נתפס כנתיב עיקרי, שלא לומר הכרחי, לשינוי דוקטרינרי. אין להבין מכך שהפיתוח הטכנולוגי הוא היוזם את השינוי הדוקטרינרי, שכן שאלת התהוותו של שינוי כזה היא

נותרה כמובן בעינה, אך נוספו לה לפחות שני מרכיבים חדשים. ראשית, המסלול הטכנולוגי נתפס כדרך העיקרית להורדת עלות אחזקתו של הצבא בלי לפגוע בעדיפות הצבאית הישראלית הכוללת. במילים אחרות, השינוי בתפיסת ההפעלה של הצבא, שנוצר בעקבות השינוי הטכנולוגי, אמור לתת לא רק יתרון צבאי, אלא גם יתרון

ישראל. מצב זה נוצר לא רק עקב היכולות הטכנולוגיות של מדינת ישראל, אלא גם בזכות קשריה הביטחוניים של ישראל עם ארה"ב. בפרט חשובה ההבנה שנוצרה במדינות המהוות את היריבות הצבאיות הפוטנציאליות של ישראל, שכמעט כל אמצעי הלחימה האמריקניים (או לפחות אותם אמצעים שישראל תהיה מעוניינת בהם) יגיעו לצה"ל זמן לא רב אחרי סיום פיתוחם.

ההרתעה הטכנולוגית הופכת להיות מרכיב חשוב בהתייחסות של צה"ל לפיתוחים של אמצעי לחימה. בעוד שבעבר שאף צה"ל להסתיר ככל האפשר את הפיתוחים החדשים במטרה ליצור הפתעה טכנולוגית, מתהווה בשנים האחרונות מגמה לחשוף את האמצעים האלה, ובעיקר את המרשימים ביותר מהבחינה התקשורתית, במטרה לחזק את ההרתעה במה שאפשר לכנות "הפגנת כוח טכנולוגי". תפקידה של הפגנת כוח כזאת אינו מתמצה רק בהצגת יכולותיו המבצעיות של האמצעי הקונקרטי הנחשף, אלא היא נועדה גם לרמוז על קיומם של פיתוחים אחרים, מרשימים עוד יותר, שטרם נחשפו.

יש להניח שהמגמות שיצרו התהליכים שתוארו לעיל ימשכו ואולי אף יתחזקו. זיהוי המגמות והבנתן עשויים לסייע למפקדי הצבא לנהל ולכוון את התהליכים האלה לכיוונים הרצויים ובקצב הנכון.

הערות

1. לנצ'סטר פיתח מודל מתמטי לחיזוי תוצאות של קרבות על-פי מספר הלוחמים בכל צד ואיכות כלי הנשק שבידיהם. אף שהמודל הוצע כבר ב-1915, גרסאות שונות שלו עדיין פופולריות במקומות רבים בעולם, ובמיוחד בארה"ב, ככלי לניתוחים צבאיים.

"כפיר" מעל נמל-התעופה של ביירות במהלך מלחמת לבנון

להצלחתה של תפיסת ההפעלה של חיל האוויר במהלך מלחמת לבנון נועדה השפעה מכרעת על ההתפתחות הדוקטרינרית והטכנולוגית של כלל הצבא בשני העשורים האחרונים

מורכבת יותר, אלא ששינוי דוקטרינרי בצה"ל יתממש במקרים רבים בעיקר על-ידי פיתוח טכנולוגי.

הטכנולוגיה ככלי אסטרטגי

המהפכה שתוארה לעיל השפיעה גם על תפיסת הטכנולוגיה ברמה האסטרטגית. האמירה הכללית, שהטכנולוגיה מהווה יתרון אסטרטגי,

כלכלי ברמה הלאומית. הוא אמור לאפשר הסטת משאבים מתחום הביטחון לתחומים האזרחיים השונים. השינוי השני, המעניין יותר לדעתי, הוא יצירתו של מושג "ההרתעה הטכנולוגית" או ההרתעה באמצעות טכנולוגיה. נוצר מצב שעצם היכולות הטכנולוגיות של צה"ל הופכות למרכיב חשוב בהרתעה הכוללת של מדינת

לאור דרישת הקהל! הודפסו שוב הספרים:

"מלחמה היום"

חקרי מלחמת יום הכיפורים

ול שי

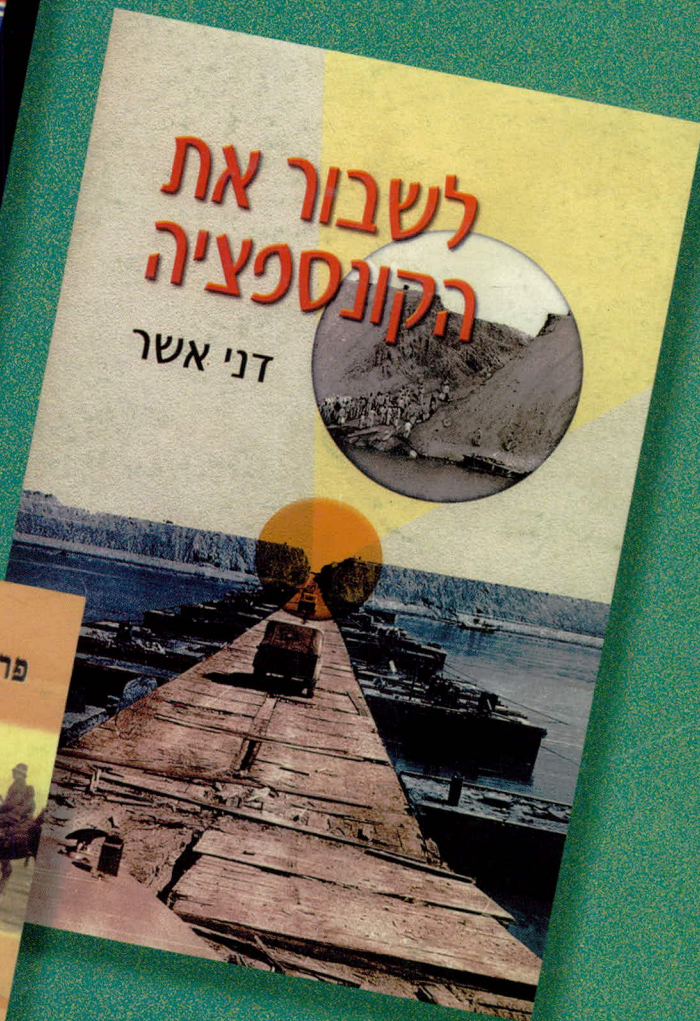
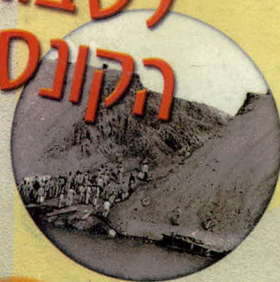
"מלחמה היום"

עורכים:
חגי גולן
שאנני שי

לשבור את הקונספציה

דני אשר

פרידריך פרייהר קרס פון קרסנשטיין

עם התורכים
אל
תעלת סואץ

ספרים מ"בית מערכות"